

БЕЗ ТВОРЧАСЦІ НЯМА ЗАХВАННЯ

**ctrl
+s.**

Пачатак спадчыны

**БЕЗ ТВОРЧЕСТВА
НЕТ СОХРАНЕНИЯ**

**БЕЗ ТВОРЧАСЦІ
НЯМА ЗАХВАННЯ**

**THERE'S NO SAVING
WITHOUT CREATION**

Рэкамендавана:

Акадэмічным дэпартаментом гуманітарных навук і мастацтваў
Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта
(пратакол № 37Н-4 ад 18.12.2025)

Рэцэнзенты:

Ластоўскі А. Л., кандыдат сацыялагічных навук,
Інстытут «Палітычная сфера» (Літва);
Грунтоў С. У., кандыдат гістарычных навук

Навуковы рэдактар:

Стурэйка С. А., доктар гуманітарных навук,
дацэнт Дэпартамента гуманітарных навук і мастацтваў ЕГУ

Пяты зборнік праграм ЕГУ "Еўрапейская спадчына" і "Развіццё культурнай спадчыны" прысвечаны тэме "Пачатак спадчыны". Акадэмічныя артыкулы пра актуалізацыю розных відаў спадчыны суседнічаюць тут з матэрыяламі аб гісторыі ЕГУ і студэнцкімі даследаваннямі. Мэта выдання – паказ еўрапейскай перспектывы культурнай спадчыны Беларусі праз даследаванне і абмеркаванне яе інтэлектуальнага і грамадскага патэнцыялаў, а таксама на фоне выклікаў, з якімі сутыкнулася беларускае грамадства ў 2020–2025 гадах. Назва зборніка CTRL+S – кампутарная каманда "захаваць" – гэта спроба вырвацца за межы сэнсавых клішэ, знайсці новую мову для працы са спадчынай, якая не ігнаруе рэальнасць XXI стагоддзя. Наш дэвіз – "Без творчасці няма захавання".

Выданне прызначана даследчыкам, студэнтам, а таксама ўсім, хто цікавіцца праблематыкай захавання культурнай спадчыны.

The fifth volume of the European Humanities University's academic programs "European Heritage and Creative Tourism" and "Development of Cultural Heritage" almanac is dedicated to the theme "The Beginning of Heritage." Academic articles addressing the issue of actualizing different types of heritage are presented here alongside materials on the history of EHU and student research. The aim of the publication is to present a European perspective on the cultural heritage of Belarus through the study and discussion of its intellectual and social potential, as well as against the backdrop of the challenges faced by Belarusian society in 2020–2025. The title of the volume, CTRL+S – the computer command for "save" – is an attempt to move beyond semantic clichés and to find a new language for working with heritage that does not ignore the realities of the 21st century. Our motto is: "There's no saving without creation". The publication is intended for researchers, students, and everyone interested in the issues of cultural heritage preservation.

CTRL+S. Пачатак спадчыны. Навук. рэд. С. А. Стурэйка. – Вільня: Ciklonas, 2025. – 162 с.

ISSN 2783-817X
E-ISSN 3030-1351

© Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт, 2025

Альманах праграм Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта
«Еўрапейская спадчына і крэатыўны турызм»
і «Развіццё культурнай спадчыны»

Ctrl + S.

Пачатак спадчыны

ЕЎРАПЕЙСКІ ГУМАНІТАРНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

Змест

6 Ад навуковага рэдактара

Гісторыя і спадчына ЕГУ

Анатолий Михайлов **13** «Нам нужно ценностное основание»

Аляксандр Калбаска **25** Хронікі ЕГУ. 1992–2004. Першая “рэінкарнацыя”

Сяргей Харэўскі **37** Памяць даўніх муроў. Былы аўгусцінскі кляштар ў Вільні – галоўны корпус ЕГУ

Актualізацыя і інстытуалізацыя спадчыны

Сцяпан Захаркевіч **51** “...Пад ламамі рабочых скончыў сваё існаванне”. Спробы Інбелкульта стварыць сістэму аховы спадчыны Беларусі

Степан Стурейко **71** Парадоксы институционализации архитектурного наследия в послевоенной БССР: конкуренция социалистического с национальным

Вольга Лабачэўская **85** “Ад роднай хаты...” Запачаткаванне сімвала “маляваны дыван”

Ала Шашкевіч **99** Каму належыць спадчына? Этычныя і палітычныя выклікі аховы нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Беларусі

Андрэй Скурко **109** Скарбы пад нагамі: сямейныя архівы як частка нацыянальнай культурнай спадчыны

Паўліна Скурко **123** “Спадчына маёй сям’і: як зразумець і захаваць”. Першы ўніверсітэцкі курс па сямейнай спадчыне

Перазагрузка спадчыны

Марина Рыбакова **139** «Университет – это про осознание граней мира»

Аліна Гайдук **149** Генін. Пачатак мастацкай спадчыны

Сафія Навасёлава **157** Лічбавая спадчына Беларусі, прыклад беларускамоўнага фанфікшна

Table of Contents

6 From the Editor

History and Heritage of EHU

Anatoli Mikhailov **13** “We Need a Value-Based Foundation”

Aliaksandr Kalbaska **25** Chronicles of EHU. 1992–2004. The First “Reincarnation”

Siarhej Chareŭski **37** Memory of Ancient Walls. The Former Augustinian Monastery in Vilnius – the Main Building of EHU

Actualization and Institutionalization of Heritage

Stsiapan Zakharkevich **51** “...Under the Workers’ Crowbars it Ceased to Exist.” Attempts of the Institute of Belarusian Culture to Create a System of Heritage Preservation in Belarus

Stsiapan Stureika **71** Paradoxes of the Institutionalization of Architectural Heritage in Postwar Soviet Belarus: The Competition of the Socialist and the National

Volha Labacheuskaya **85** “From the Native Home...” The Emergence of the Symbol of the “Painted Carpet”

Ala Staškevič **99** Who Owns Heritage? Ethical and Political Challenges of Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Belarus

Andrej Skurko **109** Treasures Underfoot: Family Archives as Part of the National Cultural Heritage

Paulina Skurko **123** “My Family’s Heritage: How to Understand and Preserve It.” The First University Course on Family Heritage

Heritage Reboot

Maryna Rybakova **139** “University is about Understanding the Dimensions of the world”

Alina Haiduk **149** Genin. The Beginning of an Artistic Legacy

Sofiya Navasiolava **157** Belarus’ Digital Heritage: The Case of Belarusian-Language Fanfiction

Ад навуковага рэдактара

Чытач трымае ў руках пяты, этапны выпуск альманаха CTRL+S. Зялёны колер вокладкі сімвалізуе пачатак і адлюстроўвае асноўную тэму, над якой мы вырашылі сёлета паразважаць: як нараджаецца спадчына? Як шматслойная архітэктурная старасветчына або жывыя ўрыўкі сямейных успамінаў ператвараюцца ў штосьці з вялікай грамадскай значнасцю? І чаму ўслед за гэтым ва ўяўленні публікі непазбежна мае ісці фіксацыя і кансервацыя гэтых кашоўнасцяў? Ці не з'яўляецца гэта парадоксам? Зрэшты, апошнія пытанне – хутчэй ужо наш рытарычны рэдактарскі каментар.

Сапраўды, існуе стэрэатып, што культурная спадчына дасталася нам “ад прадзедаў спакон вякоў”. Удумлівае вывучэнне паказвае, аднак, што перад тым, як быць прызнанымі ў якасці гістарычнай і культурнай каштоўнасці, 90–95% артэфактаў і элементаў культуры перажылі тое, што некаторыя даследчыкі называюць “семіятычнай паўзай” ці, кажучы прасцей, былі забытыя або наогул лічыліся чымсьці састарэлым і непатрэбным.

Каб стаць спадчынай, гэтыя артэфакты і элементы мусілі трапіць у адпаведны культурны (і часта палітычны!) кантэкст, у якім толькі і займелі шанец стаць заўважанымі. Прычым за іх пераадкрыццём заўсёды стаяць канкрэтныя асобы ці арганізацыі, якія пішуць ды інтэрпрэтуюць гісторыю; якія літаральна ачышчаюць старое ад навейшых гістарычных насланняў; і, канешне, якія потым сістэматычна апякуюцца культурнымі каштоўнасцямі і прад'яўляюць іх грамадству ці турыстам. Такім чынам, амаль усё, што сёння мы шануем: архітэктура, музейныя калекцыі, народныя традыцыі і нават дзяржаўныя сімвалы – было ў свой час пераасэнсавана, актуалізавана і, вельмі часта, літаральна перастворана нанова.

У гэтым выпуску, як, зрэшты, і заўсёды ў нас, закранаецца даволі шмат тэмаў – ад надзвычайна сур'ёзных да нечаканых і эксперыментальных.

Першы раздзел альманаха прысвечаны нараджэнню нашай уласнай інстытуцыянальнай спадчыны – спадчыны Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта. Трыццаць тры гады гісторыі – практычна нішто ў параўнанні са стагоддзямі паважаных еўрапейскіх універсітэтаў, і можна было б нават сказаць, што мы толькі пачалі, калі б не той першы, ужо міфалагічны перыяд нашай гісторыі, звязаны з дзейнасцю ў Мінску, сталіцы незалежнай Рэспублікі Беларусь, дзе на хвалі постсавецкага аптымізму наш універсітэт быў заснаваны ў 1992 годзе. З кожным годам усё менш, але ўсё яшчэ даволі шмат нашых прафесараў памятаюць той час як частку ўласнай біяграфіі. Нічога надзвычайнага: проста з 1992 па 2004 год у Беларусі магчыма было тварыць нейкі неверагодны па сённяшніх мерках інтэлектуальны ландшафт.

Адзін з найлепшых матэрыялаў за ўсе пяць выпускаў альманаха – ашаламляльны маналог заснавальніка ўніверсітэта, акадэміка Анатоля Міхайлава пра той перыяд. Другі тэкст гэтага раздзела – амаль тэлеграфным стылем складзены пералік імёнаў і акадэмічных ініцыятыў, якія атрымалі тады рэальнае ўвасабленне; яго падрыхтаваў прафесар Аляксандр Калбаска. Дарэчы, у апошнія гады Аляксандр Мікалаевіч працуе над стварэннем віртуальнага музея ЕГУ.

Завяршае раздзел артыкул аднаго з самых вядомых мастацтвазнаўцаў Беларусі і нашага выкладчыка Сяргея Харэўскага, прысвечаны мінуламу нашай сучаснасці – галоўнаму навучальнаму корпусу ўніверсітэта ў Вільні, будынку былога аўгустынскага манастыра на вуліцы Савічус, 17. Менавіта тут у 1826 годзе, верагодна, упершыню ў якасці асэнсаванага культурнага сімвала прагучала імя Францыска Скарыны.

Другі раздзел ужо носіць сур’ёзны акадэмічны характар. Тут сабраныя асноўныя тэксты на заяўленую тэму нумара. Напрыклад, артыкул Сцяпана Захаркевіча пра гісторыю Камісіі па ахове помнікаў старасветчыны, мастацтва і прыроды Інстытута беларускай культуры – першай, хаця і надзвычай мала праіснаваўшай, афіцыйнай беларускай інстытуцыі, што апекавалася захаваннем нацыянальнай спадчыны. Гэты артыкул заснаваны на архіўных матэрыялах, якія дасюль ніколі не ўводзіліся ва ўжытак. Таксама варта адзначыць артыкул Сцяпана Стурэйкі, прысвечаны парадоксам станаўлення сферы беларускай спадчыны ўжо ў найноўшы пасляваенны перыяд. Неверагодна цікавы артыкул этнолага Вольгі Лабачэўскай, які праясняе кантэкст актуалізацыі спадчыны беларускіх мастакоў-прымітывістаў Алены Кіш і Язэпа Драздовіча; а таксама артыкул эксперткі ЮНЕСКА Алы Сташкевіч пра тое, як высакароднае імкненне да захавання жывой нематэрыяльнай спадчыны натыкаецца ў нашых беларускіх палітычных рэаліях на інстытуцыянальныя бар’еры. Немалую вартасць маюць два матэрыялы Андрэя і Паўліны Скурко, прысвечаныя ўсведамленню і канструяванню сямейнай спадчыны – новай катэгорыі каштоўнасці, быць можа, адзінай, непадуладнай дзяржаўнаму рэгуляванню, за якую і трымаюцца сёння многія незалежна мыслячыя беларусы.

Нарэшце, трэці раздзел – апошні па парадку, але не па значнасці – “студэнцкі”. Тут мы традыцыйна даём трыбуну нашым студэнтам і выпускнікам. Адкрывае раздзел інтэрв’ю з выпускніцай бакалаўрскай праграмы “Культурная спадчына і турызм” Марынай Рыбаковай, якая некалі абараніла бакалаўрскую працу, прысвечаную актуалізацыі спадчыны Марка Шагала ў родным для іх абаіх Віцебску, а цяпер сама стала прамоўтаркай маладых мастакоў і ў гэтай якасці трапіла ў спіс Forbes 30 Under 30 у катэгорыі “Мастацтва і культура”. Завяршаюць выпуск два тэксты цяперашніх студэнтак праграмы “Еўрапейская спадчына і крэатыўны турызм” Соф’і Новасёлавай і Аліны Гайдук – пра тое, што сёння цікавіць іх саміх: беларускамоўны фанфікшн і асэнсаванне спадчыны адносна малавядомага прадстаўніка Парыжскай мастацкай школы 1920–30-х гадоў, які паходзіць з Магілёўшчыны, Роберта Геніна.

Такім чынам, выпуск атрымаўся неверагодна насычаным і, на думку рэдакцыі, натхняльным.

І апошняе. Нашы заўсёднія чытачы маглі заўважыць, што ў адрозненне ад папярэдніх выпускаў альманаха, цяпер яго назва на вокладцы змяшчае кропку. Кропка ў сказе абазначае завершанасць думкі. І гэта таксама азначае, што наступны радок абавязкова мае пачынацца з вялікай літары.

From the Editor

The reader holds in their hands the fifth, milestone issue of the CTRL+S almanac. The green color of its cover symbolizes a beginning and reflects the central theme we have chosen to reflect upon this year: how is heritage born? How do multilayered architectural relics or vivid fragments of family memories become something endowed with broad public significance? And why, in the public imagination, must the processes of fixation and conservation inevitably follow this recognition? Is this not a paradox? In fact, the last question is rather our rhetorical editorial remark, which does not require an answer.

Indeed, despite the stereotype that cultural heritage has come down to us “from our forefathers since time immemorial,” a thoughtful examination shows that before being recognized as historical and cultural value, 90–95% of artifacts and cultural elements experienced what some researchers call a “semiotic pause” – or, put simply, were forgotten or generally considered outdated and unnecessary.

To become heritage, these artifacts and elements had to enter an appropriate cultural (and often political!) context in which they had a chance to be noticed. And behind their rediscovery there always stand very concrete individuals or institutions who write and interpret history; who quite literally clear the old of more recent historical layers; and, of course, who then systematically care for cultural valuables and present them to the public or to tourists. Thus, almost everything we cherish today – architecture, museum collections, folk traditions, and even state symbols – was at one time reinterpreted, reactivated, and very often literally recreated anew.

In this issue, as indeed always with us, quite a number of topics are touched upon – from the extremely serious to the unexpected and experimental.

The first section of the almanac is devoted to the birth of our own institutional heritage – the heritage of the European Humanities University. Thirty-three years of history is practically nothing compared with the centuries-long traditions of venerable European universities, and one could even say that we have only just begun, if not that first, almost mythologized period of our history connected with the university’s activity in Minsk, the capital of the independent Republic of Belarus, where, on the wave of post-Soviet optimism, our university was founded in 1992. With each passing year fewer – though still quite many – of our professors remember that time as part of their own biography. Nothing extraordinary: simply from 1992 to 2004 it was possible in Belarus to create an intellectual landscape that seems almost unbelievable by today’s standards.

One of the best pieces across all five issues of the almanac is the remarkable monologue by the university’s founder, Academician Anatoli Mikhailov, about that period. The second text of this section is a nearly telegraphic listing of names and academic initiatives that took real shape at that time; it was prepared by Professor Aliaksandr Kalbaska. Incidentally, in recent years Aliaksandr Mikalaevich has been working on the creation of a virtual EHU museum.

The first section is concluded by an article by one of the most renowned art historians of Belarus and our lecturer, Siarhei Chareŭski. His text is

devoted to the past of our present – the main academic building of the University in Vilnius, the former Augustinian monastery at 17 Savičiaus Street. It was precisely here, in 1826, that the name of Francysk Skaryna likely first appeared as a consciously articulated cultural symbol.

The second section takes on a distinctly serious academic character. It brings together the key texts related to the issue’s central theme. For example, Stsiapan Zakharkevich’s article examines the history of the Commission for the Protection of Antiquities, Art, and Nature of the Institute of Belarusian Culture – the first, albeit extremely short-lived, official Belarusian institution devoted to safeguarding national heritage. This article is based on archival materials that until now had never been brought into scholarly circulation.

Also noteworthy is the article by Siapan Stureika, dedicated to the paradoxes of the formation of the Belarusian heritage sector in the late postwar period. An exceptionally engaging contribution comes from ethnologist Volha Labacheŭskaya, who clarifies the context behind the renewed interest in the heritage of the Belarusian naïve artists Alena Kish and Jazep Drazdovič. Another important text is the article by UNESCO expert Ala Stashkevich, which explores how noble intentions to preserve living intangible heritage encounter institutional barriers within contemporary Belarusian political realities.

Two pieces by Andrej and Paulina Skurko also hold significant value; they address the understanding and construction of family heritage – a new category of cultural value, perhaps the only one not subject to state regulation, and one that many independently minded Belarusians hold onto today.

Finally, the third section – last in sequence but not in significance – is the “student” section. Here, traditionally, we give the floor to our students and alumni. The section opens with an interview with Maryna Rybakova, a graduate of the Bachelor’s program “Cultural Heritage and Tourism”, who once defended her bachelor’s thesis on the revitalization of Marc Chagall’s heritage in their both native Vitsebsk and has since become a promoter of young artists – a role in which she was included in the Forbes 30 Under 30 list in the “Art and Culture” category.

The issue concludes with two texts by current students of the “European Heritage and Creative Tourism” program, Sofiya Navasiolava and Alina Haiduk – on what interests them personally today: Belarusian-language fanfiction and the reinterpretation of the heritage of a relatively little-known representative of the Paris Art School of the 1920s–30s, Robert Genin, who was born in the Mahilioŭ region.

Thus, the issue has turned out to be incredibly rich and, in the editorial board’s view, deeply inspiring.

And one last remark. Our regular readers may have noticed that, unlike in previous issues, the title of the almanac on the cover now ends with a period. A period in a sentence signifies the completion of a thought. And it also means that the next line must, of course, begin with a capital letter.

Корпус былога аўгусцінскага
кляштара ў Вільнюсе
да рэстаўрацыі

**Гісторыя і спадчына
ЕГУ**

**History and Heritage
of EHU**

Anatoli Mikhailov: “We Need a Value-Based Foundation”

Academician Anatoli Mikhailov is a distinguished Belarusian scholar and philosopher specializing in phenomenology, hermeneutics, and the philosophy of education. He was the initiator of the European Humanities University and served as its first Rector since 1992. A graduate of Belarusian State University, he earned his PhD in Philosophy from Friedrich Schiller University Jena in 1966. He is a member of the European Academy of Sciences and Arts and the National Academy of Sciences of Belarus. Also he served as President of EHU from 2014 to 2021.

The article offers a rare extended reflection by Anatoli Mikhailov, founder of the European Humanities University (EHU), on the intellectual and political conditions that shaped the university’s creation in the early 1990s. Mikhailov situates EHU’s founding within the brief post-Soviet moment when Belarus experienced both ideological disorientation and an opening toward European academic traditions. He describes the emergence of a private humanities-oriented university committed to values, critical thought, and Western intellectual history as a response to the impossibility of reforming Soviet institutions from within. The founding of EHU thus appears less as an administrative initiative than as an existential act of creating space for non-Soviet humanistic knowledge.

Mikhailov’s account highlights the cultural and institutional resistance faced by post-Soviet intellectual initiatives. He portrays an academic establishment dominated by former ideologues who adapted to new structures while remaining hostile to pluralistic and philosophically oriented scholarship. Against this background, EHU is presented as an intellectual “niche” reconnecting Belarusian scholars with European traditions.

In the postscript, Mikhailov broadens the discussion, arguing that the contemporary crisis of the humanities reflects deeper tensions within modernity. Drawing on major European thinkers, he contends that education increasingly neglects ethical and existential formation. EHU’s mission is thus framed as part of a wider civilizational task: sustaining value-based inquiry and democratic cultural life through fragile but essential institutions.

Академик Анатолий Михайлов – выдающийся белорусский учёный и философ, специализирующийся в области феноменологии, герменевтики и философии образования. Он был инициатором создания Европейского гуманитарного университета и с 1992 года стал его первым ректором. Выпускник Белорусского государственного университета, он в 1966 году получил степень доктора философии в Йенском университете имени Фридриха Шиллера. Он является членом Европейской академии наук и искусств, а также Национальной академии наук Беларуси. В 2014–2021 годах он занимал должность президента ЕГУ.

У данного текста нетипичная, даже слегка странная история, и, несмотря на это, я, как главный редактор альманаха, считаю его одним из лучших за всю пятилетнюю историю «CTRL+S». Я тут подумал недавно, что, будучи причастным к университету с 2006 года, когда, являясь еще студентом БГУ, стал учиться также и здесь, в первом вильнюсском наборе магистрантов, я никогда не имел настоящей взрослой жизни до ЕГУ. Для меня университет существовал всегда и всегда был чем-то определяющим. Но это для меня, рядового доцента, а вот создатель университета академик Анатолий Михайлов собственную жизнь до университета имел уже весьма насыщенную. И имел бы ее и без ЕГУ. Но он выбрал университет, который сотоварищи основал в 1992 году в Минске. И этот университет стал таким делом жизни, с которым Михайлов ассоциируется теперь больше всего.

Однако Анатолий Арсеньевич мало, можно даже сказать, что преступно мало рассказывает о том первоначальном и легендарном этапе нашей истории. А мне это как раз всегда было чрезвычайно интересно. В далеком 2013 году друзья из одного культурного медиапроекта попросили меня написать что-то об истории ЕГУ. Я был в восторге, ведь появился повод порасспрашивать самого Анатолия Арсеньевича. Наш разговор тогда состоялся и был переведен в готовый к публикации текст, который... так и не вышел. Шли годы, и вот ситуация дозрела до 2025-го, когда возник замысел пятого, этапного выпуска «CTRL+S». Как часто бывает, помог случай. Я сидел на лавочке в центре города, погруженный в раздумья, и неожиданно увидел идущего мимо Михайлова. И вдруг все срослось! Мы молниеносно договорились, и стало понятно, как нужно делать этот текст.

Что ж, что-то слишком много уже редакторского вступления, и потому далее и до самого конца перед вами только лишь прямая речь Анатолия Михайлова. В ней причудливым образом спрессовались два текста из разных времен – от начала 2010-х до середины 2020-х: наш старый разговор с ним, кусочки переписки, а также авторский, подготовленный специально для этой публикации, постскрипtum.

Главный редактор

Анатолий Михайлов: «Нам нужно ценностное основание»

**«Все происходило неожиданно».
Об эпохе начала 1990-х**

Только сейчас приходит понимание того, сколь утопичной была идея создания университета, обозначившего уже в самом имени – Европейский – такое образование, которое главным принципом задает ориентацию на фундаментальные ценности культуры, от которой мы многие десятилетия были оторваны.

Создание негосударственного университета, не обладавшего никакими изначальными средствами и условиями для учебного процесса, кажется мне теперь безрассудством, на которое я странным образом оказался в то время способен. Но тогда многое было возможно.

В начале 1990-х все происходило неожиданно – как для нас, так и для мира в целом. Это было время испытаний и вызовов. Кажалось, наконец-то распался тоталитарный строй, возникло окно возможностей и дальнейшие позитивные изменения необратимы. Оглядываясь, я думаю, однако, что все мы были настроены слишком оптимистично.

Лично для меня все складывалось благополучно. В 1991 году я был избран действительным членом Академии наук Беларуси, где оказался самым молодым академиком в области гуманитарных дисциплин. В то время средний возраст академика был 73 года. Да и в материальном плане: я стал получать ежемесячные доплаты – 350 рублей к зарплате, достаточно серьезное подспорье для моей семьи.

Это было время, когда Беларусь, провозгласив самостоятельность, устанавливала дипломатические отношения с Западом. С некоторыми из вновь прибывших послов у меня установились достаточно доверительные дружеские отношения – Германия, Франция, США...

Первый посол США в Минске Дэвид Суорц советовался со мной по поводу программы визита в Беларусь президента США Билла Клинтона. Мы с ним ходили по военному кладбищу, среди могил, и были уверены, что только там можно более-менее безопасно разговаривать. Нам удалось в последний момент вычеркнуть из программы посещение часового завода «Луч» в Минске и заменить его на встречу со студенческой молодежью в актовом зале Академии наук.

Дэвид первоначально даже предлагал организовать встречу со студентами ЕГУ, но я посчитал это нереальным – не только по причине отсутствия у нас самых элементарных условий для организации такого мероприятия, но и из-за настороженного отношения к нашему проекту со стороны академической общественности уже даже в те времена: слишком необычными были возвещаемые нами принципы гуманитарного образования.

Об идее университета: европейскость в БССР

Если бы до распада Советского Союза я занимался историей КПСС или научным коммунизмом, то такого рода шаг с моей стороны [создание Европейского Гуманитарного Университета. — ред.] был бы попросту невозможен. В свое время мне очень повезло, и я столкнулся с философией экзистенциализма, а потом посчастливилось поехать на стажировку в Йенский университет имени Фридриха Шиллера, где я впоследствии защитил на немецком языке диссертацию на тему «Мартин Хайдеггер и его «поворот»».

Это дало толчок к тому, что уже в советские времена на возглавляемой мною кафедре марксистско-ленинской философии – в те времена она по-другому называться просто не могла – студенты Белгосуниверситета стали писать и защищать дипломы и диссертации на достаточно экзотические для Беларуси того времени темы, связанные с мышлением Хосе Ортеги-и-Гассета, Альбера Камю, Жана-Поля Сартра, Густава Шпета, Льва Шестова или Вильгельма Дильтея...

Помню, как мне удалось – не без труда – обосновать возможность защиты дипломной работы Валерия Липневича по философии на филологическом факультете Белгосуниверситета на сформулированную мною тему «Философские мотивы в творчестве Р. М. Рильке». Трудно себе представить сейчас, что члены госкомиссии не имели ни малейшего представления о том, кто такой Рильке, и не были в состоянии задать на защите содержательные вопросы по теме работы.

Валерий Липневич, который в рамках подготовки дипломной сумел перевести еще не существовавшую в русском переводе восьмую «Дуинскую элегию», сам в дальнейшем состоялся как поэт: и я помню, как мы с ним нашли возможность представить тогдашней широкой советской аудитории поэзию Алеся Рязанова в московском журнале «Литературная учеба».

Или еще один яркий пример. Приехав в Вильнюс, я встретился со своим бывшим студентом Арунасом Янкаускасом, который когда-то в советские времена был направлен из Литвы в Беларусь для изучения философии в Белгосуниверситете. Я очень рад тому, что сумел помочь ему тогда найти тему, ставшую делом его жизни – «Интерпретация поэзии Фридриха Гельдерлина Мартином Хайдеггером». К сожалению, его включение в формальные академические рамки натолкнулось на трудности. Но я уверен, что эти исследования, опирающиеся на языковые реальности немецкого, литовского, русского и французского языков, демонстрируют высочайший уровень мастерства, которым может гордиться любая национальная культура. С большим удовольствием по-прежнему поддерживаю с ним контакты.

К чему я обо всем этом говорю? Неожиданным образом то, что, хоть не без труда, но удавалось делать под строгим идеологическим контролем – столкнулось с трудностями, когда наступили новые времена. Отдельные инициативы, к которым я был причастен в трудное время, оказались под угрозой именно теперь, когда для них открылись новые возможности.

Казалось бы, парадокс? А дело в том, что огромная армия «специалистов», столь успешно процветавших ранее на ниве пропаганды идей коммунизма, начала активно осваивать новую для себя проблематику, против которой раньше так рьяно боролась. Более того, они почувствовали свою уязвимость, и те, кого они прежде могли игнорировать, с их странными интересами и экзотическими темами, стали теперь их конкурентами. В результате последним стало труднее выживать.

Никогда не забуду, как мой аспирант, ныне покойный Сергей Паньковский, защитивший диссертацию на тему «Проблема абсурда у Альбера Камю», проходил по конкурсу на должность научного сотрудника в специально созданный под моим руководством Отдел зарубежной философии в Институте философии Академии наук, и был провален тайным голосованием на выделенную именно под него должность, поскольку речь шла о крайне непривычной проблематике для среды, доминировавшей в ту пору в этом Институте.

Другой пример – инициатива Николая Панькова по изданию в Витебске журнала «Диалог. Карнавал. Хронотоп», которая не находила поддержку руководства местного пединститута, в результате чего он обратился ко мне за помощью.

И уже совсем курьезно-драматический случай с моим однофамильцем М. Михайловым, переводившим с санскрита тексты Пурвы-мимансы, который после окончания Института восточных языков в Москве женился на гражданке Беларуси и волей судьбы оказался в Могилевском пединституте. И вот в Могилеве Кафедру истории КПСС реорганизовали в какой-то новый центр, где Михайлов оказался абсолютно чужеродным в среде бывших специалистов по истории КПСС, создававших ему массу жизненных проблем. Наконец, в памяти также сохранился опыт моей собственной защиты докторской диссертации по философской герменевтике и те трудности, с которыми мне пришлось тогда столкнуться.

Все это в конечном счете легло в основание утопической идеи о создании ниши, в которой можно было бы объединить усилия формирующегося интеллектуального сообщества Беларуси. Речь шла о том, что существует иное, несоветское гуманитарное знание, иная интеллектуальная традиция, которая на разных языках имеет массу текстов, исследований, и нам надо попытаться войти в это пространство, а потом уже аплицировать сюда организацию западной жизни, некие новые модели формирования социума и прочее. Если этого нет, все остальное лишено почвы. Нужно было ценностное основание!

Сюда же относится и необходимость понимания, как на протяжении веков в Европе формировалась университетская жизнь, традиции, история, искусство, как все взаимодействует. Ведь затем это обусловило и понимание человеческой свободы, ответственности и многое-многое другое.

Можно вспомнить, что в то время, наряду с переименованием белорусских ВУЗов в университеты (в советские времена БГУ был единственным университетом в стране), возникали и иные инициативы. Например, обрела популярность новая сфера, сулившая молодежи заманчивые карьерные перспективы: бизнес, менеджмент, банковское дело и т. п. Однако эффективность этих дисциплин возможна лишь при необходимых социальных преобразованиях, основанных на определенной культуре и ее ценностях. И в формировании этой интеллектуальной почвы и социальной реальности решающую роль играют образование и университеты.

Невообразимо, кошмарно, очень трудно. Как все начиналось

В атмосфере энтузиазма последних лет перестройки вновь избранный президент белорусской Академии наук Владимир Платонов, математик с мировым именем, осознавая бедственное положение дел в Отделении общественных наук Академии, способствовал моему избранию в действительные члены Академии, полагая, что я послужу реформированию Отделения. Вскоре он поостыл, по-видимому, признав безнадежность затеи. Однако меня уже вовлекли в обсуждение трансформации гуманитарного образования. Было понятно, что трансфор-

Слева направо: бывший президент СССР Михаил Горбачев, математик Александр Егоров, ректор Анатолий Михайлов, политолог Сергей Рогов на встрече с представителями белорусского гражданского общества в IBV Minsk, 2000 год

мировать учреждения, где доминируют специалисты, прославлявшие очередные съезды и комментировавшие выдающуюся работу Брежнева «Малая земля», было невозможно. Мне, например, предлагали должность декана, а потом и первого проректора БГУ, но я отказался: атмосфера была глухой и неблагоприятной. Нужно было создавать новую структуру. Так что идея университета зародилась еще в Академии.

Я не считал себя администратором, я себя в этой роли не видел, но это был вынужденный шаг, потому что в это время были уже те, кто нуждался в объединении и создании опоры в новой деятельности. Для меня это была странная и новая роль. Это было похоже на авантюру.

Мне удалось привлечь к учреждению университета Академию Наук и два министерства – образования и культуры, а также Мингорисполком и Экзархат православной церкви Беларуси. Только сейчас мы осознаем, что подобное вообще-то немислимо по формальным основаниям, ибо государственные структуры не имеют права участвовать в создании частного университета. Но повторяю, тогда многое было возможно. Разумеется, вовлечение этих структур в создание ЕГУ было символическим и не выражалось в финансовой поддержке, но оно было очень важным, давало определенную свободу действий, ибо сопротивление также было значительным. Такой набор солидных структур, записанный на бумаге, зафиксированный печатями, обозначил наше особое положение. Например, даже при моих хороших личных отношениях с министром образования Василием Стражевым бюрократия министерства блокировала наши инициативы, включая и переход на Болонскую модель образования. Приходилось тогда пробивать статус экспериментального учреждения.

Мы начинали с двух маленьких комнат, которые нам соизволили выделить. Потом нас отовсюду гнали. Из Академии мы пошли в Институт повышения квалификации (теперь РИВШ), там тоже сократили нашу программу через два года.

Но тогда меня уже многие знали. Один знакомый, бывший комсомольский работник, пришел ко мне проситься на работу. Сказал, что у него есть учебный корпус, которым мы сможем распоряжаться. Откуда? Через какие связи? Тогда было так. Но я не был готов продавать места такой ценой. Решение всех хозяйственных, административных вопросов довольно трудно сейчас представить. Это невообразимо и это было кошмарно.

Должен признать, что неожиданно пришлось столкнуться с трудностями по привлечению внимания к проекту со стороны зарубежных партнеров. Дело в том, что существующий формат их сотрудничества с Беларусью по оказанию помощи в постсоветской трансформации был редуцирован к взаимодействию с уже существующими структурами. К тому же, идея частного, приватного университета не была популярной в самой Европе, поскольку в ней сформировалась традиция университетского образования, поддерживаемого государством. Поэтому первую реальную поддержку ЕГУ получил от США – страны, в которой традиции частных университетов были чем-то очевидным.

Постоянно приходилось быть челноком между посольствами и разного рода структурами. Скажем, на создание бизнес-школ или школ управления выделялись миллионы, а здесь это воспринималось как диковинка и прихоть, как что-то не очень нужное. Я помню, как снисходительно относились доноры, когда я отстаивал необходимость философии. Причем философии не как абстрактной дисциплины, а как того, что содействует оживлению творческого мышления. Сколько раз потом, когда я встречался с послами, я это доказывал. Сюда же относится искусство и история, ведь гуманитарное знание по своей природе исторично. Приходилось со многими разговаривать для того, чтобы отстроить университет. Было очень трудно.

Вручение бывшему президенту Литвы Альгирдасу Бразаускасу звания почетного доктора ЕГУ, 2000 год.
Слева направо: Митрополит Филарет, проф. Альгирдас Бразаускас, посол Литвы в Беларуси Йонас Паслаускас

О том, что удалось

Я отнюдь не переоцениваю то, что нам удалось сделать за крайне короткий для любого университета срок с 1992 до 2004 года – всего лишь двенадцать лет нашего белорусского периода. Но за это время ЕГУ превратился в площадку для интеллектуального взаимодействия с той культурой, о которой у нас было крайне смутное представление. Причем мы осознавали собственную неспособность осуществлять продуктивный диалог с западной интеллектуальной традицией и потому находили возможность приглашать представителей этой традиции. Трудно переоценить резонанс этих встреч: Альфред Гроссер и Никита Струве (Франция), Джон Саллис и Уолтер Броган (США), Жан Гронден (Канада), Манфред Ридель и Клаус Хельд (ФРГ), Сергей Аверинцев (Австрия–Россия), Лив Ульман (Норвегия), Кшиштоф Занусси (Польша)...

Впервые за многие десятилетия в стенах нашего Факультета теологии, возглавляемого митрополитом Филаретом, произошли контакты между православной и католической (кардинал Вальтер Каспер) церквями, а также встречи со Всемирным советом церквей (генеральный секретарь Конрад Райзер).

ЕГУ стал единственным на постсоветском пространстве участником нового проекта Campus Europae (ныне Европейская ассоциация университетов), инициированного Президентом Еврокомиссии Жаном-Клодом Юнкером и моим близким другом Конрадом Шили, основавшим первый в Германии приватный университет.

Таким образом, с участием ЕГУ медленно выстраивались каналы коммуникации Беларуси со смысловым пространством европейской культуры, к которой мы неизбежным образом принадлежим. Поэтому закрытие университета в 2004 году имело резонанс во всем мире. Ведь потерянное время и упущенные возможности все равно придется наверстывать.

Post scriptum из 2025 года

На всем протяжении истории ЕГУ у меня не было уверенности в устойчивости этой хрупкой структуры. Всегда приходилось прилагать усилия для поддержания проекта на плаву. Следует признать, что далеко не все оказалось удачным. Было много наивности и иллюзий. Но человек должен иметь возможность рисковать, ибо если бы он мог просчитывать все наперед, многого бы и не произошло.

Теперь мы живем в эпоху, когда прошел энтузиазм по поводу создания новых структур высшего образования, где преподаются гуманитарные дисциплины. Если быть реалистом, то следует признать, что большинство высших учебных заведений гуманитарного профиля не выживут. Мы находимся перед серьезным вызовом, на который нужно тем не менее отвечать.

Тридцать три года существования ЕГУ – весьма незначительный срок в глобальном процессе истории. Но мы живем в бурное время, со-

циальная динамика которого предопределена наряду с другими факторами также и воздействием новейших технологий.

Мне хотелось бы вновь обратиться к насущным проблемам гуманитарного образования. При этом признаю, что это далеко не новые проблемы, которые лишь усугубились.

Мы так и не извлекли уроков из тех драматических прозрений на суть кризиса в гуманитарном образовании, которые столь остро обозначила Ханна Арендт в своем сборнике «Между прошлым и будущим. Восемь упражнений в политической мысли» и, в частности, в статьях «Кризис в культуре» и «Кризис в воспитании». Важно при этом отметить, что английское слово «education» из англоязычного издания книги не вполне выражает смысл и содержание того, для характеристики чего на немецком языке Арендт использует понятие «Erziehung», которое в большей мере характеризует суть проблемы. Точно так же перевод известной статьи Фридриха Ницше на английский – «Schopenhauer as Educator» в его «Несвоевременных размышлениях» – в немецком оригинале звучит как «Schopenhauer als Erzieher», то есть «Шопенгауэр как воспитатель».

Это имеет самое непосредственное отношение к гуманитарному образованию, которое в наше время продолжает выпускать «специалистов» в сфере гуманитарного знания без надлежащего осмысления самого человека и человеческой реальности. И не осознающих, что без формирования в человеке «человеческого» гуманитарное знание неминуемо предается забвению¹.

Уже с конца XIX века в европейской интеллектуальной традиции формируется понимание, что отдельные дисциплины гуманитарного профиля должны опираться на жизненные, онтологические основания нашего существования, без укорененности в которые они лишены смысла, искусственны. В результате мы имеем «специалиста», овладевшего определенным видом знания, но существующим вне контекста реальных проблем жизни.

Именно над такого рода «профессионализмом» иронизировал умерший в эмиграции известный русский поэт Георгий Адамович в своем предисловии к роману Владимира Набокова «Защита Лужина». Характеризуя главного персонажа – шахматиста Лужина – Адамович пишет: «В шахматах он – гений, орел, в жизни – ничтожество»².

То есть мы имеем дело не только с гуманитарным образованием, но и с пониманием образования как формирования, «образовывания» человеческого в каждом из нас.

Уже во время создания ЕГУ с его ориентацией на осмысление европейской традиции у меня было четкое понимание того, что приобщение к ней отнюдь не означает усвоение готового, существующего в фиксированных формах знания. Двадцатый век показал, что эта традиция переживает глубокий кризис. Одним из проявлений его является тот факт, что несмотря на обилие всего созданного в этой действительно богатой по своему содержанию традиции и многообразию ее университетов, она оказалась не в состоянии удержать общество от потрясений.

«Есть люди, – задаётся вопросом в связи с этим швейцарский писатель Макс Фриш, – которые получили такое же образование, как

¹ Смотрите в связи с этим наш сборник статей Humanities Education. Disrupted and Transformed. How to Become Human in the XXI Century? Vilnius, 2024.

² Набоков, Владимир. Защита Лужина. Paris: Editions de la Seine, 1930. С. 10.

3 Фриш, Макс. Листки из вещегого дневника. Художественная публицистика. Москва, Прогресс. 1987. С. 163.

4 Гаскар, Пьер. Коловращение действительности. В: Над Сеной и Узой. Москва, Прогресс, 1985. С. 327.

5 Хабермас, Юрген. Будущее человеческой природы. Москва: Весь мир, 2002. С. 46.

6 Jamme, Christoph. Being Able to Love and Having to Die. In: Consequences of Hermeneutics. Fifty Years After Gadamer's Truth and Method. Evanston: Northwestern University Press. 2010. P. 183.

я, произносят те же слова, что и я, любят те же книги, ту же музыку, те же картины. И если эти люди совершенно не застрахованы от возможности превратиться в извергов и совершать поступки, на которые, как мы полагали, они не способны, за исключением единичных патологических случаев, то могу ли я быть уверен, что от этого застрахован я сам?»³

Так, например, в одной из своих последних публикаций «Будущее человеческой природы» (2001) Юрген Хабермас поднимает проблему, крайне важную для современного гуманитарного образования. Он хорошо понимает, что у человека нет «природы» в ее традиционном картезианском понимании, как некой субстанции, обладающей определенными качествами. Он отдает себе отчет и в том, что человек есть существо историческое. Но подзаголовок книги – «На пути к либеральной евгенике?» – проясняет интенцию автора.

Речь идет также о проблеме, поднимаемой в «Фаусте» Гете: о вторжении человека в сферу того, что сформировалось на протяжении всей эволюции. В эпоху Нового времени, не встречая ограничений, человек оказался способен вызывать к жизни то, что обретает качества *homunculus* и уже не поддается контролю. Как отмечает Пьер Гаскар, «впервые за время своей долгой истории человек держит в руках ключ от небытия, которое может поглотить не только его самого, но и весь род, к которому он принадлежит, и вообще все живое в мире»⁴.

Цитируя идею Артура Кестлера о том, что человек – не что иное как ошибка в естественном процессе природной эволюции, Хабермас пишет:

Так как в биологическом смысле человек рождается «недоделанным» и на протяжении всей своей жизни остается зависимым от помощи, внимания и признания со стороны социального окружения, неполнота определяемой цепочками ДНК индивидуации становится заметной именно в тот момент, когда в него вмешивается процесс общественной индивидуации⁵.

Этот «процесс индивидуации» обретает особые формы в обществе двадцатого века, на характер которого обращали внимание еще до возникновения интернета и социальных сетей Томас Элиот – «пустые люди», Мартин Хайдеггер – «Man», Роберт Музиль – «человек без свойств», Хосе Ортега-и-Гассет – «человек-масса», Джорджо Агамбен – «человек без содержания» и многие другие.

В наши дни, сам того не осознавая, человек с ранних лет испытывает инструменты такого воздействия на собственное становление, при которых существующий вакуум природной «недоделанности» все в большей мере заполняется безликим, анонимным и искусственным содержанием. В этом случае насилие над человеческой «природой» приводит к тому, что уже и сама природа оказывается способной к разрушительному воздействию на человека. Об этом, например, свидетельствует написанная Райнером Марией Рильке в 1924 году поэма «Как природа отказывается от своих созданий» (*Wie die Natur die Wesen überlässt*), которая по мнению Хайдеггера настолько пророческая, что мы до сих пор не можем постигнуть ее подлинный смысл⁶.

Роль минимизации этой опасности принадлежит детскому воспитанию и школьному образованию. Однако мы видим, что школьное образование на протяжении многих десятилетий оказывается совершенно беспомощным.

Вот как красочно описывает Стефан Цвейг в статье «Школа в прошлом столетии» характер обучения:

Школа была для нас воплощением насилия, мучений, скуки, местом, в котором необходимо поглощать точно отмерянными порциями «знания, которые знать не стоит», схоластические или поданные схоластически сведения, которые мы воспринимали как что-то не имеющее ни малейшего отношения ни к реальной действительности, ни к нашим личным интересам. Это было тупое, унылое обучение не для жизни, а для самого учения, которое нам навязывала старая педагогика⁷.

С тех пор многое изменилось, и далеко не в лучшую сторону. Приходится признать, что двадцатый век столкнулся с результатами такого «образования» на собственном трагическом опыте.

Содержание гуманитарного образования отнюдь не сводится к трансляции фиксированной теории под видом той или иной дисциплины. Речь должна идти о встрече с принципиально иными по отношению к стереотипам нашего сознания смысловыми мирами.

Мыслитель-диссидент времен СССР Александр Зиновьев, автор полного иронии и сарказма произведения «Зияющие высоты», пишет в 1990 году, когда мир на Западе и Востоке еще был охвачен эйфорией:

Бессмысленно заниматься предсказаниями конкретных событий, которые произойдут в третьем тысячелетии. Но совсем не бессмысленно подумать о том, что ждет человечество на основании тех предпосылок, которые сложились к концу второго и которые нам хорошо известны. Ведь человечество так или иначе будет вынуждено в третьем тысячелетии решать те проблемы, которые назрели, но остались нерешенными во втором...

Как я себе представляю третье тысячелетие, понимая его как историческую эпоху? Должен признаться, что я не вижу оснований для оптимизма. Будет новая мировая война или нет (а она скорее всего будет), человечество все равно уже обнаружило полную неспособность найти средства борьбы с разрушительными тенденциями, такими как катастрофический рост населения, обострение расовой вражды, истощение природных ресурсов, разрушение природной среды, разрушение основ нравственности, рост паразитизма, перепроизводство жизненно ненужных вещей (включая вооружение) и т. д., и т. п.⁸.

Перед высшим образованием в сфере гуманитарного знания эти вопросы стоят с еще большей остротой и нам не позволено не пытаться давать на них ответы!

⁷ Цвейг, Стефан. Вчерашний мир. Воспоминания европейца. Статьи, Эссе. Москва, Радуга. 1987. С. 179.

⁸ Зиновьев, Александр. Гомо Советикус. Москва, Московский Рабочий. 1991. С. 321.

Корпус бывшего
Августинского мона-
стыря в Вильнюсе,
где теперь размещен
ЕГУ, до реставрации

Chronicles of EHU. 1992–2004. The First “Reincarnation”

Aliaksandr Kalbaska

Aliaksandr Kalbaska – Professor Emeritus of the European Humanities University. He spent 12 years studying; 12 years working on the creation of the historical and cultural reserve “Zaslaŭe” (Belarus); and 12 years being engaged in the reanimation of the university in exile (Lithuania). He is the founder and first chair of the Belarusian ICOM Committee. Also he is the author of numerous academic and popular publications. His research interests include new museology and virtual museums.

The article offers a concise historical reconstruction of the European Humanities University’s (EHU) first phase in Minsk (1992–2004), situating its emergence within the broader post-Soviet educational and political upheavals in Belarus. Drawing on archival sources and the author’s personal recollections, it traces how EHU sought to break with Soviet academic traditions by promoting democratic values, interdisciplinary humanities, and integration into European intellectual and institutional networks.

The analysis details the university’s rapid institutional development: the creation of innovative faculties and research centers, the establishment of international partnerships, and active participation in early Bologna Process initiatives. EHU is portrayed as a pioneering platform for redefining academic culture in Belarus, fostering autonomy, pluralism, and student self-governance at a moment when higher-education reform was otherwise uneven and politically constrained.

The article concludes by examining the political pressures that culminated in EHU’s closure by Belarusian authorities in 2004. It interprets the event as part of a broader authoritarian rollback, reflecting state efforts to reassert ideological control over universities. This “first reincarnation” marks both the symbolic end of EHU’s Minsk period and the prelude to its re-establishment in exile.

Гэты тэкст грунтуецца на архіўных крыніцах, дакументах і асабістых успамінах. Яго мэта – актуалізацыя гісторыі ЕГУ ды асэнсаванне яго ролі на розных этапах развіцця, асэнсаванне адукацыйных і культурных традыцый, якія ламаў і ўсталёўваў універсітэт, падсумаванне яго дасягненняў і памылак. Да разгляду бярэцца першы, мінскі, этап. Таксама тэкст з’яўляецца працягам працы па стварэнні віртуальнага музея ЕГУ, пачатак якому быў пакладзены ў 2024 годзе выставаю “Невыканальная мара”, што адбылася ў сценах універсітэта¹. Выстава была прысвечана галоўным чынам перастварэнню ЕГУ ў Вільнюсе.

Хронікі ЕГУ. 1992–2004. Першая “рэінкарнацыя”

Аляксандр Калбаска

Калапс Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік напрыканцы XX стагоддзя быў выкліканы збегам глабальных фактараў: сусветная гонка ўзбраенняў, рэлігійныя, этнічныя ды нацыянальныя падзелы, культурныя і камунікацыйныя рэвалюцыі, дэмакратычныя зрухі ва Усходняй Еўропе ды стварэнне Еўрапейскага Саюзу. Да іх варта дадаць унутраныя прычыны: няздольнасць краіны адаптавацца да зменлівых эканамічных тэндэнцый і тэхналагічнага прагрэсу, палітычны і ідэалагічны крызісы і ўрэшце наступствы Чарнобыльскай катастрофы 1986 года.

Незалежнасць, што нечакана абрынулася на Беларусь у 1991 годзе, азначала канец адзінай савецкай прасторы. Не толькі геаграфічнай, але і палітычнай, эканамічнай, сацыяльнай і адукацыйнай. Гэта прымусіла тагачаснае кіраўніцтва краіны шукаць уласную ідэнтычнасць. Пошукі закранулі і сістэму вышэйшай адукацыі. Закон Рэспублікі Беларусь “Аб адукацыі” ад 29 кастрычніка 1991 года дапусціў пэўную трансфармацыю сістэмы (Закон Рэспублікі Беларусь, 1991).

Перадусім з’явіўся акцэнт на развіццё нацыянальнай ідэнтычнасці, што паўплывала на асобныя навучальныя праграмы і часам на мову выкладання ва ўніверсітэтах. На змену марксісцка-ленінскай ідэалогіі, якая дамінавала ў савецкі час, прыйшоў больш адкрыты падыход. Былі спробы ўкаранення рынковых адносінаў. Пазначаўся рух да аўтаноміі ўніверсітэтаў. Адкрыліся магчымасці для міжнароднага супрацоўніцтва і міжуніверсітэцкіх абменаў. Але эканамічныя праблемы, што суправаджалі пераход да рынкавай эканомікі, паставілі ўніверсітэты перад фінансавымі абмежаваннямі. У сваю чаргу новы закон дазволіў стварэнне прыватных вышэйшых навучальных устаноў. Ужо ў 1996/97 навучальным годзе іх у краіне налічвалася дваццаць! (Gille-Belova 2015, 85)

Аляксандр Калбаска – прафесар эмерытус Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта. 12 гадоў навучаўся; 12 гадоў працаваў над стварэннем гісторыка-культурнага запаведніка “Заслаўе” (Беларусь); 12 гадоў завіхаўся над рэанімацыяй універсітэта ў выгнанні (Літва). Заснавальнік і першы кіраўнік Беларускага камітэта ІКОМ. Аўтар шэрагу навуковых публікацый. Сфера цікаўнасці: новая музэялогія і віртуальныя музеі.

¹ Электронную версію выставы глядзіце тут: <https://ehumuseum.tilda.ws>

Менавіта на злome эпох і тысячагоддзяў адбылося нараджэнне, узлёт і першая “клінічная смерць” Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта, які нагадвае мне міфічную птушку Фенікс. Зарыентаваны на дэмакратыю і правы чалавека, ЕГУ стаў імкнуща забяспечыць адукацыю ў адпаведнасці з міжнароднымі стандартамі, укараняючы праграмы на англійскай мове і супрацоўнічаючы з еўрапейскімі ўніверсітэтамі (Міхайлов 1992, Дунаев 2002).

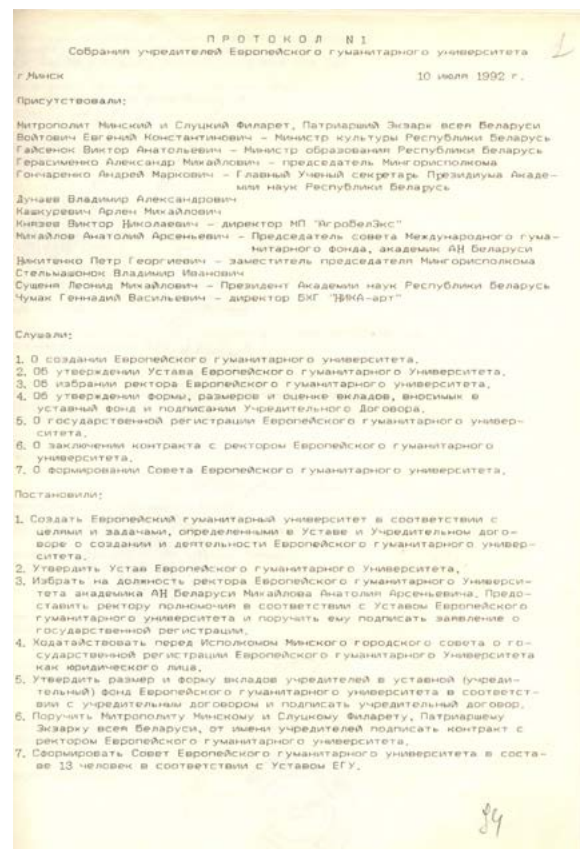
Узлёт універсітэта

Прэлюдыяй да стварэння ЕГУ стаў сыход з БДУ ў 1991 годзе пяцёрх супрацоўнікаў кафедры гісторыі філасофіі на чале з Анатолем Міхайлавым. Ініцыятыўная група пераходзіць у Акадэмію навук, дзе ствараецца АДДЗЕЛ сучаснай замежнай філасофіі (Дунаев 1999).

У 1992 годзе фармальнымі заснавальнікамі ўніверсітэта выступілі восем юрыдычных асобаў: Акадэмія Навук, Міністэрства адукацыі, Міністэрства культуры, Беларускі Экзархат Маскоўскага Патрыярхата, Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт Савета народных дэпутатаў, Міжнародны гуманітарны фонд, СП “АграБелЭкс” і Дабрачынная мастацкая галерэя “Ніка-Арт”. Акрамя прадстаўнікоў пералічаных інстытуцый “Заснавальнае пагадненне аб стварэнні і дзейнасці ЕГУ” падпісалі пяцёра фізічных асобаў: Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт, Анатоль Міхайлаў, Уладзімір Дунаеў, Народныя мастакі Беларускай ССР Арлен Кашкурэвіч і Уладзімір Стэльмашонак (NARB. Ф. 1454, воп. 1, спр. 3. арк. 1–3). 30 ліпеня 1992 года Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт быў зарэгістраваны Мінскім гарадскім Саветам народных дэпутатаў.

У 1992 годзе створаны першыя факультэты – права (дэкан Ала Сакалова), філасофіі (Рыгор Мінянкоў) і эканомікі (Леанід Заіка / Андрэй Баканаў, на змену якому пазней прыйшоў Уладзімір Фацееў). 23 траўня 1993 года рашэннем Вучонай Рады ЕГУ былі створаны факультэты мастацтваў (Ігар Духан / Ларыса Гусакоўская / Аляксандр Калбаска), тэалогіі ім. Св. Мяфодыя і Кірыла (мітрапаліт Філарэт), сацыяльных навук, які з 1994 года стаў факультэтам псіхалогіі (Генадзь Кучынскі), а таксама франка-беларускі факультэт палітычных і адміністрацыйных навук (судэканы Аляксандр Талстой / Сяргей Панькоўскі, а пазней Сільві Лемасон / Галіна Туміловіч). Заняткі першых студэнтаў адбываліся ў мала прыстасаваных для вучэбнага працэсу пакоях Акадэміі навук. Пазней вучэбны працэс перамясціўся пад дах Тэхналагічнага ўніверсітэта.

18 красавіка 1995 года ЕГУ атрымаў ліцэнзію № 67 за подпісам Міністра адукацыі В. І. Стражава аб прадстаўленні ўніверсітэту статусу вышэйшай навучальнай установы з правам на працягу пяці гадоў выдаваць дыпламы аб вышэйшай адукацыі дзяржаўнага ўзору. З 1996 года ва ўніверсітэце распачалася падрыхтоўка аспірантаў па трох філасофскіх і трох прававых спецыяльнасцях. Пазней прыём пашырыўся на спецыяльнасці “Сусветная эканоміка”, “Рэлігіязнаўства”, а таксама “Тэорыя і гісторыя культуры”.

Дайшла справа і да выпускных урачыстасцяў. Першымі ў 1997 годзе дыпламы атрымалі выхаванцы факультэтаў права і франка-беларускага. З 1999 года дыпламы сталі атрымліваць выпускнікі факультэтаў мастацтва, тэалогіі, псіхалогіі ды эканомікі. Першыя выпускнікі прыносяць установе яшчэ большую вядомасць, давер бацькоў і цікаўнасць з боку абітурыентаў (Запарожчанка 2001). Да ЕГУ хутка прыходзіць і дзяржаўнае прызнанне. За ўніверсітэтам замацоўваецца статус аднаго з найлепшых недзяржаўных ВНУ краіны.

З ініцыятывы маладых даследчыкаў у 1996 годзе ствараецца філасофска-культуралагічны цэнтр “Топас” (Таццяна Шчытцова), які распачаў падрыхтоўку і правядзенне міжнародных канферэнцый і семінараў, прысвечаных творчасці М. Хайдэгера, С. К’еркегора, К. Ясперса, і друк матэрыялаў у аднайменным часопісе. Выслкамі маладых эканамістаў быў запачаткаваны цэнтр эканамічных і сацыяльных даследаванняў (Уладзімір Усоскі), які ставіў за мэту комплексны аналіз праблем эканомікі Рэспублікі Беларусь і магчымых кірункаў яе рэфармавання. З 1997 года даследаванні ў галіне псіхатэрапіі распачала лабараторыя практычнай псіхалогіі (Уладзімір Палікарпаў). У тым самым годзе пачаў працу Цэнтр грамадзянскай адукацыі (Ірына Дунаева), каб праз фарміраванне ў школьнікаў адпаведных грамадзянскіх кампетэнцый і дэмакратычных каштоўнасцяў спрыяць развіццю ў краіне гарызантальных супольнасцяў. Разам з Міністэрствам працы і сацыяльнай абароны на базе Цэнтра пачаў рэалізоўвацца праект ААН “Спрыянне пашырэнню грамадскага ўплыву жанчын у Рэспубліцы Беларусь”.

Студэнты ЕГУ гуртуюцца вакол створанага ў 1998 годзе Цэнтра выхаваўчай працы і студэнцкіх ініцыятываў (Віталь Галоўчыц / Ірына Сямко). Ствараецца таксама Цэнтр кар’еры, праводзяцца парламенцкія дэбаты, гучыць хор факультэта тэалогіі “Кантэмус”. Студэнты ўдзельнічаюць у дабрачынных акцыях “Калядная казка” і “Свята дзяцінства” для дзяцей Беларускага хоспісу. Прыцягваюць увагу “Клуб інтэлектуальнага кіно”, літаратурная і музычная гасцёўні, студыя сучасных і бальных танцаў, гурток эстраднай песні, тэматычныя вечарыны на замежных мовах, тэатр-студыя, харэаграфічны ансамбль “Балеро”, спартыўны камітэт. Рэалізоўваліся праекты “На ўніверсітэцкім Алімпіе”, “Я – лідар”, вечарыны прысвячэння ў студэнты і выпускныя развітальныя імпрэзы. Адбываюцца першыя крокі на шляху станаўлення студэнцкага самакіравання і самаасэнсавання. З 1999 года пачынае весціся летапіс жыцця ўніверсітэта вачыма студэнтаў – Інфармацыйны бюлетэнь ЕГУ. Незабыўную імпрэзу пад назвай “Пяты курс запрашае” прадставілі студэнты факультэта мастацтваў 28 снежня 2001 года на сцэне мінскага Тэатра юнага глядача.

17 верасня 1999 года была ўрачыста адкрыта першая ў Беларусі ўніверсітэцкая галерэя (Таццяна Бембель). Заяўленая мэта – паскарэнне працэсу самаідэнтыфікацыі беларускай культуры і праяўленне яе ў еўрапейскім і сусветным кантэксте — была бліскуча праілюстраваная першай жа выставай “Праект стагоддзя. Дванаццаць з XX” вядомых мастакоў Уладзіміра Цэслера і Сяргея Войчанкі. У красавіку 2002 года, пры падтрымцы амбасады Рэспублікі Беларусь, выставу паказалі ў Брусэлі (Корело 2002).

Універсітэт дбае і пра абітурыентаў. У 1998 годзе ствараецца новы факультэт даўніверсітэцкай падрыхтоўкі (Алена Новікава / Павел Кудрашоў). Пра якасць падрыхтоўкі можа сведчыць наступны факт. Давялося мне неяк у 2024 годзе аўтобусам перасякаць літоўска-беларускую мяжу. Прастору побач акупавала жвавая інтэрнацыянальная сямейка з чатырох чалавек: бацька італьянец, маці беларуска і двое падлеткаў. Разгаварыліся. Дазнаўшыся, што я працую ў ЕГУ, жанчына з непрыхаванаю радасцю згадала, як яшчэ на пачатку 2000-х (больш за 20 гадоў таму!) была слухачкаю нашага падрыхтоўчага аддзялення. І хаця лёс ейны склаўся так, што ў ЕГУ не паступала, яна з неверагодным захапленнем ды цеплынёй называла прозвішчы і імёны сваіх настаўнікаў. Была яна ўдзячная за тое, што атрымала там за год навучання, і вельмі прасіла пры нагодзе перадаць ім падзяку. Приемна, што тут казаць!

Але здараліся і не вельмі ўдалыя эксперыменты. Так, не зважаючы на звышчалавечыя намаганні ініцыятара Валерыя Залатара, не прыжылася ў Заслаўі спроба стварэння гуманітарнага каледжа ЕГУ, які б пачынаў падрыхтоўку будучых абітурыентаў за колькі год да паступлення. Глеба аказалася не вельмі ўрадлівай... На хвалі славы здараліся і няўдалыя спробы абітурыентаў патрапіць ва ўніверсітэт абходнымі шляхамі (Міхайлов 2002).

Тым не менш, ініцыятывам не было канца. На працягу толькі аднаго 2000/2001 навучальнага года ў ЕГУ пачынае працу Цэнтр беларускай культуры (Уладзімір Гілеп), ствараецца лабараторыя візуальных і культурных даследаванняў па ініцыятыве і пад кіраўніцтвам Альміры Усманавай ды лабараторыя па рэалізацыі аўдыявізуальных праектаў (Юрый Стаюнічаў), навукова-даследчая лабараторыя “Семантыка” (Віктар Мартынаў). А яшчэ ўніверсітэцкая сям’я прырасла коштам стварэння перспектыўнага факультэта інфармацыйных тэх-

2002 год. Падчас адкрыцця выставы Уладзіміра Цэслера і Сяргея Войчанкі ў Брусэлі. На здымку Таццяна Бембель (крайняя злева), Сяргей Войчанка (трэці злева), міністр замежных спраў Беларусі Сяргей Мартынаў (пяты злева), супрацоўнік беларускай амбасады Венямін Салаўёў (другі справа).

налогій (Аляксандр Гарэлік). У лютым 2002 года ў кааперацыі з універсітэтам Паўднёвага Стакгольма пры падтрымцы Шведскага інстытута пачынае працу Цэнтр Скандынаўскіх даследаванняў (Аляксандр Міхейшын).

Расла каманды аднадумцаў. Шмат каго вабіла атмасфера эксперыменту. Можна было тварыць, прыдумляць, рабіць унікальныя навучальныя праграмы, прапаноўваць аўтарскія курсы. Множылася атмасфера непадабенства.

ЕГУ – флагман міжнароднай адукацыі ў Беларусі

Дзякуючы фантастычнай няўрымслівасці рэктара Анатоля Міхайлава, шырыні яго асабістых сувязяў, кантактаў і чалавечым якасцям універсітэт станавіўся ўсё больш вядомы за межамі Беларусі. А разам з гэтым расла і міжнародная падтрымка. Франка-беларускі факультэт заключае пагадненне аб супрацоўніцтве з Французскай Асацыяцыяй Інстытутаў палітычных і сацыяльных навук (Панькоўскі 1997). У 1993 годзе з мэтай інтэрнацыяналізацыі навучання пачалася рэалізацыя праграм супрацоўніцтва з амбасадай ЗША ў Мінску, адным з вынікаў якога стала стварэнне ў ЕГУ 1995 годзе Цэнтра амерыканскіх даследаванняў (Юрый Стулаў). Засноўваецца праграма развіцця дыстанцыйнай адукацыйнай сеткі супольна з Універсітэтам Сафолка (Бостан) і Браянт коледжам (Провідэнс). У планах адміністрацыі – стварэнне магістратуры па амерыканістыцы. З 1994 года на базе факультэта права ЕГУ ў рамках плана Транс’еўрапейскага супрацоўніцтва ў галіне вышэйшай адукацыі (TEMPUS) распачынаецца шматгадовы міжнародны праект па рэструктурызацыі юрыдычнай адукацыі ў Беларусі. Разам з Універсітэтам штата Джэксан (Місісіпі, ЗША) была распачата падрыхтоўка магістарскай праграмы па паліталогіі. Адначасова ЕГУ атрымлівае грант Інстытута “Адкрытае грамадства” (Будапешт) на рэканструкцыю вучэбна-адміністрацыйнага корпуса па праспекце Францыска Скарыны, 24 у Мінску.

Дзеля развіцця супрацоўніцтва паміж Нямеччынай і Беларуссю пры падтрымцы амбасады ФРГ у 1997 годзе ствараецца Інстытут нямецкіх даследаванняў (Міхаэль Штаак / Тобіас Кнубен). Праактыўная дзейнасць інстытута спрыяла падрыхтоўцы спецыялістаў у галіне права, эканомікі ды германістыкі. Пры падтрымцы Фонду Макартураў у 1997 годзе быў створаны Цэнтр гендэрных даследаванняў (Алена Гапава / Альміра Усманава), які ставіць за мэту адкрыць магістарскую падрыхтоўку па гендарнай праблематыцы.

На базе франка-беларускага факультэта сумесна з Інстытутам палітычных навук Страсбурга, інстытутам палітычных навук Грэнобля і Трыніці-Каледжам Дубліна ствараецца міжфакультэцкая адукацыйная праграма “Еўрапейскія даследаванні” (дырэктар Сяргей Панькоўскі, каардынатар Таццяна Кузіна). Плёнам гэтай праграмы стала стварэнне Інфармацыйна-рэсурснага цэнтра па праблемах Еўрапейскай інтэграцыі (Юрый Шаўцоў) з уласнай бібліятэкай, сайтам “Еўрапейская інтэграцыя” і альманахам “Сучасныя Еўрапейскія даследаванні”.

Станаўленне ЕГУ адбывалася адначасна з фарміраваннем адзінай еўрапейскай адукацыйнай прасторы. Як заходнееўрапейскі адказ на крызіс еўрапейскіх універсітэтаў, якія мусілі супрацьстаяць экспансіі амерыканскіх “правайдараў вышэйшай адукацыі”, набываў моц Балонскі працэс, а разам з тым вышэйшая адукацыя шукала сваё месца ў надыходзячым “інфармацыйным” грамадстве. Меркавалася, што інтэрнацыяналізацыя адукацыі, разам з лібералізацыяй, унясуць у нашае асяроддзе дух Вялікай харты ўніверсітэтаў, замацаваўшы таксама і ў беларускіх універсітэтах нязвычайную аўтаномію і акадэмічныя свабоды.

ЕГУ, выбудоўваючы ўласную траекторыю развіцця, выкарыстоўвае ўсе магчымыя механізмы і калідоры ўлады. Пасля звароту мітрапаліта Філарэта, дэкана багаслоўскага факультэта ЕГУ, да прэзідэнта А. Лукашэнкі ўніверсітэт атрымаў спецыяльны статус (NARB. Ф. 1454, воп. 1, спр. 101, арк. 15–18). Так 17 траўня 2001 года загадам Міністэрства адукацыі ЕГУ стаў піянерам у справе ўкаранення Балонскай сістэмы адукацыі ў Беларусі, то бок агульнанееўрапейскай мадэлі вышэйшай школы.

Была створана сумесная творчая група БДУ і ЕГУ для працы над структурай стандарту бакалаўрскай падрыхтоўкі. Гэта азначала радыкальную перабудову навучальных планаў з традыцыйнай пяцігадовай падрыхтоўкі на двухузроўневую мадэль (чатыры гады бакалаўрыят і паўтарагадовая магістратура), перавод навучання на крэдытную сістэму. Магістарскія праграмы пра гэтым мусілі арыентавацца на прысваенне сумесных дыпламаў з еўрапейскімі і амерыканскімі ўніверсітэтамі. Развіццё аспіранцкіх праграм і праграм атэстацыі кадраў вышэйшай навуковай кваліфікацыі таксама мусіла адбывацца на падставе міжнароднага супрацоўніцтва.

Напачатку 2000-х ЕГУ далучаецца яшчэ да адной амбітнай еўрапейскай ініцыятывы – Асацыяцыі еўрапейскіх універсітэтаў *Camпус Еўропа*. *Camпус Еўропа* быў ініцыяваны групай нямецкіх экспертаў у галіне вышэйшай адукацыі пад старшынствам доктара Конрада Шылі, былога прэзідэнта Універсітэта Вітэн/Хердэке, і Майнольфа Дыркеса, былога прэзідэнта Цэнтра сацыяльных навук у Берліне. Пілотны праект Балонскага працэсу *Camпус Еўропа* пачаўся ў Люксембургу. Ён прадугледжваў апарэджанне на пяць гадоў тэмпаў рэалізацыі мэт Балонскай дэкларацыі. Францыя, Італія, Партугалія, Ірландыя, Бельгія, Аўстрыя, Люксембург, Латвія і Беларусь стварылі кансорцыум універсітэтаў, які гарантаваў студэнцкую мабільнасць, лінгвістычную падрыхтоўку ды поўнае прызнанне перыядаў навучання за мяжой. Амбіцыйны праект быў пераход ад двухбаковых сувязяў да еўрапейскага ўніверсітэцкага кансорцыума. Студэнты ЕГУ разам са студэнтамі дванаццаці іншых універсітэтаў Еўропы ў межах мабільнасці “Тур па Еўропе” праехалі шэраг краін-чальцоў. Падчас першай вандроўкі яны сустрэліся з міністрам Люксембурга Жан-Клодам Юнкерам, экс-канцлерам Германіі Гельмутам Колям, кіраўніком Адміністрацыі прэзідэнта Беларусі прафесарам Уралам Латыпавым, Мітрапалітам Філарэтам і Рэктарам ЕГУ Анатолям Міхайлавым (Кузіна 2003). Тур паўтарыўся ў 2005 годзе, калі ЕГУ ўжо быў вымушаны адраджацца за

Мінск, пр-т Ф. Скарыны, 24
(цяпер пр-т Незалежнасці).
Адрас ЕГУ да 2004 года

межамі Беларусі. Зборная група студэнтаў правяла сустрэчы з калегамі ў Люксембургу, Ірландыі, Аўстрыі, Германіі, Швецыі і Літве. А ў 2015 годзе ЕГУ афіцыйна падпісаў Magna Charta Universitatum.

У 2003 годзе пры падтрымцы карпарацыі Карнегі ствараецца CASE – Цэнтр перспектывных даследаванняў і адукацыі (Святлана Навумава, Павел Церашковіч). Навукоўцы з Беларусі, Украіны і Малдовы згуртаваліся вакол серыйных выданняў “Перекрестки” і англамоўнага “Crossroads. Digest”, асэнсоўваючы пераадгісторыю, кірункі і шляхі сацыяльных трансфармацый памежжа ў Заходняй Еўразіі (Johnson and Tereshkovich 2014).

Сведчаннем сталення любога ўніверсітэта з’яўляецца практыка прысваення ганаровых доктарскіх ступеняў Doctor Honoris Causa. За час існавання ЕГУ ў Мінску такія ступені былі прысвоены адзінаццаці выбітным навукоўцам, культурным і грамадскім дзеячам розных краін. Сярод іх – вядомы нямецкі тэолаг прафесар Нікалаўс Вірволь, дзеяч у галіне адукацыі і культуры Францыі прафесар Альфрэд Гросэр, італьянскі даследчык гісторыі царквы новага і найноўшага перыяду прафесар Андрэа Рыкардзі, прэзідэнт, а потым прэм’ер-міністр Літоўскай Рэспублікі прафесар Альгірдас Бразаўскас, выбітны польскі рэжысёр прафесар Кшыштаф Занусі, расійская паэтка і перакладчыца Вольга Седакова.

Не менш істотнай прыкметай прызнання заслуг інстытуцыі з’яўляліся замежныя ўзнагароды для ўніверсітэцкіх выкладчыкаў. У 2003 годзе пасол Францыі Стэфан Шмялеўскі ўручыў рэктару Анатолю Міхайлаву ордэн французскага ўрада “Акадэмічныя пальмы”, падкрэсліўшы яго асабісты ўнёсак у інтэрнацыяналізацыю вышэйшай адукацыі Беларусі (Міхайлов 2003). Крыху пазней кавалерамі французскага ордэна “Акадэмічных пальмаў” сталі яшчэ два супра-

цоўнікі ЕГУ: судэкан франка-беларускага факультэта дацэнт Сяргей Панькоўскі (2005) і кіраўнік Акадэмічнага дэпартаменту сацыяльных і палітычных навук дацэнт Андрэй Сцяпанаў. У 2004 годзе Анатоль Міхайлаў быў таксама ўзнагароджаны Медалём Гётэ – афіцыйным ордэнам ФРГ (Данейко 2004). Заслугі трыццаці трох супрацоўнікаў ЕГУ ў станаўленні і адраджэнні ўніверсітэта былі ўшанаваныя адмыслова распрацаванымі ганаровымі ўзнагародамі: знакамі “ЕНУ Veteranus” (10 чалавек) і “ЕНУ Honorus” (23 чалавекі).

Закрыццё

Сваё першае дзесяцігоддзе ад заснавання ўніверсітэт сустрэў у складзе дзевяці факультэтаў (13 спецыяльнасцяў, 14 спецыялізацый), навукова-даследчага інстытута, дзевяці даследчых цэнтраў, пяці лабараторыяў ды ўласнай мастацкай галерэяй. Некалькі тузінаў адмыслоўцаў-выкладчыкаў, большасць з якіх не былі фармальна залічанымі ў штат, забяспечвалі навучанне блізу тысячы студэнтаў, магістрантаў і аспірантаў. Штогод да іх далучаліся каля пяцідзесяці замежных выкладчыкаў з сарака партнёрскіх арганізацый ЗША, Францыі, Германіі, Швецыі ды Расіі. Бібліятэчны збор перавышаў 63 тысячы кніг і хутка стаў адным з самых буйных сярод недзяржаўных ВНУ Беларусі. Праца ўніверсітэта адбывалася ў двух будынках Мінска: адміністрацыйны корпус месціўся на тагачасным праспекце Ф. Скарыны, 24 (зараз праспект Незалежнасці). Вучэбны – на вуліцы П. Броўкі, 3а. Цягам 2003–2004 навучальнага года ўніверсітэт паспяхова прайшоў чарговую акрэдытацыю і 12 сакавіка 2004 года атрымаў чарговае Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі.

Аднак беларускія ўлады відавочна не мелі намеру ствараць кардынальна новую мадэль ВНУ. Замест гэтага яны спрабавалі адаптаваць да новых умоваў былую савецкую мадэль адукацыі. Палітыка ўрада пачала дэманстратыўна змяняцца ў 2000-я гады. Стаўленне чыноўнікаў Міністэрства адукацыі перафарматавалася ад нагляду за пераважна стыхійнай дыверсіфікацыяй сістэмы вышэйшай адукацыі да жорсткага кантролю за ёй. Асноўная прычына гэтых змен была палітычнаю і звязана з логікай кансалідацыі аўтарытарнага палітычнага рэжыму, які імкнуўся ўзмацніць свой ідэалагічны кантроль над вышэйшай адукацыяй і прадухіліць любы ўдзел студэнтаў у палітычных ініцыятывах (Gille-Belova 2015).

У 2004 годзе, напярэдадні рэферэндуму аб трэцім тэрміне прэзідэнта А. Лукашэнкі, улады згубілі патрэбу імітаваць еўрапейскую цывілізаванасць. Аўтарытарызм з яго на папличніцаю – ізаляванасцю – вымушалі адкінуць усе элементы лібералізму і мінімізаваць дачыненні з Еўропай. Гэта непазбежна вяло да згортвання Балонскага працэсу і ліквідацыі яго на галоўнага правадніка ў Беларусі – ЕГУ. Напачатку 2000-х універсітэт, знаходзячыся ў фарватары зменаў, некалькі гадоў балансуе на мяжы закрыцця. Аднак комплекс прычын прыспешваў гэту непазбежную перспектыву.

00017626

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

МІНІСТЭРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

ЗАГАД

27.07.2004 № 458

г. Мінск

г. Мінск

Об аннулировании специального разрешения (лицензии) на образовательную деятельность, выданного Частному учреждению образования «Европейский гуманитарный институт»

В соответствии с Декретом Президента Республики Беларусь от 14.07.2003 № 17 «О лицензировании отдельных видов деятельности», Положением о лицензировании образовательной деятельности, утвержденном постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 17.10.2003 № 1348, и на основании постановления коллегии Министерства образования Республики Беларусь от 26.07.2004 № 9.3

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. В связи с необеспеченностью обучающихся общей площадью учебных помещений в соответствии с установленными нормами, что является грубым нарушением требований и условий осуществления лицензируемой деятельности, аннулировать специальное разрешение (лицензию) на образовательную деятельность № 02100/0111705, выданную Частному учреждению образования «Европейский гуманитарный институт».

2. Учредителю Частного учреждения образования «Европейский гуманитарный институт» в соответствии со статьей 17 Закона Республики Беларусь «Об образовании» принять меры по обеспечению перевода обучающихся в другие учреждения образования соответствующего уровня.

3. Частному учреждению образования «Европейский гуманитарный институт» в 5-дневный срок со дня получения уведомления об аннулировании лицензии вернуть лицензию № 02100/0111705 в Министерство образования.

4. Контроль за выполнением приказа возложить на Первого заместителя Министра А.И.Жука.

Министр

А.М.Радков

28 (Специализация 231) 25 85
26.07.2004 1:05 ануліраванне

Воп. № 231/05-11
2004

2004 год, Аляксандр Калбаска дае інтэрв'ю з нагоды закрыцця ўніверсітэта падчас акцыі пратэста

Універсітэт дэманстраваў прыхільнасць да гуманітарнай адукацыі. Укараняліся праграмы, што выхоўвалі крытычнае мысленне і павагу да правоў чалавека. Праз новыя міжнародныя сувязі памнажалася інтэрнацыяналізацыя. Улады бачылі ў гэтым прапаганду каштоўнасцяў, несумяшчальных з іх новай ідэалогіяй. Гэта не магло не прывесці да напружанасці. У міністэрскіх кабінетах загучалі сцверджанні пра ўніверсітэт як пра прахадны двор, дзе зашмат замежных выкладчыкаў. Пайшлі абвінавачванні ў тым, што ЕГУ займаецца палітычнай дзейнасцю і што адукацыйныя праграмы спрыяюць развіццю апазіцыйных настрояў. Не паляпшала адносінаў і існуючая цягам дзесяцігоддзя практыка афіцыйнага зацвярджэння навучальных праграм у эксперыментальным парадку, у абыход працэдуры для іншых ВНУ. Хмары над універсітэтам становіліся ўсё цямнейшымі.

21 студзеня 2004 года міністр адукацыі без аніякіх аргументаў прапануе акадэміку Анатолю Міхайлаву сысці з пасады рэктара. Напрыканцы студзеня 2004 года адбываецца паседжанне Сената ЕГУ, удзельнікі якога звярнуліся да старшыні і сябраў Назіральнай рады з выказваннем поўнай падтрымкі Міхайлаву і настойлівай просьбай не дапусціць яго прымусовай адстаўкі (NARB. Ф. 1454, воп. 1, спр. 623, арк. 53).

І ўсё ж такі ў ліпені 2004 года, літаральна праз два з паловаю месяцы пасля выдачы новай ліцэнзіі, міністр адукацыі А. Радзькоў падпісвае рашэнне аб скасаванні ліцэнзіі і закрыцці ўніверсітэта. Яно аргументуецца адсутнасцю неабходных вучэбных плошчаў, бо акурат той самы будынак, дзе месціўся галоўны вучэбны корпус ЕГУ, спатрэбіўся Міністэрству лясной гаспадаркі. А паколькі ўся маёмасць у цэнтры Мінска знаходзілася ў распараджэнні прэзідэнцкай адміні-

страцыі, то скасаванне дамовы арэнды адбылося ў аднабаковым парадку.

Так проста? Ці не вельмі? У верасні 2004 года падчас перадвыбарчай сустрэчы ў Брэсцкім універсітэце А. Лукашэнка агучыў афіцыйную прычыну закрыцця – спыніць інтрыгі заходніх ворагаў: “Заходнія партнёры жадаюць дыктаваць, як нам жыць і з кім сябраваць. У адказ на нашу адмову “ўзяць пад казырок” – ціск, абвінавачванні, спробы прасунуць да ўлады тых, хто прывёў бы Беларусь да паслухмянства. Прычым, працуюць у гэтым кірунку сістэмна, напору, з акцэнтам на перспектыву. Адзін прыклад – Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт. Калі яго адчынялі, гэта быў цікавы і прывабны для моладзі і для дзяржавы праект: шмат замежных лектараў прыязджалі, паездкі за мяжу студэнтаў, якія там навучаліся, еўрапейскія дыпламы і гэтак далей. Такі вонкавы фасад.

Але была і няяўная, галоўная задумка – падрыхтаваць тут, у ЕГУ, новую беларускую эліту, якая павінна была б з часам прывесці Беларусь на Запад. Атрымалася, што заходнікі ў цэнтры Мінска рыхтуюць будучых кіраўнікоў, эліту. А як жа астатнія беларускія ВНУ – брэсцкія, віцебскія, гомельскія, магілёўскія, не кажучы ўжо пра мінскія? Яны каго рыхтуюць – слуг, рабоў для гэтай эліты?

Вынік – улада вымушана была пазбавіць ліцэнзіі ўніверсітэт. Цяпер яны разглядаюць пытанне аб увядзенні санкцый супраць міністра адукацыі. А прычым тут міністр? Гэтае рашэнне выношвалася некалькі гадоў. Іх папярэджвалі, што ў гэтай ВНУ павінны рыхтаваць студэнтаў так сама, як у Брэсце і Мінску. Калі не, нам такая ВНУ не патрэбная” (Лукашэнка 2004).

Яшчэ адной прычынай закрыцця ўніверсітэта магла стаць “зачыстка”, якая адбываецца перад кожнымі прэзідэнцкімі выбарамі. Бо не можа рэктар, за якім ужо няма ўніверсітэта, стаць нават верагодным кандыдатам у прэзідэнты. З сённяшняга гледзішча абраны метада “ліквідацыі” Анатоля Міхайлава як патэнцыйнага кандыдата на пазіцыю прэзідэнта Беларусі можа выглядаць нават “гуманным”, бо ўжываліся ў нашай гісторыі і больш радыкальныя падыходы.

Эвакуацыя чатырохпавярховага навучальнага корпуса адбывалася пад кіраўніцтвам першага прарэктара Уладзіміра Дунаева на працягу двух тыдняў. Падчас летніх канікул штодня праводзіліся мітынгі ў абарону ЕГУ, размеркаванне амаль тысячы студэнтаў па дзяржаўных універсітэтах (некаторыя з якіх правялі лета за мяжой па праграмах абмену), дэмантаж і захаванне навучальнага абсталявання, а таксама выратаванне бібліятэкі. На фоне змрочных асабістых жыццёвых траекторый выкладчыкаў і адміністрацыйнага персаналу адчуваўся і пастаянны (24/7) асабісты і тэлефонны непакой з боку бацькоў нашых студэнтаў. Да канца верасня шал эвакуацыі быў завершаны (NARB. Ф. 1454, воп. 1, спр. 623. арк. 108; Данейко 2004). Напачатку XXI стагоддзя ЕГУ папаўняе спіс універсітэтаў у выгнанні.

Ці не выглядае гэта сімвалічным згараннем птушкі Фенікс і першым яе адраджэннем?

УЧРЕЖДЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ
ЕВРОПЕЙСКИЙ ГУМАНИТАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ПРОТОКОЛ № 14
Внеочередного расширенного заседания Совета (Сената) ЕГУ
от 22 июля 2004 г.

На заседании присутствовало 27 членов Совета,
Председатель заседания: Дунаев В.А.

Повестка дня:
О текущем моменте (Т.Е. Галко).

СЛУШАЛИ:

О ситуации в ЕГУ, возникшей в связи с ультимативным требованием: Университет должен прекратить деятельность с 5 августа, полностью освободив помещения в учебном корпусе.
Т.Е. Галко предложила обсудить следующие вопросы: 1) эвакуация ЕГУ - необходимость архивирования документов, упорядочение вывоза имущества университета и личных вещей сотрудников; 2) проведение пресс-конференции для прессы; 3) специфика проведения выпускного вечера в сложившихся условиях; 4) координация студенческих и родительских инициатив и акций для предотвращения провокаций; 5) проведение встреч деканов со студентами для бесед об организации перевода в другие вузы.

ВЫСТУПИЛИ:

Т.Е. Галко, В.А. Дунаев, А.А. Михайлин, А.Г. Довгялло, А.А. Соклова, Г.М. Кучинский, Г.Я. Миненков, С.А. Наумова, С.И. Паньковский, Кошаренко Е.М., А.Г. Горелик, Ермолович В.В., Колбаско А.Н.

ПОСТАНОВИЛИ:

- Готовиться к эвакуации университета.
- Организовать перевод студентов в другие вузы.
- Продолжить информировать партнёрские организации и структуры о сложившейся ситуации.
- Подготовить пресс-релиз и разместить на сайте ЕГУ.
- Провести пресс-конференцию для прессы, провести консультации с донорами.
- Контролировать студенческие акции для предотвращения провокаций.

Зам. председателя Совета (Сената)

Ученый секретарь Совета (Сената)

В.А. Дунаев

С.Д. Курочкина

Выкарыстаная літаратура

- [1] European Humanities University. 2005. Minsk-Vilnius. 24 p.
- [2] Gille-Belova, O. 2015. "Beyond the Limits of the European Higher Education Area: The Case of Belarus." *European Journal of Higher Education* 5 (1).
- [3] Huisman, J., A. Smolentseva, and I. Froumin. 2018. *25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries: Reform and Continuity*. Cham: Springer International Publishing.
- [4] Johnson, M. S., and P. Tereshkovich. 2014. "The Modern University as an Imagined Community: European Dreams and Belarusian Realities." *European Journal of Higher Education* 4 (3).
- [5] Mikhailov, A. 2023. "Thinking in Crisis: On the (Ir)Responsibility of the Philosopher." In *Thinking in Crises*. Vilnius: EHU.

Газеты і перыёдыка

- [1] Данейко, Е. 2004. "Злокачественное образование: продолжается скандал вокруг Европейского гуманитарного университета в Минске." *Известия*, January 30.
- [2] Данейко, Е. 2004. "В Веймаре состоялась торжественная церемония вручения медалей Гёте." *Известия*, March 26.
- [3] Дунаев, В. А. 1999. "Мифология ЕГУ." *Информационный бюллетень ЕГУ*, no. 1: 6.
- [4] Дунаев, В. А. 2002. "Европейские образовательные стандарты в Беларуси." *Вышэйшая школа*, no. 4.
- [5] Запарожчанка, Л. 2001. "ЕГУ (Еўрапейскі гуманітарны ўніверсітэт): праз адукацыю да новага мыслення." *Голас Радзімы*, May 23, 3
- [6] Корело, О. 2002. "Университетская галерея." *Вышэйшая школа*, no. 4.
- [7] Михайлов, А. 1992. "Да будет свет в конце тоннеля!" *Знамя юности*, August 11.
- [8] Панькоўскі, С. 1997. "Французская мадэль у беларускім выкананні." *Свабода*, September 17.

Афіцыйныя дакументы і законы

- [1] Закон Рэспублікі Беларусь. 2024. «Об образовании в Республике Беларусь». Доступна ў: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1922 (дата доступу: 15 чэрвеня 2025).
- [2] Лукашенко, А. 2004. "Стенограмма выступления перед студенческой молодежью Брестчины." <https://president.gov.by/ru/events/stenogramma-vystuplenija-pered-studencheskoj-molodezhju-brestchiny-5916>(дата доступу: 15 чэрвеня 2025).

Архіўныя крыніцы

- [1] NARB, ф. 1454, воп. 1, спр. 101, лл. 15–18. Письмо Митрополита Филарета Президенту А. Лукашенко о поддержке ЕГУ.
- [2] NARB, ф. 1454, воп.1, спр. 623, л. 53. Обращение Сената ЕГУ к Председателю и членам Наблюдательного совета от 27 января 2004 г.
- [3] NARB, ф. 1454, воп. 1, спр. 623, л. 108. Протокол №14 Сената ЕГУ от 22 июля 2004 г. "О текущем моменте."
- [4] NARB, ф. 1454, воп. 1, спр. 3, лл. 1–3. Протокол №1 собрания учредителей ЕГУ от 10 июля 1992 г.

Memory of Ancient Walls. The Former Augustinian Monastery in Vilnius – the Main Building of EHU

Siarhej Chareŭski

Siarhej Chareuski – Associate Professor at the European Humanities University, an art and architecture historian. He graduated from the Ilya Repin St. Petersburg Academic Institute of Painting, Sculpture, and Architecture. His research interests include Belarus in the context of Central and Eastern European history, the history of Belarusian art and architecture, and the formation of urban civilization in Belarus.

The article traces the architectural and cultural history of the former Augustinian monastery in Vilnius, now the main campus of the European Humanities University. It situates the ensemble within the broader evolution of the city's urban fabric, highlighting its emergence in the eighteenth century as one of the final major Baroque complexes in Vilnius and as an important centre of spirituality, learning, and intellectual life in the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Throughout the nineteenth and early twentieth centuries, the monastery's buildings served shifting political and religious regimes: from a Catholic seminary and later a Russian Orthodox institution to educational facilities under interwar Poland. These layers of appropriation reveal the site's entanglement with competing imperial, national, and confessional agendas across Eastern Europe.

The article concludes by examining the ensemble's postwar degradation, its restoration in independent Lithuania, and its contemporary role as a space for education and cultural memory. The author underscores its significance as a transnational lieu de mémoire connecting Lithuanian, Belarusian, Polish, Ukrainian, and Russian historical narratives.

Сяргей Харэўскі – мастацтвазнаўца, культуралаг, гісторык архітэктуры. Скончыў Санкт-Пецярбургскі акадэмічны інстытут жывапісу, скульптуры і архітэктуры імя І. Я. Рэпіна. Цяпер – дацэнт ЕГУ. Навуковыя зацікаўленасці: Беларусь у кантэксце гісторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы, гісторыя мастацтва і архітэктуры Беларусі, станаўленне гарадской цывілізацыі ў Беларусі.

Самая высокая вежа горада: пачатак гісторыі

Цяперашні архітэктурны ансамбль кляштара аўгусцінцаў-эрэмітаў (пустэльнікаў)¹ з касцёлам Маці Божай Суцяшэння пачаў фармавацца ў 1748 годзе і быў завершаны ўжо да 1770-х гадоў. Яго будаўніцтва стала часткай аднаўлення сталіцы ВКЛ пасля вайны з Масквой 1654—1667 гадоў.

Архітэктурны комплекс у квартале паміж старажытнымі вуліцамі Савічаў і Бокшта ўтварыўся на месцы колішніх фартыфікацыйных збудаванняў. Касцёл знаходзіцца ў глыбіні ўчастка, дзякуючы чаму перад ім утварылася невялікая плошча, кляштарныя ж будынкі паўсталі па перыметры (Kaladžinskaitė-Jocienė 2024).

Памяць даўніх муроў. Былы аўгусцінскі кляштар у Вільні – галоўны корпус ЕГУ

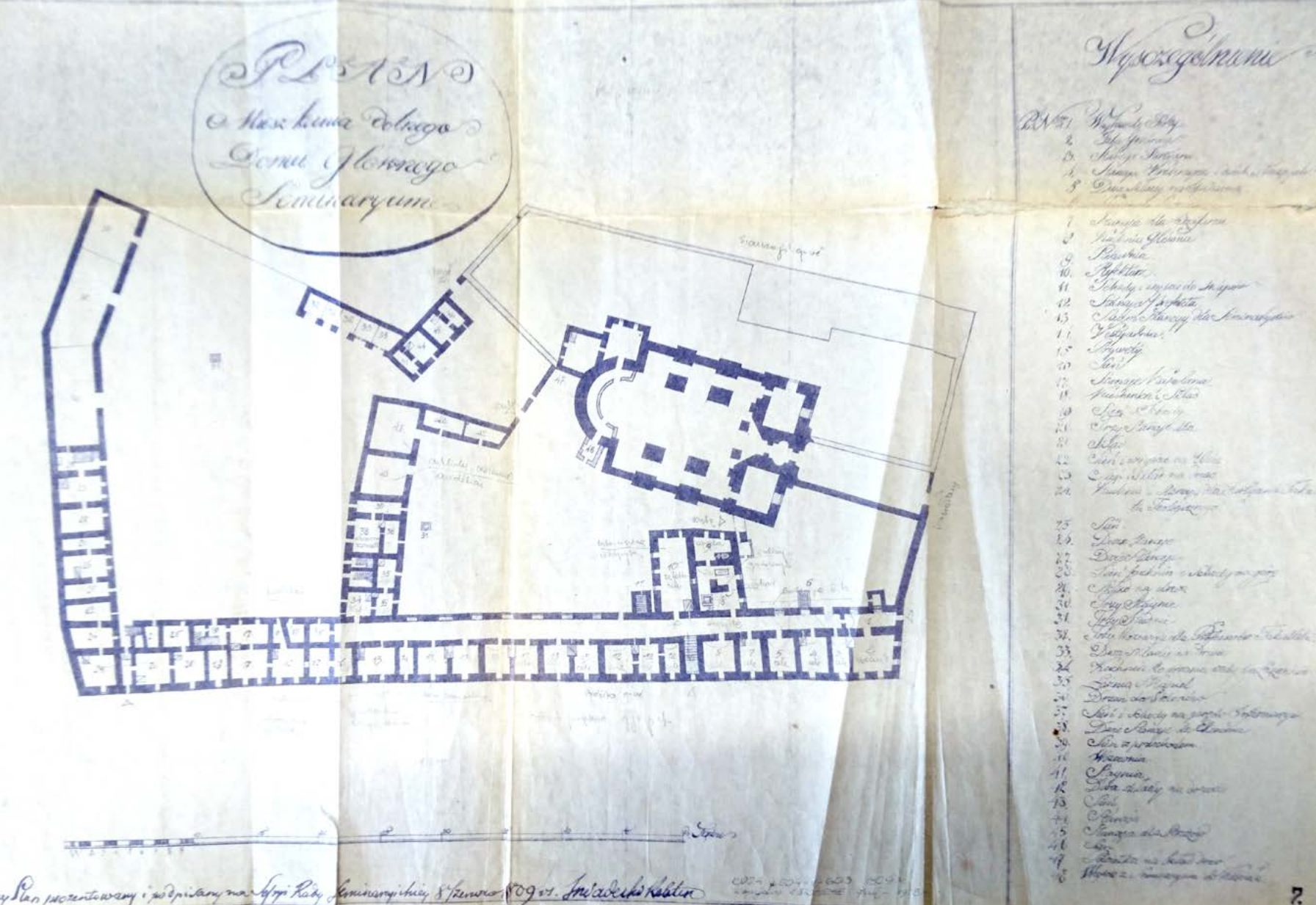
Сяргей Харэўскі

Храм быў названы ў гонар святога абраза Маці Божай Суцяшэння (Kraszewski 1840), прывезенага манахамі-аўгусцінцамі з Брэста — са свайго першага ў Вялікім Княстве Літоўскім кляштара. Гэтаму абразу быў прысвечаны галоўны алтар (Юшкене 2005, 50–51). У інтэр’еры, апроч яшчэ сямі алтароў, вылучалася аздобленая ў стылі ракака кафедра са статуяй Святога Аўгусціна. Касцёл быў дэмантантай раёна з самай высокай у горадзе вежай-званіцай. Дарэчы, кляштар з касцёлам сталі апошнімі ўзорамі барочнай архітэктуры ў Вільні і завяршылі фармаванне гарадскога цэнтра (Kaladžinskaitė-Jocienė 2024).

Кляштар аўгусцінцаў-эрэмітаў стаў цэнтрам духоўнасці і асветы не толькі ў Літве, але і ва ўсёй Рэчы Паспалітай. Тут дзейнічаў навіцыят для кандыдатаў у ордэн з Вялікага Княства Літоўскага, працавала школа і мелася вялікая бібліятэка. У 1770-х гадах у кляштары жылі чатырнаццаць манахаў, дзевяць клірыкаў і дзевяць свецкіх. Пры храме дзейнічалі брацтва Маці Божай Суцяшэння і Святой Тэклі. Уплыву аўгусцінцаў паспрыяла ліквідацыя ордэна езуітаў у 1773 годзе папам рымскім Кліментам XIV (Rejewska 2023).

І ўсё ж вынікі паўстання Тадэвуша Касцюшкі і падзел Рэчы Паспалітай прывялі да заняпаду кляштара. Усяго праз сорак гадоў пасля кансэкрацыі касцёла Маці Божай Суцяшэння манахі страцілі маёмасць на карысць Галоўнай семінарыі пры Галоўнай школе

1 Поўная назва ордэна — ордэн пустэльнікаў святога Аўгусціна, кароткая — аўгусцінцы-эрэміты (ад грэч. *erēmítēs* — пустэльнікі). Асноўнай дзейнасцю аўгусцінцаў-эрэмітаў першапачаткова было пастырскае служэнне, пропаведзь і заняткі тэалогіяй. Да ордэна належаць больш за 70 блажэнных і святых, з аўгусцінцаў-эрэмітаў выйшлі многія біскупы і кардыналы. У 1410 годзе быў заснаваны першы ва Усходняй Еўропе канвент аўгусцінцаў-эрэмітаў у Брэсце-Літоўскім. У XVIII стагоддзі ордэн аўгусцінцаў-эрэмітаў дасягнуў апагею: ён меў 43 правінцыі і налічваў 20 тыс. братоў у 1500 кляштарх. 8 траўня 2025 года прадстаўнік аўгусцінскага ордэна, Леў XIV, быў абраны Папам рымскім.

План былога аўгусцінскага кляштара, 1809 год

Літоўскай (будучага Віленскага ўніверсітэта). Наўзамен аўгусцінцы атрымалі зямлю і нерухомасць у Коўне, куды і быў пераведзены кляштар. У 1803 годзе галоўны корпус цяпер ужо былога кляштара перайшоў у распараджэнне багаслоўскага факультэта Віленскага ўніверсітэта. Апошнім жа аўгусцінцам-пустэльнікам у Вільні перадалі два даходныя дамы, за якія яны абавязаліся ўтрымліваць і абслугоўваць свой касцёл (Rejewska 2023).

Перыяд Расійскай імперыі: тут упершыню ўспомнілі Скарыну

Патрэба ў стварэнні Галоўнай каталіцкай семінарыі пры Віленскім ўніверсітэце вынікла пасля рэформаў цара Аляксандра I. З ініцыятывай выступіў мітрапаліт Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч у 1803 годзе. Значную ролю адыграў куратар Віленскай навучальнай акругі князь Адам Чартарыйскі, які разглядаў духавенства, уключаючы ўніятаў, як ключавы элемент асветы народных мас. Каталіцкая семінарыя задумвалася як альтэрнатыва епархіяльным семінарыям і была арыентавана

на фармаванне духавенства, якое валодае шырокай багаслоўскай і навуковай падрыхтоўкай. Падыход Чартарыйскага быў прыкметай мадэрнізацыі царкоўнай адукацыі: вызваленне семінарыі ад кантролю віленскага біскупа і перадача пад кіраванне ўніверсітэта і духоўнай калегіі былі запазычаннем досведу рэформаў Іосіфа II у Аўстрыйскай імперыі. Было дамоўлена, што толькі выпускнікі гэтай семінарыі змогуць займаць вышэйшыя царкоўныя пасады ў архідыяцэзіі (Kuzicki 2023).

Першапачаткова ўстанова прызначалася выключна для рымска-каталіцкага духавенства, аднак па ініцыятыве мітрапаліта Іраклія Лісоўскага траціна месцаў была вылучана для ўніятаў (Долбилов 2010, 68–76).

Былы кляштар пераабсталявалі пад кватэры для пяцідзесяці навучэнцаў і трох прафесараў. Тут жа месціліся лекцыйныя залы. Захавалася інвентарнае апісанне будынкаў семінарыі з пазначэннем зробленых рамонтных работаў (Piechnik 1987–1988, 223).

Навучальная ўстанова пачала паўнаўважна функцыянаваць з 24 мая 1808 года, аднак ужо паход Напалеона ў Расію (1812) прынес першыя выпрабаванні. Пасля ўступлення ў Вільню французскіх войскаў семінарыя была зачыненая, а яе маёмасць разрабаваная і пашкоджаная. У галоўным корпусе арганізавалі вайсковы шпіталь, а калі не хапала дроваў, палілі дошкі з падлогі, дзвярэй і вокнаў.

Пасля вайны рэканструкцыя разбураных будынкаў ішла павольна з-за недахопу сродкаў, таму семінарыя аднавіла дзейнасць толькі ў 1816 годзе. У 1820 годзе ў Вільню з Коўна вярнулі старую бібліятэку аўгусцінцаў (337 тамоў) і архіў. З іншага боку касцёла, у двары, дзе раней знаходзіліся стайні, у 1822 годзе пабудавалі кватэры для Інстытута арганістаў і настаўнікаў парафіяльных школаў. У гэты ж перыяд уніяцкі прэфект Васіль Лужынскі, будучы арцыбіскуп Полацкі, стварыў пры семінарыі выдатны хор (Янковский 2019, 211).

Сярод тагачасных славетых прафесараў семінарыі быў Міхаіл Баброўскі – адзін з першых асветнікаў, які пачаў выслаўляць ідэю суб'ектнасці беларускай мовы і культуры². Звяртаючыся у 1826 годзе да семінарыстаў падчас урачыстага адкрыцця заняткаў па славяназнаўстве ў галоўным будынку, ён сказаў:

Калісьці ў Літве гаспадарыла беларуская мова, на ёй друкаваліся кніжкі, павучэнні, катэхізісы і іншыя духоўныя творы, на гэтую мову Скарына пераклаў Святое Пісанне, потым, калі Польшча перамагла Літву, пачалася перавага польскае мовы (Латышонак 1992, 12).

Такім чынам, менавіта ў гэтых мурах упершыню было вернутае ў культуры ўжытак імя Францішка Скарыны, да таго часу ведамае толькі адзінкам!

Сярод вучняў варта вылучыць будучых рыма-каталіцкіх біскупаў Андрэя Бенедыкта Клангевіча³, Вацлава Жылінскага⁴, Мацея Валанчуса⁵, Людвіка Фелікса Здановіча⁶ ды іншых відных дзеячаў рэлігіі і культуры. Таксама тут вучыліся амаль усе іерархі грэка-каталіцкай царквы, якія пазней сталі праваслаўнымі: біскупы Іосіф Сямашка⁷, Антоній Зубко⁸, Васіль Лужынскі⁹ – ініцыятары Полацкага царкоўнага сабору 1838 года, дзе была ліквідаваная Брэсцкая царкоўная унія. Так мурны былога кляштара аўгусцінцаў сталі выключна важным месцам у гісторыі рэлігіі і культуры Літвы, Беларусі, Польшчы, Украіны і Расіі.

Апошні курс уніяцкіх выхаванцаў выпусціўся ў 1830 годзе, пасля чаго семінарыя стала выключна рымска-каталіцкай. Апошнім уніятам, які працаваў у яе сценах, заставаўся Міхаіл Баброўскі, які пакінуў яе на мяжы 1832–1833 гадоў (Jogèla 1997, 6–8).

2 Міхаіл Баброўскі (1784–1848) – славіст, арыенталіст, багаслоў, даследчык славянскіх рукапісаў і кірылічных страдрукаў, доктар тэалогіі, канонік Брэсцкага капітула. Навучаўся ў Беластоцкай гімназіі і Галоўнай духоўнай семінарыі пры Віленскім універсітэце. З 1822 года прафесар экзегетыкі і герменеўтыкі Віленскага ўніверсітэта. Заснаваў у ім беларуска-літоўскі філалагічны гурток. Быў чальцом Археалагічнай акадэміі ў Рыме, Парыжскага і Лонданскага азіяцкіх навучальных таварыстваў, Таварыства гісторыі і старажытнасцяў расійскіх пры Маскоўскім універсітэце, а таксама камітэта па выпрацоўцы харвацкага правапісу.

3 Андрэй Бенедыкт Клангевіч (1767–1841) – доктар тэалогіі, біскуп-суфраган брэсцкі, біскуп віленскі і адміністратар Віленскай дыяцэзіі. З 1801 года выкладаў у Віленскай Галоўнай семінарыі. У 1815 годзе атрымаў ступень доктара тэалогіі і пачаў выкладаць у Віленскім універсітэце. Падчас паўстання 1831, як адміністратар Віленскай дыяцэзіі, напісаў пратэст цару пасля разні жыхароў Ашмян расійскімі войскамі, за што быў высланы ў Расію. Пасля вяртання працягваў духоўную дзейнасць, апекаваўся кнігадрукам і адукацыяй у Віленскай дыяцэзіі.

4 Вацлаў Казімер Жылінскі (1803–1863) – тэолаг, біскуп віленскі, мітрапаліт-арцыбіскуп магілёўскі. У 1824 годзе скончыў Галоўную семінарыю. З 1827 года рэгент і прафесар Мінскай духоўнай семінарыі, адначасова – пробашч у Івянцы. Прафесар тэалогіі, рэктар Мінскай семінарыі, канонік Мінскай катэдральнай капітулы. Кіраваў Віленскай дыяцэзіяй да 1858 года. Падтрымліваў адносіны з біскупам Жамойці М. Валанчусам.

5 Мацей Казімер Валанчус, ці па-польску Масіеж Wołonszewski (1801–1875) – біскуп цельшайскі, літоўскі пісьменнік, асветнік, гісторык. Арганізатар руху “кніганошаў”. З 1840 года – прафесар Віленскай і Пецярбургскай духоўных акадэміі, з 1845 года – рэктар Варнейскай духоўнай семінарыі. Праводзіў асветніцкую працу на літоўскай мове, арганізоўваў парафіяльныя школы, стварыў сетку таварыстваў цвярозасці. Выступаў супраць прымусовага насаджэння ў Жамойці праваслаўя, русіфікацыі насельніцтва і забароны літоўскага друку. У 1864 перанёс цэнтр дыяцэзіі ў Каўнас. Аўтар гістарычнага даследавання “Жамойцкае біскупства” (Zemajtiu Wiskupste, Вільня, 1848, 2 ч.), апавяданняў і аповесцяў. Складальнік зборніку “Жамойцкія прыказкі” (1867).

6 Людвік Фелікс Здановіч (1814–1896) – біскуп-суфраган віленскі і тытулярны біскуп Дыянісыяса. Быў вікарыем парафіі ў Відзах. У Духоўнай акадэміі выкладаў пастырскую тэалогію і лацінскую мову, у 1841 годзе атрымаў ступень магістра сакральнага багаслоўя. Быў прафесарам і інспектарам Віленскай духоўнай акадэміі, катэдральным пробашчам парафіяў у Гальшанах і Троках, віленскім канонікам, таксама служыў прафесарам Духоўнай акадэміі ў Санкт-Пецярбургу. Абіраўся адміністратарам Віленскай дыяцэзіі да 1890 года.

7 Іосіф Сямашка (1799–1868) – уніяцкі, потым праваслаўны царкоўны дзеяч Расійскай імперыі. З 1823 года – канонік, з 1825 года – прэлат-схаласт Луцкага ўніяцкага кафедральнага капітула. У 1827 годзе падаў цару запіску аб становішчы ўніяцкай царквы ў Расіі і спосабе яе далучэння да праваслаўя. Запіска была ўхвалена. З 1829 года вікарны епіскап мсціслаўскі Полацкай уніяцкай архіепархіі, старшыня яе кансісторыі. З 1833 года прызначаны Літоўскім грэка-каталіцкім епіскапам. Вёў работу па знішчэнні Уніі: наглядаў за ўвядзеннем у храмах іканастанасаў і службнікаў маскоўскага друку, знішчэннем арганаў ды інш. У 1836 годзе звярнуўся з лістом да пецярбургскага мітрапаліта Серафіма з прашэннем аб далучэнні да праваслаўя. Быў ініцыятарам і страшынём Полацкага царкоўнага сабора (1839). З 1840 года – праваслаўны архіепіскап Літоўскі і Віленскі (з 1852 – мітрапаліт). Садзейнічаў пераводу з Жыровіч у Вільню Літоўскай духоўнай семінарыі. З 1847 года – чалец расійскага Свяцейшага Сінода.

8 Антоній Зубко (1797-1884) – уніяцкі, потым праваслаўны дзеяч Расійскай імперыі. Магістр багаслоўя, прафесар. Вызначыўся як актыўны папличнік Іосіфа Сямашкі ў справе ліквідацыі грэка-каталіцкай царквы і адзін з ініцыятараў Полацкага царкоўнага сабора. У 1828 годзе стаў першым рэктарам Літоўскай духоўнай семінарыі ў Жыровіцах. У 1833 годзе ўзначаліў уніяцкую Брэсцкую епархію. На Полацкім царкоўным саборы быў адным з трох епіскапаў, якія падпісалі акт пра аб'яднанне ўніяцкай царквы з праваслаўнай. З 1840 года – епіскап праваслаўнай Мінскай і Бабруйскай епархіі, з 1841 года – архіепіскап. Першы беларус, які кіраваў гэтай епархіяй. У 1862 годзе пераехаў у свой маёнтак у Барысаўскім павеце, некаторы час жыў у Жыровіцкім манастыры. У 1864 пасяліўся ў ковенскім Пажайскім манастыры.

9 Васіль Венядзікт Лужынскі (1791–1879) – доктар багаслоўя, уніяцкі, потым праваслаўны царкоўны дзеяч, адзін з ініцыятараў Полацкага царкоўнага сабора. У 1819 быў пасвечаны ў іерэя і прызначаны інспектарам Полацкай уніяцкай духоўнай семінарыі. У 1824 годзе абраны прэфектам Галоўнай каталіцкай семінарыі, заснаваў хор. У 1833 годзе стаў старшынём Беларускай кансісторыі. З 1834 года біскуп аршанскі. У 1839 годзе разам з Іосіфам Сямашкам і Антоніем Зубко падпісаў акт Полацкага царкоўнага сабора аб скасаванні ўніі. З 1841 года – архіепіскап полацкі і віцебскі. Чалец Свяцейшага сінода і Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі.

10 Антоній Фіялкоўскі (1797–1883) – доктар тэалогіі і кананічнага права, біскуп камянецкі. Нарадзіўся ў Лепелі, на Віцебшчыне. Вучыўся ў Полацкай езуіцкай акадэміі, потым у Галоўнай духоўнай семінарыі ў Вільні. Выкладаў багаслоўе і гісторыю царквы ў Віленскім універсітэце, у 1825–1832 гадах – прафесар. З 1832 года канонік, а з 1843 – прэлат Віленскага кафедральнага капітула. З 1834 года – прафесар Віленскай духоўнай акадэміі. У 1836–1842 гадах – рэктар Віленскай духоўнай акадэміі. У 1846–1848 гадах – адміністратар Віленскай епархіі. З 1871 года архіепіскап-мітрапаліт магілёўскі. Перанёс сваю кафедру з Магілёва ў новапабудаваны Сабор Успення ў Санкт-Пецярбургу.

11 Гаўрыіл Галер-Фіоні (1798–1854) – стацкі саветнік, мастак, натураліст, педагог, перакладчык, акадэмік Імператарскай Акадэміі мастацтваў, інспектар вучылішчаў Беларускай навучальнай акругі, дырэктар Віленскага дваранскага інстытута (1835–1842).

Пасля задушэння маштабнага антырасійскага паўстання на польскіх, літоўскіх і беларускіх землях у 1830–1831 гадах Віленскі ўніверсітэт быў зачынены (1 мая 1832 года). Разам з гэтым расфармавалі Віленскую навучальную акругу. Адукацыйныя ўстановы Віленскай і Гродзенскай губерняў, а таксама Беластоцкай вобласці пасля гэтага падпарадкавалі Беларускай навучальнай акрузе з адміністрацыяй у Віцебску. Што праўда, ужо ў 1836 годзе адміністрацыю перанеслі ў Вільню, але назва акругі не змянілася.

Па просьбе біскупа Андрэя Клангевіча пасля закрыцця ўніверсітэта багаслоўскі аддзел этыка-палітычнага факультэта быў аб'яднаны з Галоўнай семінарыяй. Такім чынам у тым жа будынку былога аўгусцінскага кляштара загадам цара Мікалая I была створана новая адукацыйная ўстанова – Віленская духоўная рымска-каталіцкая акадэмія, якую адкрылі ў 1833 годзе.

У Акадэміі працавалі сем прызначаных прафесараў, чатыры ад'юнкта і тры лектары. Былі кафедры Святога Пісання; біблейскай археалогіі і герменеўтыкі; тэалогіі – дагматычнай, маральнай і пастырскай; логікі і маральнай філасофіі; царкоўнае гісторыі; гамілетыкі тэарэтычнай і практычнай з польскім пісьменствам; славеснасцяў – грэцкай, лацінскай, рускай, старажытнаўрэйскай, французскай і нямецкай; агульнай і, асобна, рускай гісторыі. Выкладанне, што да таго часу вялося па-польску, адбывалася ўжо або на лаціне, або па-руску (Worotyński, 1938). У 1836–1842 гадах рэктарам Акадэміі быў беларус з Лепеля, доктар тэалогіі і кананічнага права біскуп Антоній Фіялкоўскі¹⁰.

Адначасова з Акадэміяй у іншых карпусах былога кляштара аўгусцінцаў з 1833 года знаходзілася Другая віленская гімназія, створаная таксама на базе скасаванага ўніверсітэта. У 1838 годзе гімназію з пансіёнам пры ёй ператварылі ў Віленскі дваранскі інстытут, другі ў Расіі пасля Масквы. Выкладанне вялося па-польску. Вельмі важнай крыніцай яго фінансавання былі прыватныя сродкі, перадусім графа Міхала Валіцкага, што паступалі з маёнтку ахвярадаўцы ў Азёрах Гродзенскага павета (Godlewska 1985).

Дваранскія інстытуты ўяўлялі сабою закрытыя мужчынскія сярэднявучэбныя ўстановы для дзяцей дваранскага паходжання. Першым дырэктарам інстытута стаў Гаўрыіл Галер-Фіоні¹¹. У студзені 1839 года на выпускнікоў інстытута распаўсюдзілі правы выпускнікоў універсітэтаў пры прызначэнні на ваенную службу. А ў 1846 годзе інстытуту было дадзена права, нароўні з універсітэтамі, прымаць іспыты ў жадаючых паступіць у другі разрад грамадзянскага чына.

Аднак і перыяд каталіцкай Акадэміі быў нядоўгі: ужо ў 1842 годзе Акадэмію вырашылі перанесці ў Санкт-Пецярбург, пасля чаго ў 1844-м будынак былога кляштара перайшоў у валоданне праваслаўнай царквы, і ў ім стварылі Віленскую праваслаўную духоўную семінарыю.

Заставалася пытанне, што рабіць з касцёлам, які па-ранейшаму належаў аўгусцінцам, што засталіся ў Вільні. Адказ знайшоўся неўзабаве. У данясенні віленскага генерал-губернатара Фёдара Мірковіча ад 27 лістапада 1847 года паведамлялася, што ў віленскім асяродку аўгусцінцаў-пустэльнікаў была знойдзена забароненая літаратура. Рашэнне міністра ўнутраных спраў аб канчатковым закрыцці кляштара было прынятае 15 студзеня 1852 года (Rejewska 2023). Усю іх маёмасць перадалі гарадскім уладам, а касцёл – віленскаму біскупу

Вацлаву Жылінскаму, які прызначыў парафіяльнага святара касцёла Святых Янаў праводзіць там службы. Ужо ў 1852 годзе касцёл перадалі ў распараджэнне кармелітаў, але неўзабаве, праз два гады, адабралі ў каталікоў і зачынілі. Цудатворны абраз святой Маці Божай Суцяшэння і літургічнае начынне перадалі ў касцёл Святых Янаў (Riklius 2019), орган і партрэт вялікага князя Вітаўта – у архікатэдральны сабор.

Урэшце, касцёл быў перададзены праваслаўнай семінарыі. У 1859 годзе будынак паводле праекта архітэктара Тамаша Тышэцкага быў перароблены ў царкву Святога Андрэя¹². Паводле ягонага ж праекту колішні кляштарны будынак аўгусцінцаў быў прыстасаваны для патрэбаў праваслаўнай семінарыі. Шыкоўны іканастас для царквы вырабілі ў майстэрні Акадэміі мастацтваў у Санкт-Пецярбургу.

Міжваенная Польшча і савецкі перыяд: вучэльні Пятра Бітэля і Томаса Венцлавы

Падчас Першай сусветнай вайны храм быў зачынены і разрабаваны. У 1918 годзе яго вярнулі каталікам і часткова аднавілі. У 1926 годзе ў ім сталі службы святары з ордэна езуітаў, якія адмыслова для праваслаўных віленчукоў пачалі праводзіць літургію ва ўсходнім абрадзе. У 1937 годзе тут была створана самастойная ўніяцкая парафія і цэнтр дэканату, што аб'ядноўваў каля дзясятка іншых новых уніяцкіх парафіяў Віленшчыны. Так храм Святога Андрэя стаў уніяцкім і ператварыўся ў важны цэнтр адраджэння уніі на тэрыторыі міжваеннай Польшчы.

Тым часам асноўны будынак былога кляштара, з боку цяперашняй вуліцы Бокшта, быў перададзены Універсітэту Стэфана Баторыя. У ім размясцілі мужчынскі інтэрнат, універсітэцкую сталовую, а таксама памяшканні моладзевых арганізацый. У будынках з боку вуліцы Савічаўс запрацавала мужчынская Віленская настаўніцкая семінарыя імя Тамаша Зана. Гэтая ўстанова сфармавала і загартавала вялікую супольнасць тутэйшай інтэлігенцыі. Менавіта тут вучыўся паэт Пятро Бітэль¹³, які завяршыў сваю адукацыю ў 1931 годзе (Бітэль 2001).

У 1940 годзе пастановай літоўскага ўрада ў паўднёвай частцы былых аўгусцінскіх муроў пачала працаваць літоўская дзявочая гімназія, названая ў гонар княгіні Біруты, жонкі вялікага князя Вітаўта. У ёй вучыліся толькі дзяўчаты. У 1940 годзе гімназія імя Біруты была перайменавана ў Другую гімназію. Вясною 1941 года школа выпусціла першы і адзіны выпуск – 24 вучаніцы. Тая частка архітэктурнага комплексу, дзе дзейнічала гімназія “Бірутэ”, была разбурана падчас баёў у 1944 годзе.

Пасля Другой сусветнай вайны ў ацалелых будынках часова, з 1944 па 1949 год, працавала Першая літоўская хлапечая школа – колішняя гімназія імя Вітаўта Вялікага. Менавіта ў ёй вучыўся будучы знаны дзеяч культуры, літоўскі літаратар Томас Венцлава¹⁴ (Милош 2001). Затым тут абсталявалі камунальныя кватэры для выкладчыкаў і супрацоўнікаў ужо Віленскага дзяржаўнага ўніверсітэта.

12 Тамаш Тышэцкі (?–1861) – архітэктар, прадстаўнік рамантызму ў архітэктуры сярэдзіны XIX стагоддзя. Вывучаў архітэктуру ў Віленскім універсітэце. З 1832 года быў архітэктарам Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. З 1842 года галоўны архітэктар Беларускай навучальнай акругі. З 1844 архітэктар і Віленскай праваслаўнай епархіі. Тышэцкі рэканструяваў праваслаўны Свята-Духаў манастыр і перабудаваў пад праваслаўны сабор касцёл Святога Казіміра ў Вільні. У 1840 годзе браў удзел у рэканструкцыя палацу Тышкевічаў у Вільні з выкарыстаннем элементаў класіцызму і гістарызму. Паводле ягонага ж праекту пабудаваная вялікая неагатычная каталіцкая капліца на могілках Росы. Аўтар праектаў школ, гімназій, палацаў, каталіцкіх і праваслаўных храмаў у Беларусі і Літве.

13 Пятро Бітэль (1912-1991) – паэт, перакладчык, краязнаўца. Нарадзіўся ў мястэчку Радунь на Воранаўшчыне. Настаўнічаў у Нясвіжскім і Стаўбцоўскім раёнах. У 1939 годзе ўдзельнічаў у вайне, трапіў у савецкі палон. Пасля працаваў у Валожыне настаўнікам і дырэктарам школы. У 1947 годзе пасля заканчэння курсаў пры Жыровіцкім манастыры стаў праваслаўным святаром. Быў рэпрэсаваны. Пераклаў на беларускую мову творы Адама Міцкевіча. Пасля лагераў службы святаром на Гродзеншчыне і ў Петрыкаве. Да 1974 года настаўнічаў у Вішневе на Валожыншчыне. Рэабілітаваны ў 1978 і прыняты ў Саюз пісьменнікаў Беларусі.

14 Томас Венцлава (нар. 1937) – славуці літоўскі паэт, публіцыст, літаратуразнаўца і перакладчык. Скончыў Віленскі ўніверсітэт. У савецкі час актыўна ўдзельнічаў у дысідэнцкай дзейнасці. У 1977 годзе эміграваў у ЗША. Прафесар Ельскага ўніверсітэта. Наведаў Беларусь у 2019 годзе, дзе прыняў удзел у прэзентацыі сваёй кнігі па-беларуску на фестывалі “Прадмова”, а таксама ўсклаў кветкі на мемарыяле ахвярам камуністычнага тэрору ў Курапатах.

Корпус былога кляштара
падчас выкарыстання пад склад,
1970-я гады (?)

Падчас Другой сусветнай вайны разам з былым кляштарам аўгусцінцаў пацярпела ад пажару і царква Святога Андрэя (былы касцёл Маці Божай Суцяшэння). Колішнія храмавыя інтэр'еры амаль дашчэнтку былі знішчаныя. Пасля вайны, у 1945 годзе, у сувязі з анты-рэлігійнай палітыкай новай акупацыйнай савецкай адміністрацыі было прапанавана яго наогул знесці. Але ўрэшце будынак умацавалі, а ў паўднёвай сцяне ўсходняга нефа быў прабіты другі ўваход з вялікай жалезнай брамай. У 1962 годзе было вырашана прыстасаваць былы касцёл пад склад кааператыўнай сельгаспрадукцыі. Інтэр'ер асабліва моцна пацярпеў у 1967 годзе, калі тут зрабілі жалезабетонныя перакрыцці, што падзялілі высокую першапачатковую прастору на тры паверхі. Таксама былі ўсталяваныя новыя лесвіцы, прыбудаваныя дапаможныя памяшканні і ў пралёце галоўнага нефа ўсталяваны грузы ліфт. У 1976–1977 гадах склад адрамантавалі, перафарбавалі ды пакрылі новым дахам.

Сучаснасць

Пасля аднаўлення незалежнасці Літвы, у 1992 годзе, будынак касцёла быў перададзены Літоўскаму каталіцкаму жаночаму саюзу. З 2017 года касцёл належыць Міністэрству ўнутраных спраў Літоўскай Рэспублікі, у яго вярнуліся вернікі, пачалі праводзіцца канцэрты і выставы, а на самым высокім паверсе былога склада абсталявалі капліцу парафіі Маці Божай Суцяшэння.

8 чэрвеня 2018 года, роўна праз 250 гадоў пасля першай кансэкрацыі, Віленскі арцыбіскуп мітрапаліт Гінтарас Грушас урачыста асвяціў капліцу, і святыня зноў стала адкрытаю для малітваў. За кошт Міністэрства ўнутраных справаў была падрыхтаваная праектная дакументацыя па рэканструкцыі і рэстаўрацыі ўсёй святыні.

У адрэстаўраваных будынках былога ансамбля аўгусцінскага кляштару па вуліцы Савічаўс цяпер знаходзяцца кватэры і офісы. Усходняя ж частка, уздоўж вуліцы Бокшта, дзе стаіць галоўны кляштарны корпус, дзясяткі гадоў пуставала і была моцна занябаная.

Былы кляштар да пачатку
рэстаўрацыйных работ,
пачатак 2010-х гадоў.

Пасля працяглай рэстаўрацыі гэтая частка аўгусцінскага ансамбля ўвосень 2017 года была ўрачыста перададзена ў карыстанне Еўрапейскаму гуманітарнаму ўніверсітэту.

Гэтыя будынкі маюць выключную значнасць у гісторыі асветы і рэлігіі, бо менавіта тут вучыліся найвышэйшыя іерархі рыма-каталіцкай, грэка-каталіцкай і праваслаўнай цэркваў. Для нацыянальнай памяці беларусаў гмах былога аўгусцінскага кляштару знітаваны з дзясяткамі імёнаў, а перадусім – з імем Міхаіла Баброўскага, вялікага асветніка і святара, славіста, арыенталіста і тэолага, які адным з першых звярнуў увагу на вялікую традыцыю беларускай пісьменства (Лаўрэш 2015). Менавіта Баброўскі вярнуў свету імя Францішка Скарыны, паставіўшы яго ў еўрапейскі гістарычны кантэкст. Яго разам з папличнікамі – гісторыкамі, правазнаўцамі і археографам Ігнатам Даніловічам – прынята цяпер лічыць стваральнікамі і натхняльнікамі ідэі Беларускага нацыянальнага адраджэння (Талочка 1935; Лабынцаў 1993, 248).

Памяшканне будучай бібліятэкі ЕГУ
пасля рэстаўрацыі будынка, 2018 год

Ансамбль колішняга кляштара аўгусцінцаў з'яўляецца не толькі важным кампазіцыйным цэнтрам Старога горада і каштоўным помнікам горадабудаўніцтва і архітэктуры эпохі барока. Гэта і месца памяці, непасрэдна звязанае са станаўленнем сістэмы адукацыі Літвы, Беларусі, Польшчы, Латвіі, Украіны і Расеі. Гэтыя старадаўнія муры перажылі ўсе найважнейшыя падзеі гісторыі Еўропы, а частка падзей адбывалася непасрэдна ў гэтых мурах.

Выкарыстаная літаратура

- [1] Бітэль, П. 2001. «Праз церні і завалы: (Успаміны)». *Куфэрак Віленшчыны* 3 (5): 5–6.
- [2] Долбилов, М. Д. 2010. *Русский край, чужая вера: этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*. Москва: Новое литературное обозрение.
- [3] Godlewska, J. 1985. «Wileński instytut szlachecki (1834–1863): Pamięci Prof. Stanisława Kościatkowskiego». *Rozprawy z dziejów oświaty* 28: 8–17.
- [4] Jogėla, V. 1997. *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 m.* Vilnius: Eugrimas.
- [5] Kaladžinskaitė-Jocienė, A. 2024. «Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčia: prototipo ir autoriaus problema». *Acta Academiae Artium Vilnensis*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
- [6] Kraszewski, Józef Ignacy. 1840. *Wilno od początków jego do roku 1750*. T. 2. Wilno.
- [7] Kuzicki, J. 2023. «Książę Adam Jerzy Czartoryski i jego obóz polityczny wobec grekokatolików.» *Prace Historyczne* 150: 98–102.
- [8] Лабунцаў, Ю. 1993. «Баброўскі Міхаіл Кірылавіч». У *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*, т. 1. Мінск.
- [9] Латышонак, А. 1992. «Народзіны беларускай нацыянальнай ідэі». *Спадчына* 1.
- [10] Лаўрэш, Л. 2015. «Выбітныя манахі-базыліяне часоў ліквідацыі ўніі». *Biuletyn Historii Pogranicza* 15: 65–89.
- [11] Милош, Ч., и Т. Венцлова. 2001. «Вильнюс как форма духовной жизни». Пер. с польского А. Израилевич. *Литературное обозрение* 1 (277). <http://magazines.russ.ru/slo/2001/1/mv4.html>.
- [12] Piechnik, L. 1987–1988. «Seminaria duchowne w (archi)diecezji wileńskiej do 1939 r.» *Studia Teologiczne*: 5–6.
- [13] Rejewska, Z. 2023. *Historia i architektura kościoła Augustianów-Eremitów w Wilnie*. Warszawa: Artifex Novus.
- [14] Riklius, Tomas. 2019. «Mįslingas Vilniaus Mergelės Marijos atvaizdas». *Naujasis Židinys-Aidai* 2: 20–24.
- [15] Талочка, У. 1935. «Да справы нацыянальнасці прафэсара М. Баброўскага». *Калосье* 4: 226–30.
- [16] Юшкене, А. 2005. «На фоне віленскага храма. Тры варыянты “вербнага” твора Канута Русецкага». *Мастацтва* 4.
- [17] Янковский, П. 2019. *Записки сельского священника*. 2-е изд. Жировичи–Минск: МедиаЛ.

Невядомая мастачка
ропісу дываноў.
Фота М. Раманюка (?).
БДАЛІМ.

**Актуалізація
і інституалізація
спадщини**

**Actualization
and Institutionalization
of Heritage**

Stsiapan Zakharkevich – Associate Professor at the European Humanities University, a historian and ethnologist. He holds a degree of Candidate of Science in History. His research interests include traditional and contemporary culture of Belarus, its evolution and transformation, as well as the history and culture of ethnic minorities in Belarus.

“...Under the Workers’ Crowbars it Ceased to Exist.” Attempts of the Institute of Belarusian Culture to Create a System of Heritage Preservation in Belarus

Stsiapan Zakharkevich

The article reconstructs the early attempts of the Institute of Belarusian Culture (Inbelkult) in the 1920s to establish a systematic framework for protecting the historical and cultural heritage of Soviet Belarus. Drawing on a rich set of archival documents, the author examines the creation and operation of Inbelkult’s Commission for the Protection of Antiquities, which sought to catalogue monuments, regulate archaeological activity, and introduce preservation standards in a political environment largely indifferent – or hostile – to heritage concerns.

The article highlights the Commission’s extensive fieldwork, including surveys, photographic documentation, and detailed inventories of monuments across Belarusian regions. Despite limited resources, researchers and local enthusiasts identified and registered hundreds of sites. Yet their efforts were frequently undermined by administrative inertia, ideological constraints, and conflicts with local authorities, culminating in emblematic failures such as the destruction of the Holy Trinity (“Black”) Church in Vitebsk.

Ultimately, the study reveals how early Belarusian heritage protection was shaped by structural tensions between scholarly initiatives and Soviet political priorities. The Commission’s dissolution and the absorption of its functions into state organs marked the defeat of a nascent national heritage project – whose unresolved consequences, the author argues, remain visible in contemporary Belarus.

Мы ўжо прывычаліся да навін пра руйнаванне ці знікненне архітэктурных помнікаў. 7 ліпеня 2025 года не вытрымаў буры галандскага тыпу вятрак у вёсцы Шайкі Клецкага раёна. Гэты помнік народнай архітэктурны канца XIX–пачатку XX стагоддзя знаходзіўся пад аховай дзяржавы з 1987 года. У канцы красавіка 2025 года ў Магілёве зруйнаваны будынак першай гарадской электрастанцыі. У Заслаўі падчас падрыхтоўкі да Дажынак знесеныя стогадовыя крама і карчма [19]. Такая сітуацыя з гісторыка-культурнай спадчынай здзіўляе, бо адбываецца паралельна з “бумам памяці” ці “часам спадчыны” — найважнейшымі характарыстыкамі сучаснай Еўропы [72, 11–12].

“...Пад ламамі рабочых скончыў сваё існаванне”. Спробы Інбелкульта стварыць сістэму аховы спадчыны Беларусі

Сцяпан Захаркевіч

Нацыянальныя дзяржавы некаторых нашых суседзяў (літоўцаў і палякаў) абпіраліся на гісторыю і спадчыну, таму ахова спадчыны, яе вывучэнне, складанне наменклатуры аб'ектаў было элементам дзяржаўнай палітыкі [6]. БССР развівалася інакш, і ўсё ж група інтэлектуалаў у 1920-я гады намагалася стварыць сістэму аховы спадчыны. У Цэнтральным навуковым архіве Акадэміі навук Беларусі захавалася комплекс дакументаў, што дазваляе рэканструяваць працу Камісіі Інбелкульта па ахове помнікаў старасветчыны, мастацтва, народнага быту і прыроды – і зразумець магчымасці ды абмежаванні гэтай арганізацыі [15; 16].

Перадгісторыя стварэння беларускай сістэмы аховы спадчыны

Пасля ўтварэння ССРБ і заснавання 19 студзеня 1919 года Народнага камісарыята асветы ў ім быў арганізаваны мастацка-археалагічны паддзел, асноўнай задачай якога мусіла стаць ахова помнікаў. 30 студзеня 1919 года Часовы рабоча-сялянскі ўрад ССРБ прыняў пастанову “Аб перадачы культурных каштоўнасцей навукі і мастацтва, якія знаходзяцца ў маёнтках і розных установах, камісарыяту адукацыі і аб арганізацыі іх уліку, аховы і збору” [10].

Сцяпан Захаркевіч – гісторык, этнолаг. Кандыдат гістарычных навук, дацэнт Акадэмічнага дэпартаменту гуманітарных навук і мастацтваў ЕГУ. Навуковыя інтарэсы: традыцыйная і сучасная культура Беларусі, яе эвалюцыя і трансфармацыя; гісторыя і культура этнічных меншасцей Беларусі.

Тое ж адбывалася на Гомельшчыне і Магілёўшчыне, перададзеных у склад РСФСР. Магілёўскую секцыю па справах музеяў, архіваў і аховы помнікаў мастацтва і даўніны ўзначаліў этнограф Ісак Сэрбаў [7].¹ Ён адразу пачаў распрацоўваць планы дзейнасці, інструкцыі, анкеты. 14 лютага 1919 года газета “Соха и молот” (орган Магілёўскага раённага камітэта РКП(б) і Губернскага рэвалюцыйнага камітэта) апублікавала паведамленне:

Секция обращается ко всем гражданам, организациям и учреждениям помочь ей в деле собирания и сохранения исторических ценностей, как-то: писем, записок, заметок, мемуаров, указов, грамот, манифестов, прокламаций, воззваний и пр. рукописных и печатных произведений, а также картин, альбомов, портретов, имеющих то или иное историческое значение. Все эти предметы можно сдавать в Секцию по охране произведений искусства и памятников старины при губотделе народного образования [7].

15 лютага 1919 года Секцыя была рэарганізавана ў Пададдзел у складзе дзвюх секцый. Кіраўніком прызначылі Сэрбава. Адна з секцый працягвала помнікаахоўную працу, другая мусіла заняцца разборам і ўладкаваннем архіваў. У якасці архівіста Сэрбаў запрасіў даўняга знаёмага, вядомага спецыяліста Дзмітрыя Даўгялу, які акурат жыў у Магілёве [7].

Сітуацыя была складаная. Шляхецкія сядзібы зруйнаваныя і разрабаваныя; багатыя бібліятэкі, калекцыі гістарычных і мастацкіх каштоўнасцяў разышліся па свеце. У прыватнасці, расцярушаныя зборы Магілёўскага царкоўна-археалагічнага музея і Губернскага статыстычнага камітэта. Шматлікія архівы ператварыліся ў сыравіну для папяровых прадпрыемстваў [7]. Аднак і ў гэтых умовах праца працягвалася. У былы дом Кальніна на Малой Садовай вуліцы, які адвялі пад губернскаму музейнаму фонду, з усіх куткоў Магілёўскай губерні пачалі паступаць рарытэты. Было сабрана і каталагізавана каля васьмідзесяці тысяч кніг, звыш сотні старадаўніх дакументаў (у тым ліку XV–XVI стагоддзяў); складзены калекцыі па нумізматыцы і геральдыцы. Супрацоўнікі запоўнілі археалагічнымі знаходкамі тры вітрыны і абсталювалі этнаграфічны аддзел, сфарміравалі зборы скульптур, гравюр, карцін і прадметаў дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва. Не ігнараваліся і прыродазнаўчыя матэрыялы: мінералы, гербарыі, энтамалагічныя ўзоры [7].

У сярэдзіне лета 1919 года губернскаму пададдзелу пераязджае з Магілёва ў Гомель. Насельніцтву нагадвалі:

Никто из первых комиссаров или рядовых граждан ни под каким предлогом не имеют права задерживать лично у себя или в своем учреждении как целые коллекции, так и отдельные предметы, имеющие научно-историческое или художественное значение [7].

Пададдзел займаецца аднаўленнем палаца Паскевічаў у Гомелі, складаннем спісаў помнікаў і каштоўнасцей і шмат чым яшчэ.

1 Хацеў бы выказаць шчырую падзяку Аляксандры Вайтовіч за магчымасць выкарыстаць рукапіс манаграфіі аб Ісаку Сэрбаве.

24 снежня 1923 года Савет народных камісараў БССР зацвердзіў пастанову “Аб абавязковай рэгістрацыі, прыёме на ўлік і ахове помнікаў мастацтва, даўніны, побыту і мясцовай прыроды” [26]. Дакумент забараняў перадачу каштоўнасцей ад аднаго ўладальніка да другога і продаж за мяжу [17, 70]. А для выканання пастановы 19 студзеня 1924 года пры Інспекцыі навуковых устаноў Наркама асветы была створана Навукова-мастацкая экспертная камісія (НЭК) на чале са Сцяпанам Некрашэвічам, старшынём Інбелкульта. У яе склад увайшлі Ісак Сербай, дырэктар Белдзяржмузея Павел Харламповіч і супрацоўнік Цэнтрархіва Міхаіл Мялешка [18, 209]. Камісія падрыхтавала план рэстаўрацыі помнікаў, у тым ліку найбольш даўніх у Мінску і Полацку [8, 96–97].

Высылкі Сербавы як сябра Камісіі былі скіраваныя на рэгістрацыю помнікаў. Ён згадваў: “Злажыў праграму пад назвай ‘Опросный лист’ па выяўленьню помнікаў старасветчыны, культуры, мастацтва і прыроды” [69, 220]. Дакумент прызначаўся для сельсаветаў, лясніцтваў, краязнаўчых арганізацый. Мясцовыя ўлады, атрымаўшы апытальны ліст, былі павінны стварыць камісію па выяўленьню помнікаў. Сябры камісіі – “культурныя працаўнікі” – сабраўшы звесткі, на агульным сходзе мусілі ўзгадніць усе запісы ў анкеце. Запоўнены дакумент належала выслать у наркамасветы БССР да 1 ліпеня 1924 года.

3 красавіка 1924 года Сербай распавёў аб мэтах і структуры апытальных лістоў у газеце “Звязда” [11, 7]. Праз два тыдні ў час дакладу на пасяджэнні Навукова-мастацкай экспертнай камісіі ён прапанаваў надрукаваць 15 тысяч анкет. Грошай бракавала, і камісія паставіла выпусціць толькі 8 тысяч бланкаў. Неўзабаве іх разаслалі па паведах. Апрацоўкай апытальных лістоў займаўся сам Сербай. У 1928 годзе ён згадваў: “Запоўненыя праграмы ўвайшлі ў матар’ялы катэдры беларускай археалогіі” [цыт. паводле 7]. Сёння частка анкет з Бабруйскага, Чэрвеньскага, Барысаўскага і Слуцкага паведаў захоўваецца ў Фондзе археалагічнай дакументацыі Цэнтральнага навуковага архіва НАН Беларусі [7; 68, 69–73]. 29 лістапада 1924 года Сербай прыняў удзел у Першай Усебеларускай краязнаўчай канферэнцыі. Ісак Абрамавіч падсумаваў дасягненні Навукова-мастацкай экспертнай камісіі:

Праца пачалася анкетным спосабам па ўчоту культурных багаццяў. Распрацавана спецыяльная анкета, якая ўжо запоўнена месцамі, атрымана і пачата рассарціроўка іх. Дзякуючы анкеце, на 75 проц. узяты на ўчот усе культурныя і прыродныя помнікі [4].

16 сакавіка 1925 года Наркамат асветы прыняў пастанову аб ліквідацыі Навукова-мастацкай экспертнай камісіі і перадачы ўсіх яе правоў створанай яшчэ 16 студзеня Камісіі па ахове помнікаў старасветчыны, мастацтва і прыроды Інбелкульта (у дакументах таксама ІБК) [1, 1–2].

Мэтамі камісіі абвешчалася “выяўленьне помнікаў старасветчыны, якія захаваліся да нашага часу і маюць вартасць для гісторыі і мастацтва, рэдкіх і каштоўных у навукова-паказальных і практычных адносінах паасобных куткоў прыроды і прадстаўнікоў флоры і фауны Беларусі, падлік, ахова і навуковае апісаньне помні-

каў старасьветчыны, мастацтва і прыроды” [2, 3]. 7 лютага 1925 года прэзідыум Інбелкульта (далей проста прэзідыум) у складзе Усевалада Ігнатоўскага (старшыня), Аркадзя Смоліча (намеснік старшыні) і Язэпа Дылы (навуковы сакратар) разгледзеў пытанне аб стварэнні пастаянных камісій і зацвердзіў іх склад: “Старшыня – праф. Кацэнбоген С., нам. старш. – Грамыка М., навук. сакр. – Сербаў І. (штатная пасада)” [3, 130; 70, 3]. 26 лютага 1925 года прайшло першае паседжанне.

Перавод камісіі з Наркамата асветы БССР у Інбелкульт, на думку даследчыка Сяргея Абламейкі, была ініцыятывай Усевалада Ігнатоўскага, а кіраўніком камісіі стаў яго найбліжэйшы паплечнік Саламон Кацэнбоген, які ў 1921 годзе быў яго намеснікам у Наркамаце асветы [3, 130]. Міхась Грамыка быў геалагам і географам (паралельна намеснікам старшыні Геаграфічнай секцыі Інбелкульта) і павінен быў адказваць за прыродныя помнікі, Ісак Сербаў – этнограф і археолаг (паралельна сакратар Этнаграфічнай секцыі) – за гістарычныя. Кацэнбоген быў знаным сацыёлагам і этнолагам, спецыялістам па першабытнасці (і паралельна – кіраўніком Этнаграфічнай секцыі Інбелкульта), а яшчэ чыноўнікам з моцнымі апаратнымі сувязямі [23].

На першым паседжанні разглядалі правілы працы камісіі і яе паўнамоцтвы, бо існавала яшчэ Цэнтральная навукова-экспертная камісія пры Наркамаце асветы. Правілы распрацаваў і прэзентаваў Сербаў. Яны мелі тры раздзелы і 28 параграфіў [67, 29–30]. У канцы было зафіксавана: “Гэты праект правіл разгледжан і прынят цалкам Прэзідыўмам Камісіі і выносіцца на ўважэнне Прэзідыума Інбелкульту” [67, 29–30]. Уся паточная праца ўскладалася на сакратара – Сэрбава.

Дыскусія разгарнулася аб паўнамоцтвах: Грамыка лічыў, што камісія павінна толькі фіксаваць, інвентарызаваць і апісваць помнікі. Сербаў і Кацэнбоген выступалі яшчэ і за іх ахову [44, 28]. Тым не менш, быў прыняты першы варыянт [44, 28зв].

5 сакавіка 1925 года на сёмым паседжанні прэзідыума быў заслуханы даклад Сэрбава “Аб першых кроках сваёй працы”. Было панавана

прасіць Наркамат Асветы ў звязку з захаваннем названае Камісіі ІБК, скасаваць Навукова-Экспертную камісію, існаваўшую пры Наркамаце Асветы, і перадаць Камісіі ІБК усе сабраныя вышэйназванай камісіяй матэрыялы. Даручыць Камісіі па ахове помнікаў распрацаваць плян працы і наказ Камісіі, згодна з існуючым у БССР законам” [45, 25–25зв].

Праатакол гэтага паседжання быў зацверджаны на паседжанні прэзідыума 24–25 сакавіка, што азначала падтрымку кіраўніцтва [43, 40зв].

У гэты ж дзень, хутчэй за ўсё пасля паседжання прэзідыума, адбылося другое паседжанне Камісіі. У пратаколе зафіксавана прысутнасць Кацэнбогена і Сэрбава. Аднак, падаецца, прысутных было болей, бо ў пратаколе згадваюцца прозвішчы Сакалова і Сцепуржынскага. Камісія абмяркоўвала помнікі і будынкі, якія руйнуюцца і якія трэба аднаўляць. Было прынята рашэнне пачаць з Мінска (“пакуль пачнуць працу мясцовыя таварышы”) і, выкарыстаўшы напрацоўкі

Сцепуржынскага і Сакалова, скласці спіс аб'ектаў і ўзяць іх пад ахову. Адначасова планавалася на падставе ранейшых анкет распрацаваць і распаўсюдзіць новую анкету па выяўленні помнікаў. Вырашылі апрацаваць раней сабраныя анкеты НЭК і даслаць новыя ў тым мясціны, адкуль не прыйшло адказу на першыя [54, 60–60зв].

12 сакавіка 1925 года адбылося трэцяе паседжанне Камісіі. Было вырашана сустрэцца штотыдня па чацвяргах а 19.00 у памяшканні Інбелкульта [49, 96]. Таксама абмяркоўвалі пытанне штотыднёвых дакладаў перад прэзідыумам. Адказнасць усклалі на сакратара камісіі Сербаву. На гэтым жа паседжанні абмяркоўвалі пытанне аб ахове Магілёўскай сінагогі і карціны “Біблейскія бежанцы” з Ватыкана. Было вырашана скласці каштарыс расходаў на ахову сінагогі і зрабіць запыт у Магілёў наконт карціны [56, 72].

19 сакавіка 1925 года на паседжанні прысутнічала значна больш асоб: Аркадзь Смоліч, Ісак Сербаву, Мікола Шчакаціхін, Аляксандр Сцепуржынскі, Сакалоў і Павел Харламповіч. Выступаў Сербаву, які заявіў, што ў Мінску шмат аб'ектаў патрабуюць аховы, аднак спісу няма. Было вырашана прасіць Сцепуржынскага і Сакалова скласці такія спісы. А ўжо выяўленыя аб'екты вывучыць сумесна з зацікаўленымі секцыямі і камісіямі Інбелкульта. Шчакаціхін паведаміў пра вялікую колькасць аб'ектаў, што неадкладна патрабуюць аховы, па-за межамі Мінска (“у правінцыі”). Шчакаціхіна абавязалі скласці спіс такіх аб'ектаў і патлумачыць іх каштоўнасць. Харламповіч прэзентаваў каштарыс Дзяржаўнага музея, яго прызналі здавальняючым [56, 74].

На восьмым паседжанні прэзідыума 24–25 сакавіка 1925 года абмяркоўвалася дакладная запіска Шчакаціхіна аб навуковым стане музеяў Беларусі. Вырашана:

Прызнаючы патрэбным навуковую рэарганізацыю музеяў, перадаць гэтую запіску на абгавор належных секцыяў ІБК і Камісіі па ахове помнікаў і па распрацоўцы пытання ўнесці складзеную дэтална запіску на рашэнне Н. К. Асьветы [50, 40].

На паседжанні Камісіі 2 красавіка 1925 года прысутнічала яшчэ больш чалавек – Кацэнбоген, Сербаву, Смоліч, Азбукін, Шчакаціхін, Доўнар-Запольскі, Харламповіч, Сакалоў і Палеес [57, 75]. Гэта было важнае паседжанне, на ім разглядаліся канкрэтныя праблемы помнікаў. Сербаву адзначыў, што “ў мінулым годзе на тэрыторыі БССР былі выпадкі парушэння закону аб ахове помнікаў: загадчыкі школ, настаўнікі і некаторыя прыватныя асобы рабілі раскопкі магільных курганаў і гарадзішч без устаноўленага разрашэння” [57, 75]. Яго падтрымаў Харламповіч, дадаўшы, што “такое руйнаванне помнікаў праводзіцца ў нас усюды на вачох мясцовай улады і ўхваляецца ў газетах” [57, 75]. Было вырашана разаслаць па ўсіх РВК з грыфам “для абавязковага выканання” цыркулярнае распараджэнне НКА, НКЗ і НКУС ад 11.06.1922 аб уліку і ахове помнікаў на месцах і аб адказнасці раённых уладаў за ахову помнікаў. Да рассылкі дадалі інструкцыю аб крытэрыях вызначэння помнікаў, спосабах вядзення іх уліку і аховы. Было прапанавана распачаць у прэсе кампанію аб забароне руйнаван-

ня. У межах кампаніі Кацэнбогену прапанавалі падрыхтаваць папулярны артыкул [57, 75].

Парупіліся і аб падрыхтоўцы шырокай кампаніі па выяўленні помнікаў на месцах. Перад гэтым вырашылі правесці рэвізію ўжо вядомых. На мясцовых актывістаў і членаў Камісіі ўскладаўся абавязак яе рэалізаваць: па Мінску і ваколцах – на Сцепуржынскага і Сакалова; па Віцебску – Васілевіча і ?²; па Магілёве – Даўгялу і Пасл....; па Полацку – Дэйніса і Пігульскага; па Мазыру – Леца; па Барысаву – Шьёнка; па музейных каштоўнасцях – Харламповіча; па габрэйскай культуры – Палееса; па вывезеных архівах – Доўнар-Запольскага; па эвакуяваных культурных каштоўнасцях – Даўгялу і Сербаву. Смольскі на паседжанні прапанаваў тэрмінова зрабіць рэвізію помнікаў у старажытных гарадах БССР – Віцебску, Оршы, Полацку і Слуцку. Прапанову прынялі. Харламповіч падняў пытанне нежадання Слуцкага Акруговага Выканаўчага Камітэта выконваць пастановы РНК аб канцэнтрацыі музейных каштоўнасцей і нявыдачы Мінскаму Дзяржаўнаму музею прадметаў, што падлягаюць дзяржаўнай ахове. Было вырашана звярнуцца да прэзідыума, каб прымусяць Слуцкі АВК перадаць прадметы [57, 75].

10 красавіка 1925 года адбылося шостае паседжанне Камісіі. На ёй, пасля справаздачы Сербаву, было вырашана засяродзіць увагу на Мінску, у прыватнасці падрыхтаваць на наступны год зборнік з апісаннем Мінска і яго акругі [58, 98]. Прапанавалася “паспяшыць з вывучэннем усёй плошчы старога замку і горада, якія існавалі на Нямізе, гдзе да гэтай пары захаваліся насыпы, равы і валы, а таксама руіны некаторых будынкаў” [58, 98]. Таксама Сцепуржынскі дакладаў аб мінскіх манументальных помніках – ДOME гродскага суда, Кацярыненскай царкве, Халоднай синагозе, катэдральным саборы, катэдральным касцёле, доме езуіцкага калегіума, доме езуітаў, Гасцінным

Прэзідыум Гісторыка-археалагічнай секцыі Інбелкульту. 1926 год.
Злева направа: Ісак Сербаву, Міхаіл Мароз,
Васіль Дружыц, Дзмітрый Даўгяла.

2 Частка аркуша адарваная, таму немагчыма вызначыць некаторыя прозвішчы.

двары, Доме масонаў і доме Пятра Вялікага [58, 98]. Было вырашана, што Сцепуржынскі падрабязна апіша гэтыя помнікі, каб ужо зараз узяць некаторыя пад ахову.

12 красавіка 1925 года Часовая камісія па аглядзе Замкавай гары ў Мінску зрабіла сваю працу. Сербай, Дружчыц (ад гісторыка-археалагічнай камісіі), Ажгірэі і Дубоўка (ад “Маладняка”), Харламповіч і Вержбіцкі (ад Дзяржаўнага Музея), Сцепуржынскі і Паноў пастанавілі:

1. Прывесці замкавую гару ў належны від, абчысьціць яе ад мусару і руін, закрапіць апоўзні насыпаў, зьнесці драўляныя халупы і разьбіць на самай гары сад і дзіцячую плашчадку.
2. Узяць дом гродзскага суда на учот па ахове помнікаў і прымусіць гаспадара гэтага будынку зрабіць належны рамонт, а таксама высяліць адтуль кузню.
3. Камісіі па ахове помнікаў злажыць пляны і каштарысы на прывядзеньне Менскага замчышча ў належны від і прадставіць усе матэрыялы па гэтых пытаннях у Прэзыдыум ІБК [60, 99].

Прэзыдыум 4 мая 1925 года зацвердзіў рашэнне Камісіі паразумецца з Мінскім гарвыканкамам па пытанні ўпарадкавання Замкавай гары [52, 94]. Звесткі аб дзейнасці Часовай камісіі патрапілі ў прэсу. Уладзімір Дубоўка надрукаваў у газеце “Савецкая Беларусь” нататку, у якой знаёміў з высновамі і рэкамендацыямі:

З замчышча адчыняюцца проста такі цудоўныя віды на Менск і ваколіцы. Які вывад? Пры мінімальнай затраце сродкаў можна зрабіць гэтае месца – месцам адпачынку ваколічнай беднаты. Што зрабіць для гэтага? Зруйнаваць невялічкія старыя будоўлі, якія месцяцца на замчышчы; зрабіць невялічкія высадкі дрэваў, засадзіць бераг ракі паўзучымі расьлінамі. Ці шмат на гэта будзе патрабавацца сродкаў? Зусім не. Патрэбна толькі ініцыятыва, не «казённы падыход» [33; цыт. паводле 7].

15 красавіка 1925 года прэзыдыум зацвердзіў пяць пратаколаў Камісіі. Там жа прынята рашэнне падрыхтаваць асобны даклад па скарзе на Слуцкі АВК [63, 70]. Тамсама ўздымалі пытанне кампаніі па зборы музейных каштоўнасцей.

Інбелкульт рэагаваў і на надзвычайныя сітуацыі. Напрыклад, 5 чэрвеня 1925 года з Клімавіч прыйшла тэлеграма з паведамленнем, што пры рамонце мясцовай турмы пад будынкам знойдзена бібліятэка. Мясцовыя не ведалі што рабіць. Інбелкульт накіраваў туды Сербаву. Мясцовыя абяцалі дапамогу рабочых [42, 45–45зв].

Працу па складанні спісаў помнікаў працягвалі. На паседжанні прэзыдыума ад 13 мая 1925 года па заяўленні члена-карэспандэнта Мікалая Каспяровіча прынялі рашэнне аб выплаце 50 рублёў на “фотографаванне помнікаў старасветчыны, прыроды, быту і г. д. на Віцебшчыне”. Умовай была перадача негатываў і адбіткаў Інбелкульту [53, 119зв].

15 мая 1925 года Камісія сабралася, каб выслухаць справаздачы [59, 134]. Былі прадстаўлены і зацверджаны спісы па Віцебску, Крычаве, Мінску, Мсціславе, Полацку і Слуцку. У рээстр патрапіла каля 60 аб'ектаў [36, 135–145]. Міхайла Грамыка прапанаваў скласці падрабязныя апісанні кожнага аб'екта з фотаздымкамі, планамі і маляўніцтвамі. Прысутныя Кацэнбоген, Сербяў, Шчакаціхін, Палеес і Паноў падтрымалі. Сербяў прадставіў даклад аб руйнаванні Барыса-Глебскага манастыра ў Полацку. Было прапанавана сабраць усе звесткі і звярнуцца ў РНК, каб прыцягнуць вінаватых да адказнасці па артыкуле 102 Крымінальнага кодэксу [36, 135–145].

3 чэрвеня 1925 года на паседжанні прэзідыума была зафіксавана неабходнасць фотафіксацыі ўсіх помнікаў са спісаў аховы. Кіраўніку справаў ІБК Чарэпніну загадалі высветліць, з чыйго дазволу можна фатаграфіраваць і здымаць іх планы [62, 131зв]. Асобна разглядалі справу аб руйнаванні Барыса-Глебскага манастыра ў Полацку. Было прынята асцярожнае рашэнне: “Зацвердзіць толькі па пытанню аб зборы аб гэтым матэрыялу” [62, 132]. На гэтым жа паседжанні Шчакаціхін як сакратар Мастоцкай камісіі Інбелкульта рабіў справаздачу аб паездцы ў Полацк і выяўленні фрэсак. Прэзідыум пастанавіў зрабіць замалёўкі і фотаздымкі, а таксама прыняць меры па ахове [62, 132зв]. Замалёўкі былі зроблены, аб чым сведчыць дакладная запіска Шчакаціхіна:

Выкладчыца Віцебскага Мастоцкага тэхнікума М. Лебедзева, па маёй прапазыцыі, зрабіла ў Полацку акварэльныя зарысоўкі фрагментаў фрэскавага роспісу ў руінах Барысаглебскага кляштару. Зарысоўкі гэтыя, выкананыя вельмі ўдала, у колькасці 6-ці атрыманыя і знаходзяцца ў мастацкай секцыі [64, 236].

Пазней, 17 верасня 1925 года, прэзідыум адобрыў аплату 50 рублёў і расходы на камандзіроўкі Лебедзевай [55, 217].

Вясной 1925 года Шчакаціхін як супрацоўнік камісіі і секцыі беларускага мастацтва распрацаваў і апублікаваў падрабязную інструкцыю “Спосабы збірання матэрыялаў зь беларускага мастацтва”, прызначаную для краязнаўчых суполак. Большая яе частка прысвечана методыцы фатаграфавання і апісання помнікаў архітэктуры [71, 66].

9 чэрвеня 1925 года адбылося дзявятае паседжанне камісіі. Прысутнічалі Кацэнбоген, Грамыка, Сербяў, Шчакаціхін і Дыла. Сустрэча была прысвечана “полацкаму кірунку”. Шчакаціхін дакладаў аб складанні спісу помнікаў. 2 чэрвеня 1925 года быў складзены акт пастаноўкі іх пад ахову дзяржавы і прынята рашэнне звярнуцца ў Полацкі АВК для вызначэння адказных арганізацый [61, 169]. Таксама ў Камісію былі прынятыя мясцовыя П. Дэйніс і Б. Цест. На гэтым жа паседжанні ўздымалася пытанне аб рамонце зруйнаваных помнікаў Барысаглебскага манастыра – Барысаглебскай і Пятніцкай цэркваў. Праект распрацаваў П. Дэйніс, а выкананне рамонтных работ меркавалася даручыць Полацкаму краязнаўчаму таварыству.

У кастрычніку 1925 года ў краязнаўчым часопісе “Наш край” змешчана падсумаванне паўгадовых вынікаў працы:

Выяўлены і апісаны монументальныя помнікі Полацка, Віцебска, Воршы, Магілёва, Слуцка і Менска. Сьпісы гэтых помнікаў прадстаўлены для абвяшчэння іх дзяржаўнай уласнасцьцю. Праз вышэйшыя дзяржаўныя ўстановы камісія правяла загад аб тым, што ахова манументальных помнікаў, а таксама гарадзішч, курганоў і г.д., ускладаецца на адказнасьць мясцовых выканкомаў і сельсаветаў. <...> Камісія вядзе далейшую працу па выяўленьню, вывучэньню і рэгістрацыі помнікаў гісторыі, быту, мастацтва і прыроды на тэрыторыі БССР. Таксама прымаюцца меры да выяўленьня і звароту помнікаў беларускае культуры, вывезеных за межы Беларусі [35, 64].

3 лістапада 1925 года Сербяў як сакратар камісіі выступаў са справаздачай аб працы за месяц. Ён распавёў пра мэты на наступны год: “выявіць усе помнікі, што знаходзяцца на Беларусі, выўчыць іх і ўзяць на ўчот, і такім чынам захаваць ад зьнішчэння” [65, 266зв]. Прэзідыум прапанаваў прыцягнуць да аховы помнікаў краязнаўчыя таварыствы, а таксама распачаць працу над манаграфіяй [65, 266зв].

Член прэзідыуму і навуковы сакратар Інбелкульта Аляксандр Цвікевіч у раздзеле “Ахова помнікаў” справаздачы аб дзейнасці Інстытута за 1925 год пісаў:

Ахова помнікаў – справа ў Беларусі зусім новая. Да таго моманту, калі гэтай справай пачала займацца адпаведная камісія Інбелкульту, ёй да пэўнай меры займалася Навукова-экспэртная камісія пры Наркамасьвеце БССР. Аднак, у экспэртнай камісіі былі свае сьціплыя мэты – яна павінна была толькі канцэнтраваць музэйныя рэчы і забараняць вываз іх за граніцу. «Камісія па ахове помнікаў старажытнасьці, быту і культуры», заснаваная пры Інбелкульце, зрабілася органам значна шырэйшым як па сваёй праграме, так і па сваёй працы. Функцыі яе цяпер маюць дзяржаўны характар” [12, 47–48; цыт. паводле 7, 145].

Другі год дзейнасці камісіі

У лістападзе 1925 года Кацэнбоген з’язджае з Беларусі і на некаторы час Камісія застаецца без кіраўніка. На думку Сяргея Абламейкі, актыўнасьць камісіі і канфлікты з дзяржаўнымі органамі паралізавалі працу на рубяжы 1925–1926 гадоў [3, 158–163]. На пачатку 1926 года старшынём камісіі стаў Міхал Мароз (загадчык Беларускага дзяржаўнага выдавецтва, у нядаўнім мінулым – паўнамоцны прадстаўнік урада БССР пры ўрадзе РСФСР). Асноўная нагрузка, аднак, па-ранейшаму ляжала на сакратару Сербаве.

7 лютага 1926 года пачынае працу Першы ўсебеларускі краязнаўчы з’езд. Маштабны пяцідзённы форум сабраў 143 дэлегаты з усіх куткоў Беларусі. У ім удзельнічалі Сербяў і Мароз, апошні выступіў з дакладам “Ахова помнікаў” [25, 62]. Да таго часу Камісія ўжо выявіла і апісала шэраг манументальных твораў Полацка, Віцебска, Оршы,

Магілёва, Слуцка і Мінска ды перадала матэрыялы ва ўрад для аб-
вяшчэння іх нацыянальным здабыткам.

З’езд пастанавіў “прасіць Прэзідыум Інбелкульту і Гіст.-Арх.
Камісію апрацаваць спецыяльны законапраект аб старажытных по-
мніках гісторыі і мастацтва Беларусі і правесці ў самым хуткім часе
праз заканадаўчыя ўстановы БССР” [25, 6]. Дэлегаты прынялі рэзалю-
цыю аб вяртанні з-за мяжы Літоўскай метрыкі і іншых архіўных фон-
даў, музейных калецый і бібліятэчных збораў. Просьбы аб “звароце”
каштоўнасцяў музілі быць скіраваныя Інбелкультам да ўраду БССР [21;
25, 5–7]. На думку гісторыка Аляксандры Вайтовіч, менавіта гэтыя тэ-
зісы акрэслівалі вектары дзейнасці Сербавы як сакратара Камісіі [7].

26 лютага 1926 года газета “Савецкая Беларусь” паведамляла:

Камісія па ахове помнікаў пры Інбелкультце склала сьпісы
манумэнтальных помнікаў па старажытных гарадох Беларусі.
Сьпісы зьмяшчаюць больш 60 нумароў – рэчаў вялікага гіста-
рычнага і архітэктурнага значэння. Ёсць намер прасіць вы-
шэйшыя дзяржаўныя ўстановы аб зацвярджэнні іх дзяржаўнай
маёмасьцю і аб належнай ахове [29].

У тым жа нумары адзначалася:

Камісія скончыла працу па складаньню помнікаў прыроды.
У сьпіс увайшлі да 40 паркаў і батанічных садоў, а так-
сама “заказнікаў” і “запаведнікаў”, у якіх захаваліся і
акліматызаваліся вельмі каштоўныя экзэмпляры зоолёгіі
і батанікі [29].

У пачатку сакавіка 1926 года Сэрбаў як сакратар камісіі накі-
раваў у прэзідыум службовую запіску з праектам каштарыса. Ён ад-
значыў, што ў планы камісіі ўваходзіць вывучэнне, фатаграфаванне
і апісанне помнікаў, рамонт і рэстаўрацыя найбольш каштоўных
аб’ектаў, выданне навуковага “Зборніка” і папулярных брашур, а так-
сама камандзіровачныя выдаткі. Сэрбаў падкрэсліў, што 60 рублёў,
вылучаных на патрэбы Камісіі, недастаткова, і запрасіў 10 000 рублёў.
Намеснік старшыні ІБК Язэп Каранеўскі пагадзіўся разгледзець гэта
пытанне пры складанні бюджэту Інбелкульту [38, 133]. Частка грошай
была вылучана ўжо ў красавіку, аб чым паведаміла “Савецкая Бела-
русь”:

Прэзідыум ІБК вызначыў 200 руб. Камісіі па ахове помнікаў
на фатаграфаванне гэтых помнікаў і зьбіранне адпаведных ма-
тар’ялаў [31, 6].

Пратакты пасяджэнняў камісіі за 1926 год не захаваліся. Агуль-
ныя ўяўленні аб яе дзейнасці даюць артыкулы ў “Савецкай Беларусі”.
15 мая 1926 года яна пісала:

Прэзідыум Інбелкульту разглядаў пытаньне аб ахове помнікаў.
Пастаноўлена скласці сьпісы помнікаў старажытнасці і аб-

вясціцы іх дзяржаўнай маёмасцю. Ахова помнікаў паводле гэтага спісу будзе даручана акруговым выканаўчым камітэтам. Назіраньне за аховай ускладаецца на камісію па ахове помнікаў ІБК, без дазволу якой ня можна відазьмяняць, або папраўляць іх [30, 5].

Дзейнасць Камісіі сапраўды паўплывала на дзяржаўныя органы. 5 ліпеня 1926 года выйшлі дзве Пастановы СНК БССР: “Аб абвешчэнні дзяржаўнай уласнасцю помнікаў старажытнасці, мастацтва, быту і прыроды” і “Аб парадку аховы помнікаў даўніны, мастацтва, быту і прыроды, якія абвешчаны дзяржаўным здабыткам”. Згодна з рашэннямі, 94 помнікі архітэктуры, археалогіі, мастацтва і прыроды (87 аб’ектаў спадчыны) станавіліся дзяржаўнай маёмасцю. Абавязкі па іх ахове ўскладаліся на мясцовыя органы ўлады [5, 24–29; 28, 376–385]. 7 верасня 1926 года “Савецкая Беларусь” піша:

Камісія па ахове помнікаў пры ІБК за апошні год правяла значную працу па выяўленьні помнікаў гісторыі, культуры, мастацтва і прыроды Беларусі. Па акругах і раёнах складзены апісанні выяўленых помнікаў, якія абвешчаны дзяржаўнай маёмасцю... Зараз рыхтуецца выпуск падрабязнага апісання помнікаў Мінску. Загатоўлена звыш 300 фатаграфічных здымкаў г. Менску і яго вакол (старажытныя вуліцы, пляцы, сады, паасобныя будынкi і інш.). Гэткая самая праца па апісанні помнікаў старасьветчыны праведзена ў Полацку, дзе ўжо закончана апісанне старажытнае Сафійскае катэдры, як помніку першага на абшарах сучаснай Беларусі мураванага будынку 11-12 стагодзьдзя [32, 5].

Аднак прадстаўнікі камісіі ўсведамлялі праблемы: “Камісія ня мае сталых арганізацыйных асноў і формаў, а помнікі старасьветчыны, быту, культуры і мастацтва нішчацца, не выяўляюцца і руйнуюцца”, – адзначыў сакратар Сэрбаў увосень 1926 года, складаючы план працы налета [41, 121адв].

10–13 лютага 1927 года ў Мінску адбыўся Другі ўсебеларускі краязнаўчы з’езд. На ім прысутнічала 187 дэлегатаў ад 240 краязнаўчых арганізацый. На пленарным паседжанні выступіў старшыня камісіі Мароз, пасля чаго на пасяджэннях культурна-гістарычнай секцыі разгарэлася дыскусія аб ролі краязнаўцаў у ахове помнікаў. Адныя краязнаўцы імкнуліся атрымаць дазвол на раскопкі археалагічных помнікаў уласнымі сіламі. Іншыя пагаджаліся з навукоўцамі пра неабходнасць толькі фіксаваць помнікі ды інфармаваць аб іх навукоўцаў [24, 97–98].

У лістападзе 1927 года Камісія зрабіла справаздачу аб працы за 1926/1927 акадэмічны год:

Шляхам анкет, карэспандэнцыяў і экспедыцый Камісія сабрала належныя матар’ялы аб помніках старасьветчыны, быту, культуры, мастацтва і прыроды, вывучыла іх, злажыла тэхнічнае апісанне кожнага выдатнага помніка і ў рэшце склала спісы помнікаў па ўсім акругам, за выключэннем Гомельшчыны, якая

далучылася да БССР пазьней. Такім чынам, выяўлена, апісана і зарэгістравана ўсяго 270 помнікаў, з якіх 198 помнікаў старасьветчыны – будынкаў, гарадзішчаў, замчышчаў і курганных магільнікаў, 26 помнікаў мастацтва і 46 помнікаў прыроды – запаведнікаў, заказнікаў, батанічных садоў і паркаў [39; 40].

Камісія таксама рыхтавала манаграфію па гісторыі і сучаснасці Мінска. Ідэя праекта абмяркоўвалася яшчэ вясной 1925 года. Увосень 1927-га рукапіс пад працоўнай назвай “Манаграфічнае выданьне Менску і яго ваколіц” быў гатовы да друку. Вядома, што кніга магла складацца ці то з пяці глаў і бібліяграфічнага спісу, ці то з дзевяці раздзелаў разам з бібліяграфіяй і значнай колькасцю ілюстрацыі (фотаздымкаў, малюнкаў, планаў і г. д.) [37, 169-170; 39, 126адв]. З розных справаздач Сербавы вядома, што ён быў аўтарам двух раздзелаў: “Менск у дагістарычныя часы, уключна да XII ст.” і “Менск сучасны”. Кніга так і не выйшла. Фотаматэрыялы, зробленыя членамі камісіі (перадусім Сербавым, каля 200–300 адзінак), не захаваліся. Толькі некалькі здымкаў былі надрукаваныя ў часопісе “Наш край” [9, 7]. Летам 1929 года навуковец прачытаў папулярную лекцыю “Менск у старажытныя часы” ў Цэнтральным доме працаўнікоў асветы. Тэзісы даклада публікаваліся ў газеце “Звязда” [20, 4]. Аляксандра Вайтовіч мяркуе, што даследчык падзяліўся са слухачамі думкамі, якія прадставіў у рукапісе [7].

У 1927 годзе пачалася рэформа Інбелкульта, які да 1929 года ператварылі ў Беларускаю акадэмію навук. У рэаліях павышэння дзяржаўнага кантролю задачу па ахове помнікаў пераклалі на Галоўнае ўпраўленне навукі Наркамата асветы БССР. Старую камісію распусцілі [17, 96]. 10 сакавіка 1928 года газета “Савецкая Беларусь” паведаміла:

Калегія Нар. Кам. Асветы зацьвердзіла камісію аховы помнікаў старасьветчыны ў БССР. У склад гэтай камісіі ўваходзяць: тт. – Некрашэвіч, Ластоўскі, праф. Фядзюшын, Ляўданскі і праф. Сэрбаў” [13, 4]. 17 сакавіка 1928 года адбылося першае пасяджэнне, прысвечанае дакладу заолага Анатоля Фядзюшына аб Барысаўскім запаведніку. Пратакты наступных пасяджэнняў не выяўлены [7]. Вядома, што ў чэрвені 1927 года Сэрбаў перадаў у Галоўнавуку архіў ліквідаванай камісіі па ахове помнікаў пры Інбелкульце. Лёс матэрыялаў невядомы [7].

Лёс Свята-Троіцкай (Чорнай) царквы ў Віцебску як параза Камісіі

У 1925 годзе Камісія стварыла спіс асноўных помнікаў. Па Віцебскай акрузе ў яго трапіла Свята-Троіцкая царква (т. зв. “Чорная царква” ці “Чорная Тройца”) на Пескаваціку (у напрамку Спаскай вуліцы). Назва “Чорная” з’явілася ў XIX стагоддзі з-за пачарнелых дошак, якімі царква была абабіта [16, 60]. У апісанні зафіксавана:

Чорная царква
ў Віцебску
перад зносам

Па тыпу XVII ст. Перабудавана ў 1761 г. Крыжовага пляну з шалашом над асяродкавым зрубам і званіцай над бабінцам. Цікавыя орнаментаваныя цэвікамі дзверы. Унутры добры іканастас беларускага пісьма [51, 143].

Складальнікі спіса абаяпіраліся на працу Андрэя Паўлінава пра старажытныя храмы Полацка і Віцебска, у якой ён даў план і малюнак царквы [22]. Таксама спасылаліся на працу Аляксея Сапунова, у якой ён коратка згадаў пра Троіцкую царкву на плане канца XVIII стагоддзя, дадаўшы, што яна была абноўлена ў 1781 годзе князем Ф. Агінскім [27, 9]. Частка даследчыкаў лічыла Чорную царкву помнікам архітэктуры XVII стагоддзя [16, 59]. Чорная царква на момант складання ахоўных спісаў даўно была зачыненая і на 1925 год “пагражала канчаткова зруйнавацца” [51, 143]. Спробы атрымаць сродкі на яе рэстаўрацыю рабіліся яшчэ да рэвалюцыі, і згода была атрыманая, аднак перашкодзіла Першая сусветная вайна [16, 60]. У савецкай жа ўлады ані жадання, ані

сродкаў не было. У 1927 годзе купал абрынуўся і зруйнаваў, у тым ліку, алтар і іканастас.

4 жніўня 1928 года ў газете “Рабочы” выйшла зацемка “Зверская расправа з гістарычным помнікам”, у якой Вал. Буревой (яўна псеўданім) эмацыйна распавёў пра знішчэнне “Чорнай” царквы. Аўтар пісаў, што летам Гарсавет вырашыў разабраць царкву. На паседжанні загадчык Віцебскага дзяржмузея распавядаў пра яе гістарычную і археалагічную каштоўнасць. Была створана камісія з прадстаўнікоў музея, мясцовай краязнаўчай арганізацыі і палітпросвету, аднак не чакаючы яе рашэнняў 28 ліпеня царкву разбурылі і рэшткі зvezлі ў двор камунальнага дома ў якасці паліва. Пры гэтым рабочыя, што разбіралі царкву, распавядалі пра розныя каштоўныя рэчы: “Знайшлі трапкі нейкія, бляшкі. Шкілет быў з поясам. – Дзе? З якім поясам? Дзе ён? – Разламалі. Цяпер у зямлю пайшоў. Вось толькі тут... Ён доўга шукаў у кішэні і выцягнуў бронзавую каваную брош – дзядэму з рубінам” [47, 62]. У артыкуле падкрэслена, што загадчык музея, постфактум дазнаўшыся пра разбурэнне, толькі паціснуў плячыма і канстатаваў, што гісторыя атрымалася непрыемная, аднак нічога не зробіш. Напрыканцы аўтар напісаў, што над помнікам адбыўся здзек і расправа.

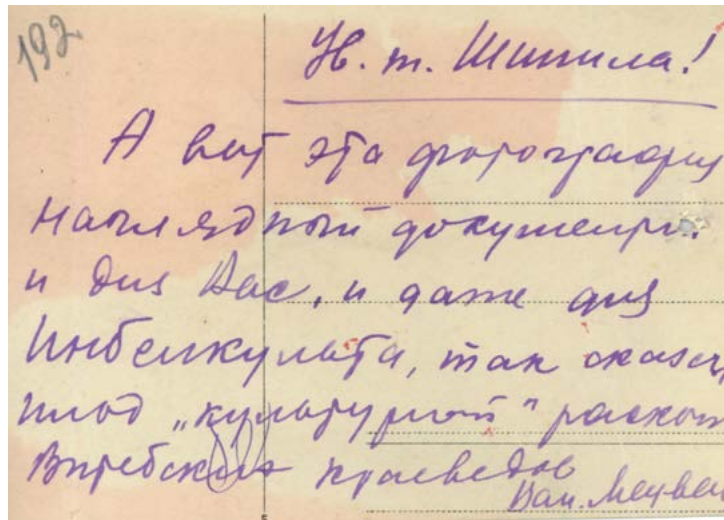
Рэагуючы на артыкул, 7 жніўня 1928 года ўпаўнаважаны па Віцебскай акрузе ад Камісіі па помніках М. Багародскі дасылае ў Інбелкульт наступны ліст:

Лічу неабходным звярнуць увагу на тое, што мураваны будынак былога Віцебскага Успенскага сабору, увядзены на ўчот СНК БССР, знаходзіцца ў дужа запушчаным відзе: пад праваю (паўднёваю) вежаю шчыліны, бадай усе шыбы павыбіты, дах праіражаваў, тынк абсыпаецца. На маё запытаньне Намеснік Загадчыка Камунальным Аддзелам паведаміў мяне, што рамонт не прадбачыцца датуды, пакуль не будзе вызначана скарыстаньне будынку. Спазьненне з рамонтам пагражае вялікаю небяспекаю для будынку, аднаго з выдатнейшых помнікаў беларускай архітэктуры XVIII ст. [48, 63].

Ніжэй ён дадаў ад рукі, што дасылае акт разборкі Чорнай царквы Інбелкульту і ў СНК БССР [48, 63].

У адказ на зварот Цэнтральнае бюро краязнаўства адправіла 8 жніўня 1928 года запыт у Віцебскае акруговае таварыства краязнаўства аб абставінах разбурэння і ролі ў ім Таварыства. ЦБК таксама цікавіла, ці захаваліся якія-небудзь рэчы з царквы [46, 75].

21 жніўня 1928 года быў дасланы ліст з падрабязнымі актам разборкі царквы. З дакумента становіцца зразумелым, што пасля таго, як год таму абваліўся купал, частку ікон і іншых артэфактаў, прызнаных каштоўнымі, забралі ў музей. Астатняя частка была перададзена святару. Праз год гарвыканкам вырашыў, што аднавіць царкву немагчыма, таму яе трэба разабраць. Пры разборцы прысутнічалі прадстаўнікі Акружнага таварыства краязнаўства і органаў аховы помнікаў, якія забралі шэраг артэфактаў і перадалі іх у музей, аб чым склалі акт [66, 66–66адв].

Адказ на запыт Цэнтральнага Бюро Краязнаўства пры ІБК

Разбураная царква і іранічныя заўвагі карэспандэнта ІБК

ІБК

21/VIII

На Ваше запытаньне ад 8/VIII Жа № 4012-13 адносна разборкі руін царквы “Чорнай Тройцы” Праўленьне акр. Т-ва краязнаўства паведамляе:

1) Разборка руін царквы “Чорная Тройца” адбывалася згодна пастановы Віцебскага гарсавету пасля таго, як канчаткова стала вырашаным пытаньне аб немагчымасьці рэстаўрацыі гэтага архітэктурнага помніку;

2) Пры разборцы царквы прысутнічалі члены праўленьня т-ва – Багарадзкі (ён жа і ўпаўнаважаны камісіі па ахове помнікаў старасьветчыны пры СНК) і Дабравольскі (супрацоўнік музэю).

3) За выключэньнем факта разборкі царквы, усе заўвагі карэспандэнта допісу ў газ. “Рабочий” №179 не адпавядаюць сапраўднасьці. Частка рэчаў, якія знаходзіліся ў будынку царквы і якія мелі музейнае хзначэньне (абразы, крыжы, дзьверы, іканастава і інш.), выняты з царквы яшчэ вясной мінулага году і паступілі ў Віцебскае аддзял. Белдзяржмузэю па акту ад 13 красавіка 1927 г. і запісаны па інвэнтарнай кнізе №№ 1153-1171. Астатнія рэчы, якія нельга было вынуць да разборкі будынку бяз рызыкі быць пахаваным пад руінамі будынка названымі таварышамі – Багарадзкім і Дабравольскім вынуты ў час разборкі будынку і таксама паступілі ў Музэй і запісаны па інвэнтарнай кнізе пад №№ 1832-1846.

У музэй не папалі толькі некалькі некалькі абразоў, украдзеных з-пад руін будынку многа раней да разборкі царквы, прычым, з ліку ўкрадзеных толькі два абраза мелі некаторае музейнае значэньне.

Такім чынам, праўленьне Т-ва з свайго боку прыняло ўдзел у наглядзе за разборкай царквы, і пад ламамі рабочых скончыў сваё існаваньне толькі былы архітэктурны помнік, захаваць які было не ва ўладзе Т-ва краязнаўства, якое на працягу апошніх год неаднакроць падымала пытаньне аб рэстаўрацыі гэтага помніку.

Гісторыя Чорнай царквы адлюстроўвае рэальныя магчымасці і рэсурсы камісіі Інбелкульта, мясцовых краязнаўцаў і вернікаў – і намеры гарадскіх органаў кіравання. Нягледзячы на тое, што яшчэ 5 ліпеня 1926 года царква была аб'яўлена дзяржаўным набыткам і падлягала ахове, выканкам не вылучаў ніякіх сродкаў на яе рамонт і рэстаўрацыю, хоць і павінен быў. Царкву зачынілі, вернікаў не пускілі, і будынак руйнаваўся. Неаднаразова прадстаўнікі віцебскай Спаса-Праабражэнскай прыхадскай абшчыны звярталіся ў розныя інстанцыі з просьбай дазволіць самастойна аднавіць царкву, званіцу і прытвор [16, 62]. Запыты ў Віцебскі акруговы выканкам рабіў і Інбелкульт. Рэакцыі не было.

У пратаколе паседжання прэзідыума выканкама ад 20 ліпеня 1927 года пастаноўлена:

Канстанавец, што застаўшаяся частка Чорнай царквы не прадстаўляе ніякай гістарычнай і архітэктурнай каштоўнасці. Пажадана дабудовай будынка мысліцца не рэстаўрацыя ў ранейшым выглядзе, а дабудова дзеля выканання рэлігійных абрадаў, таму лічыць неэтазгодным гэтую дабудову [16, 63].

Пасля паседжання выканкама супрацоўнікі Інбелкульта ізноў звярнуліся да ўлад Віцебска з просьбай уратаваць помнік, але зноў безвынікова. Нарэшце 18 мая 1928 года Віцебскі гарадскі савет прыняў апошняе рашэнне – неадкладна разбурыць царкву. Прадстаўнік Беларускага дзяржаўнага музея В.В. Дабравольскі і ўпаўнаважаны аддзела аховы помнікаў М.М. Багародскі, якія прысутнічалі пры разборцы, канстатавалі факт у акце.

Высновы

Камісія Інбелкульта па задуме стваральнікаў павінна была арганізаваць, кантраляваць і кіраваць сістэмай аховы гісторыка-культурнай і прыроднай спадчыны Беларусі. Спецыялісты ў ёй мелі веды, досвед і жаданне працаваць. Для гісторыкаў, археолагаў, этнографістаў, мастацтвазнаўцаў, краязнаўцаў і географістаў імкненне захаваць спадчыну Беларусі было натуральным жаданнем і прафесійным абавязкам. Аднак з тымі матэрыяльнымі рэсурсамі і магчымасцямі, якімі валодавала камісія, а таксама іншыя камісіі і секцыі ды і ўвесь Інбелкульт, рэалізаваць распрацаваныя планы аховы спадчыны было немагчыма. Бальшавіцкія органы кіравання і мясцовыя ўлады разглядалі дзейнасць камісіі спярша як непатрэбную, а потым і як варожую.

Паказальным з'яўляецца прыклад, прыведзены Сяргеем Абламейкам. За тры дні да адкрыцця Першага ўсебеларускага краязнаўчага з'езду, 4 лютага 1926 года, адбылося закрытае пасяджэнне Бюро ЦК КП(б)Б з удзелам прадстаўнікоў ГПУ, на якім разглядалі працу Інбелкульта і яго актыўнасць у краязнаўчым руху [3, 186]. Па выніках нарады ЦК прыняло сакрэтную пастанову аб узмацненні кантролю за Інбелкультам і прызнанні часткі яго дзейнасці варожай бальшавіцкай

уладзе. У выніку на пасяджэннях камісій Інбелкульта сталі з'яўляцца актыўныя камуністы, пачаліся спрэчкі і канфлікты. Падчас абмеркавання спісу помнікаў, што патрабуюць аховы, з'явіліся прапановы больш увагі надаваць рэвалюцыйнай героіцы. Адзін з удзельнікаў, супрацоўнік Інбелкульта Яўхім Кіпель, запісаў ва ўспамінах: «Вялікія церці паміж беларусамі і расейцамі ўзьніклі і ў помнікавай сэкцыі...» [14, 104; цыт. паводле 7, 188–189].

Так камуністычныя і сацыялістычныя мэты ўвайшлі ў канфлікт з нацыянальнымі беларускімі праектамі. Беларуская спадчына прайграла. Вынікі гэтай паразы мы адчуваем і сёння.

Выкарыстаныя літаратура і крыніцы

- [1] Аб з'яўленні Навукова-Мастацкае Экспертнае Камісіі пры Народным Камісарыяце Асветы Б.С.С.Р. // *Асвета*. 1925. № 6. С. 1–2.
- [2] Аб рэарганізацыі Інстытута Беларускае культуры // *Асвета*. 1925. № 4. С. 3.
- [3] Абламейка С. *Невядомы Менск. Гісторыя з'яўлення*. Кн. 1. (Бібліятэка Свабоды. XXI стагоддзье). Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода, 2021. 476 с.
- [4] Бар. Іл. [Барашка Іл.] Усебеларуская краязнаўчая канферэнцыя // *Савецкая Беларусь*. 1924. 4 снежня. № 279.
- [5] *Бюлетень Савета Народных Камісароў Б.С.С.Р.* № 9 (18). 1926. 15 ліп, с. 24–29.
- [6] Вабішчэвіч А. М. Даследаванні айчыннай гісторыка-культурнай спадчыны ў Заходняй Беларусі (1921–1939 гг.) // *Веснік Брэсцкага ўніверсітэта. Серыя гуманітарных і грамадскіх навук*. 2005. №1(22). С. 27–33.
- [7] Вайтовіч А. *Ісак Абрамавіч Сербай: жыццёвы шлях, навуковая дзейнасць, памяць нашчадкаў*. Рукапіс манаграфіі.
- [8] Гужалоўскі, А. А. *Гісторыя музейнай справы Беларусі: вучэб.-метадычны дапаможнік*. Мінск: БДУ, 2012. 303 с.
- [9] Даўгяла З. І. Стары Менск // *Наш край*. 1928. № 2. С. 6–13.
- [10] *Декреты Советской власти*. Т. III. 11 июля – 9 ноября 1918 г. М.: Политиздат, 1964. С. 399–400.
- [11] *История, культура и природа Белоруссии* // *Звезда*. 1924. 3 апр. № 77. С. 7.
- [12] *Институт Беларускае Культуры (Инбелкульт): гісторыя ўз'яўлення, сучасная структура, навукова-даследчая дзейнасць* / Ін-т Беларус. Культуры; апрац. навук. сакратар Інбелкульту А. І. Цвікевіч. Менск: ДВБ, 1926. 114 с.
- [13] Камісія аховы помнікаў старасветчыны // *Савецкая Беларусь*. 1928. № 60. 10 сакавіка. С. 4.
- [14] Кіпель Я. *Эпізоды*. Нью-Ёрк: Выдавецтва газеты «Беларус»; 1998. 305 с.
- [15] Клепікаў, М. Я. «Чорная троица» // *Беларуская мінуўшчына*. 1996. № 6. С. 28–30.

- [16] Клепікаў, М. Я. Антырэлігійная кампанія і лёс некаторых архітэктурных помнікаў БССР у 1920-я гады // *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия А, Гуманитарные науки. 2008. № 7 С. 59–63.
- [17] Клепиков Н. Е. *Культурно-историческое наследие Беларуси/ 1917–1932*. Минск: Изд. центр БГУ, 2008. 151 с.
- [18] Краязнаўства // *Польша*. 1924. № 1. С. 209.
- [19] Маніторынг парушэнняў культурных правоў і правоў чалавека ў дачыненні да дзеячаў культуры. Беларусь, студзень – чэрвень 2025 года. PEN Belarus, 29 ліпеня 2025. Дата доступу: 25 кастрычніка 2025. <https://penbelarus.org/>
- [20] Менск у старажытных часы (з дакладу этнографа Сэрбава ў цэнтральным доме працаўнікоў асветы) // *Звязда*. 1929. № 155. С. 4.
- [21] На з'ездзе архэалёгаў і архэграфіаў БССР // *Савецкая Беларусь*. 1926. 24 студзеня. № 18.
- [22] Павлинов А. М. Древние храмы в Витебске и Польше и деревянные церкви в Витебской губернии // *Вестник изящных искусств*. СПб.: 1887.
- [23] Память и слава: *Соломон Захарович Каценбоген*. К 130-летию со дня рождения / редкол.: А. Г. Кохановский, О. А. Яновский, А. Н. Данилов; сост. А. Н. Максимчик. Минск: БГУ, 2019. 263 с.
- [24] *Працы Другога Ёсебеларускага Краязнаўчага З'езду, 10–13 лют. 1927 г.* / Ін-т Беларус. Культуры, Цэнтр. Бюро Краязнаўства ; адк. рэд. А. Смоліч. Менск: ІБК, 1927. 123 с.
- [25] *Працы Першага Усебеларускага краязнаўчага з'езду, 7–11 лютага 1926 году* / Інстытут беларускай культуры, Цэнтральнае бюро краязнаўства ; адк. рэд. А. Смоліч. Мінск: [б. в.], 1926. 81 с.
- [26] Рудак А. Як у Беларусі развівалася сістэма аховы помнікаў // *Культура і Мастацтва*. <https://kultura-info.by/view/1298> 20.02.2024 (Дата доступу: 02.10.2025).
- [27] Сапунов, А. П. К плану г. Витебска / А. П. Сапунов // *Памятная книжка Витебской губернии на 1905 год*. – Витебск: Губ. типолиотогр., 1904. – С. 153–164.
- [28] *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства БССР*. Минск: 2 типлит БГИ, 1926. № 28. С. 376–385.
- [29] У Інбелкульце // *Савецкая Беларусь*. 1926. 26 лютага. № 46. С. 5.
- [30] У Інстытуце Беларускае Культуры. Ахова помнікаў старажытнасці // *Савецкая Беларусь*. 1926. 15 мая. № 108. С. 5.
- [31] У Інстытуце Беларускае Культуры. Вывучэнне помнікаў мінулага // *Савецкая Беларусь*. 1926. 24 красавіка. № 93. С. 6.
- [32] У Інстытуце Беларускае Культуры. Выяўленьне помнікаў стара-сьветчыны // *Савецкая Беларусь*. 1926. 7 верасня. № 202. С. 5.
- [33] Ул. Д. Менскае замчышча // *Савецкая Беларусь*. 1925. – 14 красавіка. № 84.
- [34] Хроніка // *Наш край*. № 1. С. 60–65.
- [35] Хроніка. Камісія па ахове помнікаў // *Наш край*. 1925. № 1. С. 64.
- [36] ЦНА НАНБ. Ф. 67. В. 1. Спр. 9. Спісы помнікаў па Арк. 135–145.
- [37] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 23. Арк. 169–170.
- [38] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 9. Службовая запіска. Арк. 133.
- [39] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 23. Арк. 126 адв.
- [40] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 23. Справаздача КАП. Арк. 126–126 адв.
- [41] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 24. План працы КАП. Арк. 121–121 зв.
- [42] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 6. Тэлеграма з Клімавіч у ІБК. Арк. 45–45зв.

- [43] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 8. Пратакол № 8 Паседжання Прэзідыуму ІБК ад 24–25 сакавіка 1925 г. Арк. 40зв.
- [44] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 9. Пратакол №1 Камісіі па ахове помнікаў. Арк. 28.
- [45] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 9. Пратакол №7 паседжання Прэзідыума ІБК ад 5.03.1925. Арк. 25–25зв.
- [46] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 21. Запыт ЦБК. Арк. 75.
- [47] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 21. Зверская расправа с историческим памятником // Рабочий. 1928. № 179 (303). 04.08.1928. Арк. 62.
- [48] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 21. Письмо М.Багародзскага ў ІБК. Арк. 63.
- [49] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 6. Графік паседжанняў камісій ІБК. Арк. 96.
- [50] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 8. Пратакол № 8 Паседжання Прэзідыуму ІБК ад 24–25 сакавіка 1925 г. Арк. 40.
- [51] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Помнікі, якія падлягаюць прыняццю на ўчот згодна пастановы РНК ад 24.12.1923. Віцебская акруга. Арк. 143.
- [52] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол № 11 Паседжання Прэзідыума ІБК ад 04.05.1925. Арк. 94.
- [53] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. спр. 9. Пратакол №12 паседжання Прэзідыума ІБК. Арк. 119а.
- [54] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол №2 КАП ІБК. Арк. 60–60зв.
- [55] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол №27 паседжання Прэзідыума ІБК ад 17.09.1925. Арк. 217.
- [56] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол №3 КАП ІБК ад 19.03.2025. Арк. 72–74.
- [57] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол №5 КАП ІБК ад 2 красавіка 1925 г. Арк. 75.
- [58] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол №6 КАП ІБК ад 10 красавіка 1925. Арк. 98.
- [59] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп. 1. Спр. 9. Пратакол №8 паседжання КАП ІБК ад 15 мая 1925 г. Арк. 134.
- [60] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол камісіі агляду замкавай гары. Арк. 99.
- [61] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол паседжання КАП ІБК ад 9 чэрвеня 1925 г. Арк. 169.
- [62] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол паседжання Прэзідыума ІБК ад 3 чэрвеня 1925 г. Арк. 131зв.
- [63] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол Прэзідыума ІБК ад 15.04.1925. Арк. 70.
- [64] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр.9. Запіска М.Шчакаціхіна. Арк. 236.
- [65] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Воп.1. Спр. 9. Пратакол № 34 паседжання Прэзідыума ІБК. 03.11.1925. Арк. 266–226 зв.
- [66] ЦНА НАНБ. Ф. 67. Спр. 21. Запіска ад 21.08.1928. Арк. 66–66зв.
- [67] ЦНА НАНБ. Ф.67. Воп. 1. Спр. 9. Правілы Камісіі па ахове помнікаў. Арк. 29–30.
- [68] ЦНА НАНБ. ФАНД. В. 1. Спр. 69–73.
- [69] ЦНА НАНБ. ФАНД. Воп. 1. Спр. 213. Арк. 220.
- [70] Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай Акадэміі Навук Беларусі (ЦНА НАНБ), ф. 67, воп. 1, спр. 9, арк. 3.
- [71] Шчакаціхін М. Спосабы зьбіраньня матар'ялаў з беларускага мастацтва // *Наш край*. 1926. №2–3. С. 62–69.
- [72] Macdonald Sh. *Krainy pamięci. O dziedzictwie i tożsamości we współczesnej Europie*. Kraków, 2021.

Paradoxes of the Institutionalization of Architectural Heritage in Postwar Soviet Belarus: The Competition of the Socialist and the National

Stsiapan Stureika

Stsiapan Stureika – Associate Professor at the European Humanities University, a historian and cultural anthropologist, the head of the National Committee ICOMOS-Belarus. His research focuses on heritage theory, new museology, and the development of heritage communities. He is the author of three books and approximately 40 academic articles.

The article analyzes the paradoxical institutionalization of architectural heritage in postwar Soviet Belarus, where socialist and national frameworks coexisted in tension. It shows how Soviet ideological requirements – especially the dominance of Marxist-Leninist historical materialism – shaped official interpretations of heritage, demanding that monuments serve as evidence of class struggle and socialist progress, while marginalizing national readings centred on cultural continuity and historical identity.

At the organizational and academic levels, the study reveals how institutions such as the Belarusian Society for the Protection of Monuments, the Monument Inventory Sector in the Academy of Sciences, and newly formed university departments became platforms for a cautious rearticulation of “Belarusian architecture” within a socialist framework. These bodies, although created to exert ideological control, enabled the emergence of expert communities that gradually expanded national perspectives.

Finally, the article examines restoration practices that transformed heritage into a powerful cultural and political actor. While intended to modernize and repurpose historical structures, restoration increasingly fostered public engagement and contributed to the formation of national identity. Belarus thus emerges as a unique laboratory in which socialist and national approaches to heritage intertwined, shaping the late Soviet politics of memory.

Движение за сохранение культурного наследия, как правило, основывается на общих для его участников ценностях. Именно опора на эти ценности позволяет объединять и мобилизовать людей. При этом история становления идеи наследия тесно связана с развитием европейских национализмов в XIX веке. В глазах националистов наследие – это доказательство древности и величия нации. Вот почему первыми стали цениться блестящие дворцы, мощные замки и соборы, и вот почему до второй половины XX века деятельность по охране памятников сводилась в основном к их возвращению в состояние «наивысшего расцвета» с последующей демонстрацией в образовательных и политических целях. Наследие, таким образом, стало прямым производным и непосредственным спутником национализма (Poulot 1988).

Парадоксы институционализации архитектурного наследия в послевоенной БССР: конкуренция социалистического с национальным

Степан Стурейко

В то же время для Советского Союза национализм представлялся угрозой существованию. Ведь главенствующая идея социалистической революции – построение нового общества, основанного не на национальных, а на классовых принципах. Отсюда повсеместные гонения 1930-х годов на национальные элиты, приведшие к разгрому не только академических институтов, начавших в 1920-е научное исследование культурного наследия, но даже низового краеведческого движения.

И тем не менее в ходе начавшейся во второй половине 1950-х годов десталинизации многие идеологические установки социализма были если не пересмотрены, то во всяком случае смягчены. В 1960-х годах стало нарастать разочарование: прогноз о построении развитого социализма очевидно не оправдался. Все это усугубилось сворачиванием достижений хрущевской оттепели.

После прихода к власти Леонида Брежнева советская партийная элита обнаруживает себя в идеологически двойственном положении. С одной стороны, модернизационный дискурс продолжает оставаться краеугольной советской идеологемой. С другой стороны, в поисках новых идеологических опор начинается крен в сторону патриотизма. Невзрачное «сегодня» подталкивает людей вспоминать и тосковать о ярком «вчера». Символом этого стало возвращение в 1965 году в список нерабочих праздников Дня Победы 9 мая. Однако если в Кремле патриотический уклон был лишь краской времени, в союзных респуб-

Степан Стурейко – историк, культурный антрополог, доцент Европейского Гуманитарного Университета и руководитель международно-признанной инициативы ICOMOS-Belarus. Занимается теорией культурного наследия, новой музеологией и развитием сообществ наследия. Автор трех книг и около 40 академических статей.

ликах он же вел к обострению местных национализмов, что потенциально грозило сепаратизмом. В этой ситуации советским идеологам предстояло выстроить новые, надежные, но в то же время безопасные отношения советского общества с прошлым.

Цель настоящей статьи заключается в анализе государственных стратегий институционализации архитектурного наследия в Белорусской ССР.

Белорусский кейс интересен тем, что БССР, чрезвычайно пострадавшая в ходе Второй мировой войны и находившаяся на периферии советского культурного пространства, оказалась своеобразной «лабораторией» институционализации наследия: здесь создавались новые формы охраны памятников, апробировались академические проекты и вырабатывались практики реставрации, отражавшие противоречивое взаимодействие советской и национальной концепций наследия. Именно поэтому Беларусь стала примером особого «симбиоза» советских и национальных практик: официальные структуры создавались как инструменты контроля, но в их рамках возникали каналы для национальной интерпретации.

В центре внимания – три взаимосвязанных уровня институализации:

- 1) идейный – формирование советской концепции наследия как инструмента социалистического воспитания, в противовес национальной трактовке, подчеркивавшей самобытность белорусской истории.
- 2) организационный – формирование общественного движения за охрану наследия (задуманного как средство контроля за республиканскими национализмами), создание «Свода памятников истории и культуры», а также академическая разработка концепции «белорусская архитектура» и «белорусское искусство».
- 3) материальный – формирование специфической советской школы реставрации единичных памятников и реконструкции исторических центров.

Методология разрабатываемых в последние десятилетия критических исследований наследия, обращенная к ретроспективному рассмотрению тематики истории институтов наследия, позволяет взглянуть на описанную проблематику комплексно, с учетом ее диалогической динамичности, обусловленной множеством факторов и контекстов, начиная от экономического и политического, заканчивая личностными качествами акторов. Исходя из этого, настоящая статья стремится показать, что институционализация архитектурного наследия в БССР была не только техническим или культурным процессом, но и ареной политической и идеологической борьбы.

Статья написана по материалам большого исследования, посвященного истории сохранения культурного наследия в послевоенной БССР. В ходе исследования было собрано более 40 интервью с реставраторами, управленцами и общественными деятелями, непосредственными участниками описываемых событий, а также произведено обоб-

щение архивных материалов и множества разрозненных публикаций по теории и истории архитектуры и градостроительства, вышедших в СССР и в Советской Беларуси с 1960 по 1990-е годы.

Идейные рамки институционализации

В современной теории наследия существует понятие «властный (или санкционированный) дискурс наследия» (authorized heritage discourse), обозначающее устойчивые аргументационные практики, посредством которых принято описывать наследие и которые принципиальным образом влияют на образ действия по поводу него. Важнейшей чертой этих практик является их тесная связь с господствующим политическим режимом (Smith 2006). Без этой связи памятники попросту не актуальны, и значит к их сохранению не будет расположена ни политическая элита, ни та часть общества, на которую элита опирается.

Получается, что для обеспечения сохранности объекты наследия нуждаются в политически верной упаковке. В случае советской общественно-политической реальности середины 1960-х годов это означало необходимость обеспечить такую интерпретацию памятников, которая бы одновременно и объясняла необходимость их сохранения под руководством КПСС и «изымала» их из национального дискурса.

Выразительный отзвук советской концепции наследия можно увидеть в докладе академика АН БССР и бывшего председателя Верховного совета БССР Тимофея Горбунова на учредительном съезде Белорусского добровольного общества охраны памятников истории и культуры в 1966 году:

Товарищи! Памятники истории и культуры – это арсенал фактов, событий, процессов... Памятники служат источником познания, опыта многих поколений народа, составляя тем самым важную часть исторической базы, необходимой для строительства новой культуры, культуры коммунизма (БГАНТД. Ф.297. Оп.1. Д.1. Л.1).

В рамках объявленной единственно верной теории исторического материализма каждый исторический артефакт служил иллюстрацией марксистско-ленинского учения о смене исторических формаций, то есть поступательного пути к коммунизму. Изучая памятник, советский человек мог по достоинству оценить достижения советской власти – результаты созидательной и справедливой работы КПСС (Baller 1984).

В этом – принципиальное отличие социалистической модели наследия от национальной. Советское понимание наследия – это иллюстрация неумолимости исторического процесса и того, что раньше было хуже, а сейчас – прогресс. Национальная трактовка наследия – наоборот, что раньше было лучше, был золотой век и свершения предков, к чему нам сегодня стоит стремиться.

В СССР наследие могло быть признано лишь если оно имело социалистическое измерение, то есть было связано с событиями

Октябрьской революции, Гражданской или Великой Отечественной войн; отражало факты несправедливого доминирования в антагонистическом обществе и производную отсюда классовую борьбу рабочих и крестьян либо «братскую дружбу» народов СССР. Соответственно, работы историков, если они желали защитить определенные памятники, должны были быть посвящены выявлению таких связей.

К примеру, интерпретация Мирского замка в книге искусствоведа Михаила Кацера выглядит так:

В его архитектуре нашла яркое отражение эпоха феодализма с ее непрекращающимися войнами, с постоянной угрозой быть подвергнутым опасности нападения, ограбления и смерти. Богатый дворец, господствовавший над окружающей местностью, над подвластным феодалу городом Миром и окружающими его бедными деревнями, отражает классовое деление общества на господ и угнетенных. Его мощь и монументальность выражали собой силу и неограниченную власть магната над всем живым и мертвым (Кацер 1956, 41).

Председатель Секции памятников истории и археологии гродненского отделения Белорусского добровольного общества охраны памятников профессор Яков Мараш в 1977 году сетовал на одном из областных пленумов:

К оценке памятников мы всегда должны подходить с классовых позиций. ...Наши лектора и экскурсоводы выделяют в памятнике только эстетическую сторону, забывая о классовой сущности, особенно когда речь о культовом зодчестве. Например, в Гродно по ул. Карла Маркса сохранился архитектурный комплекс бывшего монастыря Св. Бригитты... Некогда монастырь был типичным феодальным владельцем, основанным на эксплуатации феодально-зависимых крестьян и мещан. ...Поэтому, рассказывая об архитектурных достоинствах этого памятника, нельзя умалчивать о хищнической роли монастыря-эксплуататора и насильника подавления воли народных масс (ГАГр. Ф. 224. Д. 86. Л. 17).

Или вот как Юрий Якимович, сотрудник Института искусствоведения Академии наук БССР, представлял в 1979 году деревянную храмовую архитектуру Беларуси:

Под видом борьбы с религией [у нас] идет фактически борьба с уникальными памятниками народного зодчества, которые отражают не тенденции развития религии, а основные этапы развития архитектурной эстетики белорусского народа, взаимосвязи белорусской, украинской и русской архитектуры. В эпоху феодализма, как отметил Ф. Энгельс, все общественные движения, в том числе и классовая борьба, имели яркую религиозную окраску. Поэтому в культовом зодчестве воплотились лучшие достижения демократической народной эстетики. Несомненно, что [эти] памятники являются в наше время мощным средством антирелигиозной пропаганды, так как их архитектура не имеет ничего общего с официальными догматами христианской религии» (БГАНТД. Ф297. Оп. 1. Д. 143. Л. 8).

Костел Святого Иосифа в Минске до восстановления фасада, первая половина 1980-х годов. Фото Вячеслава Дубинки

Именно такое объяснение наследия являлось общепотребимым и социально приемлемым.

В музейной сфере эти же подходы были формализованы через принятие 12 мая 1964 года постановления ЦК КПСС «О повышении роли музеев в коммунистическом воспитании трудящихся». В соответствии с ним в стране развернулось масштабное создание стандартизированных краеведческих музеев, настоящая цель работы которых заключалась не в показе истории края, но в подтверждении единой концепции последовательного прохождения обществом определенных стадий или формаций в соответствии с марксистско-ленинским учением: первобытно-общинный строй; феодализм; капитализм; империализм как высшая форма капитализма; и, наконец, социализм (именно на такие части делилась экспозиция). Посетитель, выходя из краеведческого музея, должен был не столько понять исторические особенности развития региона или города, сколько убедиться в том, что и здесь, в этой местности история развивалась по тем же самым законам, как в Чебоксарах, Харькове или Ташкенте. Музей в таком случае выступал не столько хранителем локального, сколько средством насаждения единого стандарта в понимании истории (Стурейко 2015).

Естественно, национальная трактовка наследия также присутствовала в повседневном дискурсе советского общества, однако она была маркирована как диссидентская. Так о наследии могли позволить себе рассуждать деятели эмиграции, тот же Юрка Витьбич, ведущий в конце 1960-х годов на «Радио Свобода» авторский цикл передач о памятниках (Віцьбіч 2015). Национально ориентированная интелли-

генция внутри БССР, пострадавшая во время сталинских репрессий, к середине 1960-х смогла ограниченно воспользоваться достижениями оттепели и обрела собственный голос, однако все еще занимала скорее культурный андеграунд, особенно вне столицы и вне узких академических кругов.

Организационный и академический уровни

В условиях слабости белорусского национального движения именно московская, русская интеллигенция, считавшая себя ответственной за сохранение древней православной архитектуры в СССР, сыграла главную роль в становлении белорусских институтов охраны наследия.

Лидером получившего новый импульс на фоне антирелигиозной кампании 1960-х годов движения русских националистов стал реставратор Пётр Барановский, чьё имя приобрело всесоюзную известность благодаря легенде о спасении им храма Василия Блаженного. Вокруг него формировался круг единомышленников, лоббировавших создание новой организации по охране памятников. Данную инициативу поддержали Советский комитет защиты мира, Московское отделение союза художников и другие авторитетные организации. В 1964 году Барановским был создан клуб «Родина». После смещения Хрущёва эти низовые инициативы получили всесоюзное звучание и вынудили власти ответить: националистов решили контролировать через обманчивое удовлетворение их требований, а именно путем создания унифицированных и контролируемых организаций во всех советских республиках. В качестве модели были выбраны созданные еще в конце 1950-х в закавказских республиках Общества охраны памятников.

28 июля 1965 года Совет министров РСФСР принимает решение о создании Всероссийского добровольного общества охраны памятников истории и культуры (Митрохин 2003, 318). 19 июня 1965 года выходит постановление ЦК КПБ и Совмина БССР «О создании Белорусского добровольного общества охраны памятников» (Гужалоўскі 2021). Аналогичные организации создаются в это время везде.

Таким образом, создание в БССР памятникоохранной организации было следствием не столько внутреннего развития событий, сколько воспроизводства на местном уровне общесоюзной бюрократической практики. Об этом свидетельствует еще и то, что БССР к середине 1960-х оставалась практически единственной республикой без специальных реставрационных предприятий, а списки охраняемых памятников, хотя и росли, но насчитывали к началу 1960-х годов только 82 памятника архитектуры (Свод законов БССР 1957).

7 декабря 1966 года в Минске состоялся Первый учредительный съезд Общества. На него прибыли 125 делегатов – учёные и учителя, сотрудники краеведческих музеев и работники архивов, преподаватели институтов, партийные и советские работники. Съезд обозначил широкую программу действий: восстановление ключевых памятников (Минское замчище, Заславль, Софийский собор и др.), освобождение храмов и замков от хозяйственных складов и их использование под

музеи, библиотеки и культурные учреждения; наведение порядка и учет тысяч археологических объектов; уход за памятниками советской власти и воинской славы к юбилейным датам; развитие туризма с организацией инфраструктуры и сувенирной торговли; создание реставрационных мастерских, а также активная «пропаганда памятников», прежде всего среди молодежи (БГАНТД. Ф. 297. Оп. 1. Д. 1).

Декларируемая цель организации: содействие осуществлению мероприятий партии и правительства по охране памятников истории и культуры, а также коммунистическому воспитанию трудящихся. Съезд принял устав Общества, выбрал его Центральный совет и Ревизионную комиссию. В центральном совете были выделены секции архитектуры, искусства, истории, археологии, этнографии и «по работе с молодежью». Председателем совета стал заместитель председателя Совета министров БССР Иван Климов, его заместитель – замминистра культуры БССР Григорий Мачулин. Примечательно, что структура Общества повторяла организацию Коммунистической партии: первичные организации, советы промежуточного уровня, наверху – центральный совет и президиум. В частности, областные отделения Общества создаются постановлениями Бюро обкома КПБ и Исполкомов областных советов депутатов (ЛіМ 1966). Аппарат президиума размещился в здании Музея Великой отечественной войны.

И вот первый парадокс: если в других республиках общества охраны памятников создавались как управляемые структуры, призванные перехватить инициативу интеллигенции и нейтрализовать националистов (лидер русских националистов был вскоре вытеснен из организации и массовое привлечение новых членов привело попросту к растворению изначальной националистической инициативы), то в Беларуси организация превратилась в инфраструктуру, позволившую национально-ориентированным специалистам консолидироваться.

Любопытно посмотреть имена тех, кто в белорусском Обществе выдвигается на первый план: обычно это те, кого в национализме заподозрить трудно, кому само их происхождение как бы дает алиби. Например, профессор Белорусского политехнического института Владимир Чантурия – грузин бакинского происхождения; искусствовед Надежда Высоцкая, возглавившая Отдел белорусского искусства в Государственном художественном музее – родом из Смоленской области; историк Михаил Кацер – автор орнамента на государственном флаге БССР; археолог Эдуард Загоруйский, основавший Кафедру археологии Белорусского государственного университета – родом из Тулы, а его отец – офицер НКВД; искусствовед Владимир Нефед, первый руководитель Сектора свода памятников истории и культуры Беларуси в Академии наук – русский, выпускник Московского литературного института. Все они в работе Общества выступают открыто, координируют деятельность тематических секций, подписывают запросы и иногда жалобы местным властям. Вместе с тем, почти все они – руководители коллективов, где царит белорусский национализм, и под их прикрытием националисты начинают играть все более значимую роль в деятельности Общества. Происходит процесс противоположный тому, что имел место в истории Всероссийского общества.

Положения первого съезда и озвученные на нем ключевые идеи и список проблем почти полностью переключаются в принятое 19 сентября 1967 года постановление ЦК КПБ и Совмина БССР «О состоянии и мерах улучшения охраны памятников истории, искусства и архитектуры в Белорусской ССР». В 1968 году при Министерстве культуры создаются реставрационные мастерские. Общество утверждает «Список городов, проекты планировки и застройки которых должны согласовываться с органами охраны памятников», в котором 44 города (БГАНТД. Ф. 297. Оп. 1. Д. 7. Л. 18). В конце 1969 года принимается первый Закон БССР об охране памятников. С 1970 года у Общества появляется собственный регулярный журнал – «Помнікі гісторыі і культуры Беларусі». В дальнейшем массовость Общества (к концу 1980-х в его состав входят уже около 20% жителей БССР (Замські 1976)), при всем формализме его деятельности, обеспечивает тотальное распространение идеи того, что культурное наследие в Беларуси есть и что его нужно сохранять.

Однако в середине 1960-х факт наличия этого наследия был еще не очевидным. С целью установления этого и в качестве локального выполнения всесоюзной программы по подготовке «Свода памятников народов СССР» в Институте искусствоведения Академии наук БССР в 1968-1969 годах был создан Сектор Свода памятников истории и культуры. Его задачей стала инвентаризация культурного достояния Беларуси, проводившаяся во многом впервые. Вся методология работы обеспечивалась при этом Москвой (Денисенко 2014).

В рамках работы Сектора развернулись экспедиции по всей стране, велась систематизация архитектурных, археологических и художественных объектов. Эта деятельность имела двойственную природу: с одной стороны, она отвечала идеологическим установкам советской науки, требовавшим включать памятники в схему исторического материализма, с другой – давала исследователям возможность впервые в академическом формате артикулировать белорусскую специфику культурного наследия и формировать представление о его объеме и уникальности. К 1990 году многолетняя деятельность Сектора завершилась изданием семитомного «Свода памятников» (шесть областей и Минск), ставшего затем основой государственного списка охраняемых объектов.

Также Владимир Чантурия, прибывший в Минск после аспирантуры в Академии архитектуры СССР, добился в 1969 году создания в Белорусском политехническом институте Кафедры теории и истории архитектуры. Кафедра должна была сочетать исследовательскую, проектную и педагогическую работу: проводить научные экспедиции, давать экспертные заключения по реконструкции исторических центров, определять охранные зоны и готовить специалистов, способных работать с архитектурным наследием. Уже в начале 1970-х годов Чантурия с коллегами обследовал Минск, Несвиж, Полоцк, Брест, Гомель, Чечерск, Лиду и Новогрудок, а к 1981 году кафедра обработала данные примерно по сорока городам и посёлкам Беларуси (Чернатов 2014), создавая фундамент для включения их архитектуры в планы детальной застройки. Кафедра Чантурии стала школой, из которой

вышли десятки исследователей, архитекторов и реставраторов, составивших костяк белорусской науки о наследии.

Надежда Высоцкая стала ключевой фигурой в формировании понятия «белорусское искусство» в позднесоветский период. Начав карьеру в Государственном художественном музее БССР в 1960-е годы, она прошла обучение в Ленинградском институте живописи, скульптуры и архитектуры и одной из первых занялась систематическим изучением белорусской живописи XVI–XVIII веков. В 1980 году Высоцкая основала в музее Отдел древнебелорусского искусства, который не только продолжил экспедиции по всей республике, но и занялся активной выставочной деятельностью. За годы её руководства было проведено около 70 экспедиций, в фонды поступило почти 2000 экспонатов, а также организовано более 60 выставок как в СССР, так и за рубежом (Веснік БДУ 2013). Эти усилия позволили не просто собрать и сохранить значительные пласты иконописи и скульптуры, но и закрепить за ними статус культурных свидетельств «белорусского искусства», пусть и в рамках советской идеологической лексики. Включение в академический оборот термина «белорусское искусство» создавало возможность для артикуляции национальной идентичности, что в условиях строгого идеологического контроля выглядело парадоксально.

Материальный уровень институционализации наследия

Создание белорусской реставрации в 1960–1970-х годах стало еще одним ключевым элементом институционализации архитектурного наследия. СНРПМ (Специальные научно-реставрационные производственные мастерские), созданные в 1968 году при Министерстве культуры БССР, стали первой специализированной организацией, сосредоточенной на сохранении памятников архитектуры. Уже с первых лет их деятельность охватила десятки объектов: от часовни-усыпальницы Паскевичей в Гомеле до Брестской крепости, Мирского замка и Софийского собора в Полоцке. К концу 1970-х мастерские уже работали над крупнейшими символами национальной истории, формируя первую в Беларуси систему профессиональной реставрации.

Материальный уровень институционализации наследия в БССР демонстрирует постепенное смещение акцентов. В 1960–1970-е годы реставрация и реконструкция понимались прежде всего как инструмент социалистической модернизации: памятники должны были служить народному хозяйству (яркие примеры – полоцкая София, реадaptированная под концертный зал либо первая концепция реставрации Мирского замка), а исторические центры (например, Гродно и Витебск (Зельтен, Фарберов 1978)) – повышению качества жизни. Однако к началу 1980-х годов в этих практиках всё заметнее проявлялась национальная перспектива: реставрация превращалась в способ возвращения белорусам их прошлого, а реконструкция исторических центров – в создание визуального образа национальной идентичности.

Полоцк 1979 г.
Фото Леонида Моставилишского

К началу 1980-х, с ростом общественного запроса на реставрацию, СНРПМ закрепили за собой функции генерального проектировщика и подрядчика по реставрации памятников, что обеспечило устойчивый поток заказов и расширение штата. Среди значимых проектов выделялись работы в Старом замке в Гродно, Коложской церкви, Преображенской церкви в Заславле, Успенском костёле в Мстиславле и Слуцкой бреме в Несвиже.

Переломным моментом стало преобразование СНРПМ в 1986 году в производственное объединение «Белреставрация». Теперь организация имела региональные филиалы (Минский, Брестский, Витебский, Гродненский и Могилёвский), а также собственную производственную базу. Это позволило резко нарастить объёмы: если в 1985 году стоимость работ составляла 1,78 млн руб., то в 1986 – уже 3,2 млн, а к 1990 планировалось достичь 10 млн руб. (Бубноўскі 1988). В портфолио «Белреставрации» оказались сотни объектов, включая самые знаковые для белорусской идентичности. Не было к началу 1990-х в Беларуси ни одного значимого города, где не знали бы о реставрации, не сталкивались бы с этим явлением и не радовались его пусть даже первоначальным результатам. Таким образом, в течение двух десятилетий путь от небольших мастерских до мощного объединения показал, как реставрация превратилась в один из ключевых инструментов институализации культурного наследия в БССР.

Глядя на этот процесс сквозь призму современной теории акторно-сетевых связей (Latour 2005; Blok & Farías 2019), расширяющей категорию акторов через включение в неё не только людей, но и материальных объектов, технологий и символических идей, становится очевидным, что деятельность СНРПМ, а затем «Белреставрации» сыграла ключевую роль в формировании агентности белорусского архитектурного наследия. С одной стороны, реставрационные мастерские стали инструментом советской культурной политики, направленной на превращение памятников в «наглядные пособия» исторического материализма. Однако сама практика реставрации неизбежно возвращала объектам их художественную и культурную ценность, выходящую за пределы официальных интерпретаций. Таким образом, реставрация, задуманная как идеологическая и утилитарная практика, постепенно превращалась в механизм переоткрытия прошлого. Наследие становилось не только объектом дискуссий, но и центром консолидации национальной идентичности. Можно даже утверждать, что одной из причин успеха националистов была недооценка советскими структурами агентности объектов наследия. Работа над Мирским замком, Софийским собором в Полоцке, Старым замком в Гродно или Коложской церковью наделяла эти памятники новой публичной значимостью: они становились символами белорусской истории, концентрируя вокруг себя интерес исследователей, туристов, общественности. Именно символическая переинтерпретация этих памятников – и связанные с ней перформативные практики – сыграли ключевую роль в мобилизации новых акторов национального движения. Особенно отчетливо это проявилось в 1980-е годы.

Самый яркий в этом смысле пример – воссозданное «театрализованное» пространство Троицкого предместья в Минске в первой половине 1980-х. Первоначально выбранное как «подопытный объект» с наименьшей градостроительной ценностью, оно превратилось в символический проект, определивший подходы к реконструкции исторических центров. Итоговый облик предместья, во многом стилизованный и «эстетизированный», вытеснил из памяти минчан прежнюю реальность квартала, превратив его в узнаваемый городской бренд. Проект вызвал критику за эклектичность и утрату подлинности, но вместе с тем стал мощным импульсом для вовлечения общества в вопросы сохранения прошлого: именно вокруг Троицкого зародились инициативы типа «Талаки», а само предместье закрепилось как знаковое пространство, символизирующее национальное возрождение (Багласов 2019).

Национально-ориентированная интеллигенция использовала эти результаты для усиления артикуляции идеи «белорусской архитектуры» и исторической непрерывности страны. В этом смысле реставрационные практики создали условия, при которых архитектурное наследие перестало быть лишь материалом для идеологических интерпретаций, а приобрело собственное агентное значение – способность инициировать новые смыслы, мобилизовать сообщества и становиться центром национальной идентичности.

Выводы

Опыт институционализации архитектурного наследия в послевоенной БССР демонстрирует противоречивый и диалогический характер советской культурной политики. С одной стороны, он был встроен в общесоюзные стратегии контроля над прошлым и формировался в рамках марксистско-ленинской концепции истории, требовавшей рассматривать памятники как «арсенал фактов» для иллюстрации классово-вой борьбы и неизбежного прогресса к социализму. С другой стороны, именно эти структуры, созданные для идеологического и организационного надзора, стали пространством, где артикулировалась национальная перспектива, подчеркивавшая уникальность белорусского историко-культурного опыта.

На идейном уровне советский «санкционированный дискурс наследия» вытеснял национальные трактовки, подчиняя памятники логике исторического материализма. На организационном и академическом уровне Общество охраны памятников, Сектор Свода, кафедра Чантурии и другие институты, формально создававшиеся как элементы советской инфраструктуры, стали площадками формирования концепции «белорусской архитектуры» и «белорусского искусства». На материальном уровне эволюция белорусской советской реставрации показала смещение акцентов от утилитарных задач социалистической модернизации к созданию национальных символов.

В конечном счёте, институционализация наследия в БССР обернулась процессом с двойным результатом. Советские институты выполняли задачу идеологического контроля, но параллельно создавали условия для формирования национального взгляда на прошлое. Этот опыт позволяет рассматривать БССР как уникальную лабораторию, где в условиях жёсткой идеологической регламентации возник «симбиоз» социалистического и национального, предопределивший развитие белорусской политики памяти и сохранения культурного наследия.

Использованные источники

- [1] “Доклад о целях и задачах Белорусского добровольного общества охраны памятников истории и культуры (Горбунов Т. С.)” В *Протокол заседания I-го съезда Общества охраны памятников истории и культуры от 7.12.1966 и документы к нему*. БГАНТД, ф. 297, оп. 1, д. 1, л. 1.
- [2] *Протокол заседания I-го съезда Общества охраны памятников истории и культуры от 7.12.1966 и документы к нему*. БГАНТД, ф. 297, оп. 1, д. 1.
- [3] “Гродненское областное отделение добровольного общества охраны памятников истории и культуры БССР, г. Гродно Гродненской области (1965–1987).” ГАГр, ф. 224, д. 86, л. 17.
- [4] “Постановление Совета Министров БССР от 26 августа 1957 г. № 538 ‘Об утверждении дополнительных списков археологических и исторических памятников, находящихся на территории БССР.’” *Свод законов БССР* 8 (1957): ст. 222.
- [5] “Ведаць, шанаваць, берагчы. Устаноўчы з’езд Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.” *ЛіМ*, 9 снежня 1966, 1.
- [6] “Список городов, проекты планировки и застройки которых должны согласовываться с органами охраны памятников.” В *Протокол заседания 3-го пленума Центрального совета Общества от 26.04.1968 г. и документы к нему*. БГАНТД, ф. 297, оп. 1, д. 7, л. 18.

Использованная литература

- [1] Baller, E. *Communism and Cultural Heritage*. Moscow: Progress, 1984.
- [2] Blok, Anders, Ignacio Farias, and Celia Roberts, eds. *The Routledge Companion to Actor-Network Theory*. London/New York: Routledge, 2019.
- [3] Latour, Bruno. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- [4] Митрохин, Н. *Русская партия. Движение русских националистов в СССР 1954–1985 гг.* Москва: Новое литературное обозрение, 2003.
- [5] Poulot, Dominique. “The Birth of Heritage: ‘le moment Guizot’.” *Oxford Art Journal* 11, no. 2 (1988): 40–56.
- [6] Smith, Laurajane. *Uses of Heritage*. London/New York: Routledge, 2006.
- [7] Стурейко, С. “Музей и музейщики: кризис краеведческого музея и опыт его трансформации.” *Неприкосновенный запас* 104, no. 6 (2015): 179–195.
- [8] Віцьбіч, Ю. *Наша спадчына прамаўляе*. Мінск: Харвест, 2015.
- [9] Замскі, М. “Помніць, паважаць, берагчы.” *ЛіМ*, 26 лістапада 1976, 12.
- [10] Багласов, С. *Возрождение исторического центра Минска 1980–2016 гг.* Мінск: Зміцер Колас, 2019.
- [11] Чернатов, В. М. “Чантурия В. А. – ученый и педагог: диалектика слова и дела.” *Архитектура*, вып. 7 (2014): 46–50.
- [12] Гужалоўскі, А. А. “Станоўленне помнікаахоўнай дзейнасці ў БССР у перыяд «адлігі» (1953–1968).” *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя* 3 (2021): 86–96.
- [13] Якимович, Ю. “О состоянии памятников деревянного зодчества и мерах по их сохранению.” В *Документы о работе секции памятников искусства за 1979–1980 гг.* БГАНТД, ф. 297, оп. 1, д. 143, л. 8.
- [14] Кацер, М. С. *Белорусская архитектура. Исторический очерк*. Минск: Государственное издательство БССР, 1956.
- [15] “Надежда Федоровна Высоцкая.” *Веснік БДУ. Серыя 3, Гісторыя. Эканоміка. Права* 2 (2013): 85–86.
- [16] Зельтен, Н., и Е. Фарберов. “Проблемы и опыт реконструкции жилых районов.” *Архитектура СССР* 12 (1978): 22–24.
- [17] Бубноўскі, Д. “Аднаўленне помнікаў – клопат агульны.” *Беларусь* 12 (1988): 25–26.
- [18] Денисенко, Г., и О. Денисенко. “Досвід підготовки «Зводу пам’яток історії та культури» в державах на пострадянському просторі.” У *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*, вип. 19, 233–243. Київ, 2014.

**“From the Native Home...”
The Emergence of the Symbol
of the “Painted Carpet”**

Volha Labacheuskaya

Volha Labacheuskaya is a Doctor Hab. in Art History and ethnologist. She graduated from the Ilya Repin Institute of Painting, Sculpture, and Architecture. She has worked at the Tyumen Art Gallery; the State Art Museum of the BSSR; the Art and Experimental Laboratory of the Ministry of Local Industry of the BSSR; the Belarusian Institute of Cultural Studies; the Belarusian University of Culture and Arts; and the European Humanities University in Minsk and Vilnius. Her research interests include folk decorative and applied arts, the anthropology and gender aspects of folk creativity, naïve art as a form of folk expression, and the history of ethnographic photography. She also develops scripts for documentary films.

The article examines the cultural and institutional processes through which Belarusian “painted carpets” (maliavanki) – popular decorative works produced in rural communities – were transformed from marginal household artifacts into nationally recognized symbols of heritage. Through archival sources and field materials, the author traces a nearly five-decade trajectory culminating in the 2023 opening of the Museum of Belarusian Painted Carpets, which institutionalized their status as a distinctive cultural emblem.

Central to this transformation were the activities of the Commission on Folk Artists (1975–1986), a group of nationally minded painters and researchers who identified, collected, restored, and publicly exhibited works by Alena Kish and Jazep Drazdovič. Their initiatives – exhibitions, publications, field expeditions, and collaborations with local communities – created new frameworks for interpreting naïve art and positioned these artifacts within broader narratives of national identity and cultural continuity.

The article argues that painted carpets became national symbols not only through aesthetic appeal but through deliberate cultural activism that reinterpreted rural creativity as a repository of “authentic” Belarusian values. This case demonstrates how marginalized vernacular forms can be recontextualized as heritage, revealing the mechanisms by which national cultures construct and elevate symbolic traditions.

У маі 2023 года ў Заслаўі адкрыўся Музей беларускай маляванкі. Гэта была доўгачаканая падзея. Маляваныя на палатне, кардоне або цыраце дываны, якія захоўваюцца ў фондах Заслаўскага гісторыка-культурнага музея-запаведніка, сталі даступныя глядачу. Тры невялікія залы змясцілі як дываны Язэпа Драздовіча, які маляваў іх апошнія гады свайго жыцця на Дзісеншчыне, гэтак і “райскія” дываны знакамітай Алены Кіш са Случчыны, а таксама творы малавядомых ці невядомых аўтараў, якія дапамагалі аздабляць сціплыя паваенныя інтэр’еры вяскоўцаў.

Стварэнне музея варта разглядаць як падзею. З яго адкрыццём завяршыўся працэс замацавання за маляванымі дыванамі, або “маляванкамі”, як іх яшчэ называюць, ролі сімвала нацыянальнай культуры. Працэс гэты доўжыўся амаль пяцьдзясят гадоў і ўвабраў у сябе, акрамя музеефікацыі, разнастайныя практыкі рэпрэзентацыі, яскравыя культурніцкія здарэнні і творчыя з’явы. У выніку маляваныя дываны займелі пачэснае месца ў пантэоне сімвалаў нацыянальнай спадчыны.

“Ад роднай хаты...” Як маляваны дыван стаў нацыянальным сімвалам

Вольга Лабачэўская

Вольга Лабачэўская – доктар мастацтвазнаўства, культуролаг, этнолаг. Скончыла Інстытут жывапісу, скульптуры і архітэктуры імя І. Я. Рэпіна. Працавала ў Цюменскай карціннай галерэі; Дзяржаўным мастацкім музеі БССР; Мастацка-эксперыментальнай лабараторыі Міністэрства мясцовай прамысловасці БССР; Беларускім інстытуце праблем культуры; Беларускім універсітэце культуры і мастацтваў; Еўрапейскім гуманітарным універсітэце ў Мінску і Вільні. Навуковыя інтарэсы: народнае дэкаратыўна-прыкладное мастацтва, антрапалогія і гендарныя аспекты народнай творчасці, інсцінае мастацтва як від народнай творчасці, гісторыя этнаграфічнай фатаграфіі. Рыхтуе сцэнарыі дакументальнага кіно.

Дыскурсы міфатворчасці

У папярэднім сваім артыкуле “Дыскурсы міфатворчасці Алены Кіш” (Лабачэўская 2021) я разглядала міфатворчыя інтэрпрэтацыі і віды мастацкай рэпрэзентацыі творчасці і жыцця Алены Кіш, якія сцвердзілі яе як каштоўнасць беларускай спадчыны, зрабілі вобраз народнай мастачкі набыткам папулярнай культуры і спрычыніліся да міфалагізацыі яго ў свядомасці беларусаў. Пры аналізе разнастайных культурных і творчых практык, звязаных з Аленай Кіш, мной былі вылучаны наступныя віды грамадскіх дыскурсаў: нацыянальны, гендарны, творчы ў выглядзе інтэрпрэтацыі творчасці Кіш у выяўленчым мастацтве, кіно, літаратуры і тэатры; а таксама камерцыйны, які за-свойвае спадчыну мастачкі для стварэння культурных брэндаў і такім чынам набліжае яе да шырокага спажываўца.

Спіс культурных, творчых падзей і камерцыйных ініцыятыў вакол Алены Кіш, Язэпа Драздовіча і ўвогуле маляваных дываноў досыць прадстаўнічы і працягвае папаўняцца. Назавём некаторыя з іх.

Напрыклад, асоба Алены Кіш была залічана да жаночай эліты творцаў беларускай культуры дзякуючы выданню ілюстраванага

Алена Кіш. Дыван “Ліст да каханага”.
Музей беларускай маляванкі
ў Заслаўі.

календара “Жанчыны-творцы Беларусі” (2002) і артыкулу Альміры Усманавай у зборніку “Женщины на краю Европы” (2003), ініцыяваных Гендарным цэнтрам Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта ў Мінску пад кіраўніцтвам Алены Гапавай. У 2019 годзе выдавецтва “Галіяфы” ў серыі “Гендарны маршрут” (ілюстраваныя кнігі для дзяцей аб выдатных беларусках) выпусціла біяграфію народнай мастачкі ў зборніку “Яна была: 16 жанчын, якія сталі часткай гісторыі Беларусі” з малюнкамі Лесі Пчолкі. Звесткі аб Алене Кіш таксама абагулены Наталляй Русаковіч у навукова-папулярным выданні “Песня аб райскім жыцці” (2016), а яе трагічны лёс увасоблены ў мастацкай апавесці Зараславы Камінскай “Русалкі клічуць” (2017).

Цікавасці да спадчыны і гаротнага лёсу мастачкі спрыяла выстаўная рэпрэзентацыя яе твораў. У 2013 годзе на выстаўцы “На шчасце” (куратар – Таццяна Бембель) у Мастацкай галерэі Міхаіла Савіцкага былі прадстаўлены ўсе 13 дываноў Кіш, што дайшлі да нас: з заслаўска-

га музея і прыватных калекцый Уладзіміра Басальгі і Ірыны Пустава-лавай (дзве маляванкі, выкананыя мастачкай на замову яе бацькоў). Два дываны са збору заслаўскага музея былі нават адмыслова для гэтай выстаўкі адрэстаўраваныя ў Нацыянальным мастацкім музеі.

Папулярызацыі імя мастачкі паспрыяла дакументальная стужка “Маляваны рай” (2010), знятая на “Беларусьфільме” рэжысёрскай Галінай Адамовіч. Іншая дакументальная стужка “Язэп Драздовіч. Зямля і неба” (2011) Ірыны Волах пазнаёміла гледача са спадчынай гэтага творцы.

Цэнтрам візуальных і выканальніцкіх мастацтваў “Арткарп-рэйшн” быў ажыццёўлены тэатральны спектакль “Прымітывы” (2019) рэжысёра Аляксандра Марчанкі па сцэнары Аляксея Андрэева з дэкарацыямі Ганны Балаш. Прэм’ерны паказ завяршыўся дыскусіяй “Вяртанне Алены Кіш: пазл ідэнтычнасці”, у якой бралі ўдзел тыя, хто даследуе, прэзентуе і інтэрпрэтуе яе вобраз, імя і творчасць. Абмеркаванне ахапіла шырокую праблему: як працаваць са спадчынай, у якіх формах магчыма яе перапрацоўваць? Удзельнікі прыйшлі да высновы: Алена Кіш уяўляецца адным з элементаў пазла беларускай ідэнтычнасці, што складаецца ў працэсе пабудовы нацыянальнай будучыні.

Далей у гэтым тэксце нас будзе цікавіць пытанне запачаткавання з’явы “маляваны дыван”. Якім чынам у нацыянальна арыентаваным грамадстве адбываецца пераансэнсаванне набыткаў культурнай спадчыны? Якім шляхам маргіналізаваныя артэфакты і элементы культуры набываюць у свядомасці грамадства новы сэнс і значнасць, інтэгруюцца ў актуальны культурны і ідэалагічны кантэкст і робяцца агульнанацыянальнай каштоўнасцю? Шукаючы адказу на гэтыя пытанні, мы будзем абапірацца на даследчы пастулат, сфармуляваны французскім гісторыкам П’ерам Нара ў трыядзе “ідэнтычнасць, памяць, спадчына” (Нора 1999, 146).

Камісія па народных майстрах

Для разумення працэсу канструявання культурных сімвалаў і практык, якія для гэтага выкарыстоўваюцца, звернемся да фактаў гісторыі сучаснай беларускай культуры, да вызначэння актараў і разгляду канкрэтных падзей. Зрабіць гэта магчыма на падставе дакументаў, а таксама пісьмовых ці вусных сведчанняў. У выпадку з аб’ектам нашай цікавасці – маляванымі дыванамі – маем у распараджэнні каштоўны архіў, дакументы якога дазваляюць нагадаць факты грамадскай працы, дзякуючы якой “беларуская маляванка” трапіла ў грамадскую свядомасць і была асэнсаваная як каштоўнасць.

У Дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў 2020 годзе завяршылі апрацоўку фонду дакументаў мастака Яўгена Куліка (1937–2002), перададзенага на захаванне яго сястрой. Вялізны асабісты фонд пад № 518 стаў цяпер даступны для азнаямлення. У ім нас будуць цікавіць справы, датычныя дзейнасці Камісіі па рабоце з майстрамі народнага мастацтва і самадзейнымі мастакамі, што дзейнічала пры Саюзе мастакоў БССР з 1975 па 1986 гады.

У 1977 годзе Яўген Кулік заступіў на пасадзе старшыні камісіі свайго сябра і калегу Уладзіміра Басалыгу. Дзякуючы скрупулёзнасці мастака ў вядзенні пратаколаў пасяджэнняў і яго адказнага стаўлення да захавання дакументаў мы маем магчымасць даведацца, што спадарожнічала “нараджэнню” маляванага дывана ў якасці сімвала і прыгадаць імёны асобаў, якія рушылі гэты працэс. Факты, зафіксаваныя ў дакументах, цікавыя ў кантэксце развіцця беларускай культуры і вельмі важныя для разумення механізмаў актуалізацыі мастацкай спадчыны.

Фармальнай падставай для стварэння камісіі стала Пастанова ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР “Аб мерах па далейшаму развіццю народных промыслаў” (1979), якая была прынята дзеля рэалізацыі саюзнай Пастановы ЦК КПСС “Аб народных мастацкіх промыслах”. Увага да народнага мастацтва і развіцця на яго аснове мастацкіх промыслаў ажывіла дзейнасць у гэтай галіне культуры ва ўсіх рэспубліках СССР. Дастаткова пералічыць, што ў БССР у тая гады былі рэалізаваны некалькі значных намаганняў па захаванні і развіцці беларускай культуры: першая тэарэтычная канферэнцыя па народным мастацтве (1979), Рэспубліканская выстаўка “Народныя мастацкія промыслы БССР” (1981), адкрыццё Музея старажытнабеларускай культуры ІМЭФ АН БССР (1977), Музея беларускага народнага мастацтва ў Раўбічах (1979), створана працоўная група па стварэнні Музея народнай архітэктуры і побыту (1976), у слаўным цэнтры ручнога ткацтва на Брэстчыне адкрыты Мотальскі музей народнай творчасці (1984).

Камісія па рабоце з майстрамі народнага мастацтва аб’яднала нацыянальна-арыентаваных мастакоў. Склад камісіі з цягам часу змяняўся, але нязменны касцяк складалі Уладзімір Басалыга, Яўген Кулік, Алесь Марачкін, Міхась Раманюк і Віктар Маркавец. Усе яны гуртаваліся вакол майстэрні Куліка “На паддашку” – асяродку апазіцыйнай творчай інтэлігенцыі, які ў сваёй дзейнасці арыентаваўся на нацыянальныя тэмы гісторыі і культуры Беларусі і ў наступным ператварыўся ў мастацкую суполку “Пагоня” (1990). З канца 1970-х гадоў за гэтай групай нават у мінскім культурным асяроддзі замацавалася вызначэнне “нацыяналісты”, што я памятаю з часу сваёй працы ў Дзяржаўным мастацкім музеі.

Аб’яднанне групы мастакоў-“нацыяналістаў” пад шыльдай Камісіі мела свае перадумовы. З канца 1960-х у сталіцы з кожным годам сярод прадстаўнікоў новай генерацыі беларускай інтэлігенцыі, узрошчаных хрушчоўскай “адлігай”, прырастаў градус нацыянальных ініцыятыў. Гэтыя людзі былі згрупаваны ў некалькіх тагачасных інстытуцыях: Беларускім дзяржаўным тэатральна-мастацкім інстытуце, Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР, Саюзе мастакоў і Саюзе пісьменнікаў. Творчасць Васіля Быкава і Уладзіміра Караткевіча, намаганні па захаванні забудовы гістарычнага цэнтру Мінска Зянона Пазняка і Лявона Баразны, творы мастакоў на тэмы гістарычнага мінулага Беларусі і іншыя ініцыятывы ставілі перад беларускім грамадствам пытанні нацыянальнай спадчыны, самабытнасці культуры і асэнсавання гістарычнага шляху. Лявон Баразна ў сваёй творчасці, даследчай і збіральніцкай дзейнасці актуалізаваў

каштоўнасць беларускіх народных строяў і кніжную спадчыну першадрукара Францыска Скарыны. Пераасэнсаванне беларускіх культурных набыткаў і ўвядзенне іх у сучасны кантэкст пашырала і ўзмацняла працэс нацыянальнай ідэнтыфікацыі. Забойства Баразны пры нявысветленых абставінах 15 жніўня 1972 года было ўспрынятае яго бліжнім колам як відавочны знак ціску савецкага рэжыму на нацыянальны культурніцкі рух.

Праца Камісіі як афіцыйнай інстытуцыі легітымізавала намаганні па сцвярдженні каштоўнасцей беларускай нацыянальнай культуры, праявы якой былі для іх найбольш відавочнымі ў творах народных майстроў. Згодна з іх перакананнямі, вырабы ганчароў, ткачых, майстроў саломаліцення, якіх багата яшчэ на той час працавала па вёсках і былых мястэчках, неслі ў сабе выразныя рысы беларускай самабытнасці, праявы мастацкага густу і стылю беларускага народу.

Пошукі нацыянальных праяў у творах мастацтва былі распачаты яшчэ першымі дзеячамі нацыянальнага адраджэння, перадусім Вацлавам Ластоўскім, у віленскім асяродку на заранку XX стагоддзя. Сцвярдженне візуальна адметных узораў у якасці нацыянальных сімвалаў – шлях, які праходзілі ўсе нацыянальныя рухі. Так, напачатку XX стагоддзя за беларусамі былі трывала “замацаваныя” сліцкія паясы з іх непаўторнымі “цвяткамі радзімы”, геаметрычны арнамент народнага ткацтва і вышыўкі. З пачатку 1950-х геаметрычны чырво-на-белы арнамент на дзяржаўным сцягу БССР прад’яўляе свету знак беларускай адметнасці.

Камісія па народных майстрах абапіралася на рэсурсы Саюза мастакоў БССР, сярод якіх былі Мастацкі фонд і выставачная праскура Палаца мастацтваў, адкрытага ў 1973 годзе. Падпарадкаванне камісіі Саюзу паслабляла ціск ідэалагічных структур і наглядных органаў, адкрывала магчымасці рэалізацыі самастойных культурніцкіх ініцыятыў. Праекты, зладжаныя камісіяй, аб якіх пойдзе гаворка, па сутнасці выходзілі за межы яе статутных паўнамоцтваў і рэалізавалі кірункі, якія афіцыйныя інстытуцыі – музеі і даследчыя ўстановы – не разглядалі як вартасныя і прыярытэтныя.

Здабытак Алены Кіш

Ад пачатку сваёй дзейнасці камісія ладзіла выезды па Беларусі з мэтай выяўлення народных майстроў і самабытных мастакоў. З пратаколу за 1975 год даведваемся, што былі арганізаваныя тры выезды на Случчыну па вывучэнні спадчыны Алены Кіш (ропіс па тканіне, тэматыка “Рай”, “Дзяўчына” і “Ліст да каханага”), у якіх бралі ўдзел галоўны мастак Мастацкага фону БССР і тагачасны старшыня камісіі Уладзімір Басалыга і яе чалец мастацтвазнаўца Франц Валадзько, у той час намеснік дырэктара Рэспубліканскага дома народнай творчасці; праводзілася рэстаўрацыя дрэнна захаваных роспісаў дываноў і планавалася правядзенне выставы мастачкі (БДМЛіМ, спр. 279). Праз некалькі гадоў Яўген Кулік пісаў: “Камісію напаткала сапраўдная вялікая ўдача” (БДМЛіМ, спр. 295, арк. 3).

Першая ў Беларусі выстава “Беларускія народныя маляваныя дываны” была адкрыта 28 ліпеня 1978 года ў Мінску ў Палацы мастацтваў. Яе ініцыявалі і падрыхтавалі члены камісіі — уключаючы збор дываноў у экспедыцыях, іх рэстаўрацыю, афармленне, стварэнне экспазіцыі і рэкламу. У пратаколе адзначана: “Найбольшую работу па збору і падрыхтоўцы экспанатаў прарабілі члены камісіі Басалыга, Марачкін, Маркавец і інш.” (БДМЛіМ, спр. 280, арк. 9). Таксама дапамагалі Валянціна і Лаўрэн Бартлавы, студэнты мастацкай вучэльні Людміла Шчамялёва і Ігар Рымашэўскі, якія выканалі два шчыты з арыгінальнай мастацкай рэкламай і тры графічныя планшэты (БДМЛіМ, спр. 282, арк. 15, 15 аб). Тэкст анатацыі пра Алену Кіш напісалі Уладзімір Басалыга і Яўген Кулік, пра традыцыйныя маляваныя дываны — Міхась Раманюк (БДМЛіМ, спр. 283, арк. 15).

Выстаўка працавала на працягу месяца да 27 жніўня і выклікала вялікую цікавасць і розгалас. Рыхтаваўся каляровы каталог-буклет (БДМЛіМ, спр. 295, арк. 1), які, на вялікі жаль, так і не выйшаў. З пратаколаў камісіі вядома, што на выстаўцы экспанавалася 28 дываноў з прыватных збораў: У.Басалыгі — 5 дываноў Алены Кіш, А.Марачкіна — 13 дываноў і макатак, М.Раманюка — 8 дываноў і макатак, В.Маркаўца — 2 дываны. Літаральна за дзень да адкрыцця выставы членам пашчасціла выявіць падчас паездкі ў Слуцкі раён яшчэ два дываны Алены Кіш з сюжэтам “Рай”, якія былі набыты Басалыгам (БДМЛіМ, спр. 282, арк. 14).

Падчас работы выстаўкі было надрукавана ў газетах чатыры артыкулы Уладзіміра Басалыгі (Басалыга 1978) і Міхася Раманюка (Раманюк 1978), а ў 1979 годзе яшчэ і сумесны артыкул Басалыгі і Куліка “Беларускія маляваныя дываны” ў часопісе “Малодосць” (Басалыга 1979).

Пасля закрыцця выстаўкі Камісія працягвала збіраць матэрыялы аб Алене Кіш і намагалася выявіць іншыя яе творы. 29 верасня 1978 года адбыўся выезд Камісіі ў в. Грозава Слуцкага раёна да сястры Алены Кіш Ніны Кішовай і ў в. Гарнастаева Доктаравіцкага с/с за 6 км ад Грозава да Валянціны Уладзіміраўны Зянюк, якая паведаміла пра месца на рэчцы паміж вёскамі Грозава і Папоўцамі, дзе Алена Кіш утапілася (БДМЛіМ, спр. 282, арк. 17).

Наступная паездка 29 мая 1980 года, падчас якой наведалі в. Грозава, была зладжана з мэтай высвятлення акалічнасцей жыцця і смерці мастачкі, але паездка атрымалася не зусім удаляя. Сястру Кіш не зашпелі дома, яна знаходзілася ў бальніцы; адсутнічаў і яе сын — пляменнік Алены, у якога захоўваліся некалькіх яйных дакументаў і фотаздымкаў (БДМЛіМ, спр. 282, арк. 21). Разам з тым у архіўным фондзе ёсць тры арыгінальныя фота, датычныя Алены Кіш, выкананыя Яўгенам Куліком: копія адзінага яе прыжыццёвага фота, здымак магілы мастачкі ў в. Грозава з драўляным крыжам і месца на рацэ, дзе яна ўтапілася (БДМЛіМ, спр. 459, арк. 459).

У 1996 годзе на магіле Кіш было ўсталяванае пафарбаванае ў сіні і жоўты колеры цэментнае надмагілле ў выглядзе лодкі з жанчынай аўтарства скульптара Уладзіміра Ламейкі, які захапіўся творчасцю і вобразам мастачкі і стварыў некалькі скульптурных твораў, якія цяпер экспануюцца ў Музеі беларускай маляванкі ў Заслаўі.

Кантэкст адкрыцця

Прыярытэт адкрыцця Алены Кіш належыць Уладзіміру Басалыгу. Вобразы райскіх дываноў былі побач з ім з дзяцінства, праведзенага ў бабулі з дзядулем у вёсцы пад Слуцкам. Першы дыван мастачкі ў сваёй калекцыі ён атрымаў ад роднай цёткі ў якасці падарунка на вяселле. Наведваючы слуцкія вёскі, мастак шукаў і збіраў яе адметныя творы, якія вабілі шчырасцю вобразаў і самабытнай мастацкай мовай. З цягам часу Басалыга сабраў, а па сутнасці выратаваў ад знішчэння (бо ў вёсцы яны на той час былі ўжо незапатрабаваныя) 13 дываноў Алены Кіш. Пазней ён скажа:

Для мяне спадчына Кіш – галоўны скарб майго жыцця, шчасце зноў адкрыць чалавека, які аказаўся зоркай на нашым небасхіле (Карпіцкая 2018).

Алене Кіш наканавана было стаць “зоркай” (пра што яна не магла даведацца, скончыўшы сваё нешчаслівае жыццё самагубствам у 1949 годзе) дзякуючы абставінам, у якіх спалучыліся розныя фактары. Увага чужых на арыгінальнасць і творчую адметнасць мастакоў – чальцоў Камісіі – зусім не выпадкова была скіравана на культурную прастору беларускай вёскі, непрафесійнае мастацтва, якое не мела дачынення да афіцыйнага народнага мастацтва, канструяванага з канца 1930-х гадоў савецкай уладай для прасоўвання ідэалагічных пастулатаў аб росквіце народнай творчасці і прапаганды ленінскага тэзісу “мастацтва належыць народу”.

Нізка фактаў біяграфіі Кіш, вядомая нам сёння, здабыта менавіта членамі Камісіі пры апытанні жыхароў вёсак, дзе праходзілі сцяжынкі жыцця мастачкі. Новая генерацыя беларускіх мастакоў шукала аўтэнтчныя карані народнай творчасці і ў вёсцы знаходзіла доказы існавання ў беларусаў талентаў і непаўторных рысаў, пазбаўленых якой-небудзь афіцыйнай маркіроўкі. Гэта быў натуральны шлях да вытокаў, вяртанне ў сапраўдны свет пачуццяў і мар, успрыняты многімі з удзельнікаў гэтых пошукаў у вясковым дзяцінстве. Адпраўным пунктам у фарміраванні іх беларускай ідэнтнасці станавілася родная хата, вобраз “роднага кута”. Вёска і родны кут набылі для гарадскога пакалення беларускай інтэлігенцыі рысы страчанага раю. Нагадаем, што Аляксей Марачкін нарадзіўся ў в. Папоўшчына (Новая Слабада) Чэрыкаўскага раёна Магілёўскай вобласці, Міхась Раманюк у в. Кавалі Брагінскага раёна, іншыя мастакі паходзілі з мястэчак, дзе лад жыцця мала адрозніваўся ад вясковага: Уладзімір Басалыга – са Слуцка, Віктар Маркавец – з Докшыцаў, Мікола Купава – з Оршы. Сімвалічна і тое, што на чале групы мастакоў стаў мінчанін Яўген Кулік.

Адкрыццё народных творцаў найўнага ці інсітнага характару ў Беларусі шмат у чым было абумоўлена агульным феноменам, які сфарміраваўся ў 1970-я гады ў краінах былога сацыялістычнага лагера – Польшчы, Чэхаславакіі, Югаславіі, Румыніі, Венгрыі, а таксама ў некаторых савецкіх рэспубліках: РСФСР, Грузіі, Украіне. Феномен гэты выявіўся ў адкрыцці творчасці ўкраінкі Марыі Прымачэнка, грузіна Ніка Пірасмані, харвата Івана Генераліча, польскага лемка Нікіфора і іншых вядомых у наш час інсітных мастакоў. Іх творчасць кранала

шчырасцю, нязмушанасцю, неангажаванасцю мастацкага выказвання, успрымалася як апазіцыя афіцыйнаму сацрэалізму.

У гэты ж час робяцца першыя спробы тэарэтычнага абгрунтавання інсіднага мастацтва, а таксама робяцца намаганні па яго дэмаргіналізацыі і інстытуалізацыі: ствараюцца прыватныя калекцыі, музеі, праводзяцца міжнародныя выстаўкі. У Браціславе пры Славацкай карціннай галерэі пачаў працу Міжнародны кабінет па даследаванні інсіднай культуры ЮНЭСКА і з 1966 года ладзіцца міжнароднае біенале “Insita”. Значны рэзананс мела выстава “Inni” (“Іншыя”) у Варшаве, у галерэі сучаснага мастацтва “Захента” (1965). Інфармацыя аб гэтых падзеях даходзіла да Беларусі, у прыватнасці праз падпіску на часопіс “Polska Sztuka Ludowa”, які адкрываў беларускай інтэлігенцыі новы погляд на змест і формы народнага мастацтва. У часопісе публікаваліся артыкулы аб польскіх “макатках” – маляваных дыванах.

Даследчыцкае, інстытуцыянальнае і грамадскае асэнсаванне прафесійнай народнай творчасці абагульніла “Энцыклапедыя сусветнага наіўнага мастацтва”, складзеная ў 1985 годзе ўгорскім мастацтвазнаўцам Отта Біхалы-Мерынам. У яе ўключаны біяграмы больш за 800 наіўных мастакоў і скульптараў з пяцідзсяці краін свету, якія прадставілі 32 эксперты – вядучыя спецыялісты па наіўным мастацтве ў сваіх краінах. У энцыклапедыі змешчаны таксама артыкул “Алена Кіш” і фотаздымак дывана “Рай” (World Encyclopedia of Naive Art 1985, 355). Факт прысутнасці ў такім прадстаўнічым выданні беларускага аўтара згадваецца ва ўсіх публікацыях аб Алене Кіш. Варта ўдакладніць, аднак, што аўтарка артыкула маскоўская мастацтвазнаўца Ніна Шкароўская не акцэнтавала факт прыналежнасці Алены Кіш да Беларусі, а толькі пазначыла – “мастак з СССР”.

Такім чынам, адкрыццё Алены Кіш і ўвогуле маляваных дываноў для Беларусі і свету стала магчымым дзякуючы суплёту сацыяльна-палітычных чыннікаў, нацыянальных і агульных культурніцкіх наратываў.

Здабытак Язэпа Драздовіча

Да дасягненняў Камісіі неабходна залічыць яшчэ адзін кейс нацыянальнай значнасці – увядзенне ў беларускую культуру асобы і спадчыны Язэпа Драздовіча (1888–1954). Актуалізацыя яго адбывалася паралельна з актуалізацыяй Алены Кіш.

У пратаколах пазначана, што Аляксей Марачкін і іншыя чальцы Камісіі ў Шаркаўшчынскім і Глыбоцкім раёнах Віцебскай вобласці выявілі цікавыя ўзоры рэзі па дрэве, маляваныя дываны, алейны жывапіс і графічныя працы Драздовіча ды адрэстаўравалі адшуканыя творы для экспанавання:

Член Камісіі Марачкін на працягу некалькіх гадоў вывучаў жыццё і шлях мастака, сабраў у яго мясцінах, на сцэжках вандроўца Драздовіча шэраг твораў, у прыватнасці ўнікальную калекцыю маляваных Драздовічам дываноў-насценнікаў (БДМліМ, спр. 283, арк. 18).

А. Марачкін у сваёй майстэрні
з дываном Я. Драздовіча. 2023 год.
Фота В. Лабачэўскай

Упершыню дываны Язэпа Драздовіча экспанаваліся разам з іншымі творамі на апісанай вышэй выставе “Беларускія народныя маляваныя дываны” ў 1978 годзе. Яшчэ праз год намаганнямі сяброў Камісіі была зладжана першая яго персанальная выстаўка, галоўнымі рухавікамі якой сталі Аляксей Марачкін, Яўген Кулік, Віктар Маркавец, а таксама мастакі Уладзімір Крукоўскі і Мікола Купава, якія дапамагалі ў рэстаўрацыі твораў. Выстаўка была адкрытая з 17 мая да 17 чэрвеня 1979 года ў Палацы мастацтва (БДМЛіМ, спр. 280, арк. 10) і, як зазначана ў справаздачы Камісіі, “мела выключны поспех”.

Падзею суправаджаў шэраг публікацый. Аўтарам некалькіх артыкулаў, у тым ліку ў газеце “Голас Радзімы” і часопісе “Малодосць”, быў Аляксей Марачкін (Мара 1979; Марачкін 1978; Марачкін 1979; Мара 2013). Адзначыла выстаўку і афіцыйная газета “Звязда” (Дранчук 1979). У газеце “Літаратура і мастацтва” быў апублікаваны тэкст “Мастацкі сусвет Язэпа Драздовіча” мастацтвазнаўцы і сябра Камісіі Віктара Шматава, у якім ён пісаў:

Яшчэ зусім нядаўна творчасць Язэпа Драздовіча была вядома толькі адзінкам. Як ні дзіўна, але да гэтага часу не вызначана месца мастака ў гісторыі нашага мастацтва, зусім не ацэнены той значны даробак, які ён унёс у яго развіццё. Гэтую

задачу дапамагае вырашыць персанальная выстаўка твораў Драздовіча, якая экспануецца ў мінскім Палацы мастацтваў. Яна па сутнасці ўпершыню адкрывае шырокаму гледачу незвычайна таленавітага мастака-самародка, які адыграў у гісторыі нацыянальнай культуры важную ролю” (Шматаў 1979).

Першымі пра Драздовіча загаварылі “На паддашку” Яўген Кулік, Арсен Ліс і Зянон Пазняк. Апантаным збіральнікам, руплівым даследчыкам і прамоўтарам творчасці Драздовіча накіравана было стаць мастаку Аляксею Марачкіну. Абставіны прывялі яго ў родныя мясціны Драздовіча, дзе вандроўніка і гаротніка ў жыцці яшчэ памяталі і дзе ён быў пахаваны. У нашай размове мастак распавёў, што ўпершыню сустрэўся з яго творами, найперш маляванымі дыванамі, калі трапіў на радзіму жонкі Ірыны Сяргееўны ў в. Барсукі ў Шаркаўшчынскім раёне на Віцебшчыне. “Гэта было такое адкрыццё!” – казаў ён падчас нашай размовы, што адбылася ў яго майстэрні 13 верасня 2023 года.

На ровары ці мапедзе Марачкін аб’язджаў вёскі і пытаўся пра Драздовіча, за бесцань выкупаў яго маляваныя дываны і іншыя творы з хатаў вяскоўцаў. Мастак згадваў, што аднойчы ўратаваў маляваны дыван, якім гаспадыня накрыла сабачую будку, а ў в. Ліпляны адшукаў магілу самога творцы.

Сустрэча са спадчынай Драздовіча і спазнанне глыбіні яго асобы адкрыла мінскім мастакам неабсяжнасць нацыянальнага этасу, не асэнсаваны яшчэ свет багацця беларускай культуры, несапсаванай савецкасцю і ідэалагічнымі штампамі. Для Марачкіна дотык да творчасці Драздовіча стаў лёсавызначальным, натхніў яго як мастака і паэта. У 1985 годзе ён апублікаваў у газеце “Літаратура і мастацтва” верш “Вянок Язэпа Драздовіча”:

...між Мнютай і Аутай
 Ідуць за ім не ў смутку, не ў жалобе,
 Праз Млечны Шлях спасьцігнуць
 тайну зораў
 І расчытаць графічныя узоры
 нябесных бегаў...
 Сьлед яшчэ ня згублены.
 І не прачытана апошняя старонка (Мара 2013, 24–25).

Радок “між Мнютай і Аутай”, які паэтычна акрэсліў прастору, адзначаную прысутнасцю Драздовіча на Віцебшчыне, пайшоў “у народ” і быў ужыты ў шматлікіх публікацыях аб мастаку.

Рукапісы і дзённікі Драздовіча, якія трапілі ў Бібліятэку Акадэміі навук БССР, адкрыў літаратуразнаўца Арсень Ліс, які ў 1984 годзе апублікаваў першае біяграфічнае даследаванне аб творцу (Ліс 1984). Марачкін распавядаў, што калі ён у рукапісным адзеле бібліятэкі гартаў старонкі, напісаныя рукой Драздовіча, то быў уражаны, што ніхто, акрамя Ліса і яго самога, не дакранаўся да гэтага скарбу. Публікацыя дзённікаў у часопісе “Маладосць”, падрыхтаваная Іванам Навуменкам (Навуменка 1991), адкрыла беларускай інтэлігенцыі сапраўдны космас асобы Драздовіча.

Маштаб творцы, сцверджаны публікацыяй яго дзённікаў і персональнай выстаўкай, легітымізаваў “нізкі” жанр мастацтва насценных дываноў, якія раней для спецыялістаў і публікі мелі кічавы-кірмашныя канатацыі — а разам з тым і сам феномен беларускіх маляванак. Невыпадкова, напэўна, сам Язэп Драздовіч пісаў, што размалёўваў дываны “дзеля развіцця ў народзе эстэтычнага пачуцця”.

Мастацтвазнаўца Віктар Шматаў параўнаў высакародную “некрыклівую” каляровую гаму дываноў Драздовіча з беларускімі габеленамі XVI–XVIII стагоддзяў. У сваю чаргу, Аляксей Марачкін бачыў у іх стылізаваная арнаменты беларускіх поцілак і элементы арнаментаў слуцкіх паясоў (Мара 1979). Гэта пераконвала ў мастацкай вартасці дываноў, іх укаранёнасці ў беларускай традыцыі насуперак ходкаму ўяўленню аб “базарнай” прыродзе гэтай з’явы і праяве мяшчанства, якое пайшло ў народ дзякуючы кінакамедыі Леаніда Гайдая “Аперацыя ‘Ы’ і іншыя прыгоды Шурыка” (1965), дзе ёсць знакамітая сцэна гандлю на калгасным рынку дыванкамі з русалкамі і лебедзямі, і менавіта заклікам акцёра Георгія Віцына: “Налетай, торопись, покупай живопись!”.

Самабытная мастацкая мова твораў Драздовіча, яе натуральная беларускасць давалі падставы маладой мастакоўскай інтэлігенцыі для нацыянальнага гонару, павагі да скарбу ўласнай культуры, натхнялі на творчыя пошукі, даследаванні і адкрыцці. Арыенцыры давала суседняя Літва, дзе прыкладаліся намаганні для папулярызацыі Мікалаюса Чурлёніса. У 1975 годзе адбылася выстаўка твораў Чурлёніса ў Маскве, якая ў саюзным маштабе сцвердзіла яго ў якасці культуравай постаці літоўскага мастацтва і культуры. Адкрыццё Драздовіча для беларусаў сталася знакавай падзеяй уласнай нацыянальнай культуры, за яго беларускасцю пайшла ў сваіх творчых пошуках плеяда маладых нацыянальных мастакоў. Згадаем толькі тэму маляванкі, якую развівалі ў сваім станковым жывапісе Марачкін, Маркавец і іншыя.

Творчая суполка беларускіх мастакоў шляхам пашырэння кола асобаў, датычных да ўшанавання памяці Я. Драздовіча, у тым ліку на лакальным узроўні – у яго родных мясцінах — актуалізавала і сфармавала калектыўную памяць, пачала працэс камемарацыі імя і творчасці. Пералік гэтых падзей, дакументацыя аб якіх сабраная Яўгенам Куліком і захаваная ў яго архіўным фондзе, уражвае колькасцю, ахопам і ступенню грамадскага розгаласу. Адзначым, што ўся праца мела грамадскі характар і рабілася на энтузіязме. Пры гэтым мастакі знаходзілі паразуменне з мясцовымі ўладамі і атрымлівалі ад іх пэўную арганізацыйную дапамогу.

Па ініцыятыве мастакоў у 1982 годзе на магіле Драздовіча на ліплянскіх могілках быў усталяваны помнік, створаны скульптарам Аляксандрам Шатэрнікам. Грошы на яго збіралі самі мастакі, у тым ліку праз продаж карціны Драздовіча “Як мужык з панам цягаліся” (цяпер знаходзіцца ў сталай экспазіцыі Полацкай карціннай галерэі), якую Аляксей Марачкін прыдбаў у в. Варацеі каля Лужкоў. На адкрыцці помніка прысутнічалі мастакі з Мінска, мясцовыя жыхары, якія памяталі яшчэ дзядзьку Язэпа ды дырэктар мясцовага саўгаса “Гарадзец” (Гермянчук 1979). На радзіме мастака ў в. Лужкі быў створаны

музей мастацтва і этнаграфіі (1982). У 1988 годзе да стагоддзя мастака быў адкрыты музей-пакой народнай творчасці ў Падсвільскай сярэдняй школе Глыбоцкага раёна. 14 кастрычніка 1993 года на 105-я ўгодкі Драздовіча ў сталічным ДOME літаратара зладзілі вечарыну “Сцежкамі Язэпа Драздовіча”, вядоўцам якой быў Аляксей Марачкін. Такую ж назву атрымалі штогадовыя пленэры, прысвечаныя Драздовічу, якія, пачынаючы з 1996 года, ладзіліся творчай суполкай “Пагоня” ў мясцінах вандровак мастака на Дзісеншчыне. Выстаўкі па выніках пленэраў праводзіліся ў Глыбокім, Шаркаўшчыне і ў Палацы мастацтва ў Мінску (1999, 2001). Агляд падзей па ўшанаванні памяці Драздовіча ды папулярызацыі яго творчасці і мастацкай спадчыны можна працягваць, але гэтая тэма вартая асобнага культуралагічнага даследавання.

Канструяванне сімвала

Нам было важна, абапіраючыся на гістарычныя дакументы і ўспаміны, зразумець, якія культурніцкія механізмы надаюць мастацкім каштоўнасцям статус спадчыны, ператвараючы іх у нацыянальныя нарратывы і сімвалы. Вынаходніцтва традыцый, канструяванне новых сімвалаў у нацыянальна-арыентаваным грамадстве заўсёды абапіраецца на канкрэтную культурную глебу, перабудоўваючы яе зыходзячы з патрэбаў сучаснасці.

У Беларусі ў 1960–70-я гады гэты працэс закрануў розныя сферы: навуковыя даследаванні ў галіне гісторыі і мастацтва, археалогію, музейфікацыю і інвентарызацыю помнікаў, літаратуру і мастацтва. Ён супрацьстаяў афіцыйнаму, савецкаму дыскурсу павярхоўнай фалькларызацыі.

Заўважым, поспеху ў працэсе сцверджання маляваных дываноў у якасці нацыянальнага здабытку, безумоўна, спрыяла зразумеласць, даступнасць і прывабнасць іх вобразнага шэрагу. Вобразы раю, кахання, рамантычнай ідыліі, існавання ў ладзе з прыродай, што адносяцца да нязменных чалавечых і культурных каштоўнасцей, іх успрыманне не залежыць ад узроўню адукацыі і поглядаў. А беларускі характар гэтых твораў працаваў як чыннік фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці, выклікаў гонар за здабыткі ўласнай культуры.

Асабліваць беларускай сітуацыі бачыцца нам у тым, што нацыянальная ідэнтычнасць фарміравалася ў значнай ступені на вясковай глебе, датычнасць да якой нігілізм новай гарадской інтэлігенцыі з аднаго боку адмаўляў, а з іншага – менавіта ў ёй шукаў герояў і з’явы, якія б на візуальным узроўні рэпрэзентавалі нацыянальны характар і дасягненні беларусаў. У гэтым плане беларускія маляванкі, мастацкая вартасць якіх асвечана імёнамі Алены Кіш і Язэпа Драздовіча, з’яўляюцца красамоўным прыкладам актуалізацыі культурнай памяці, якая сімвалізуе і матэрыялізуе маргіналізаваныя фрагменты спадчыны.

Выкарыстаная літаратура

- [1] Басалыга, У. “Беларускія маляваныя дываны”. *Маладосць*, № 3 (1979)..
- [2] Басалыга, У. “Мастачка Случчыны (аб жыцці і творчасці Алены Кіш)”. *Шлях Ільіча (Слуцк)*, 27 жніўня 1978.
- [3] Басалыга, У. “На дыванах фарбы лета”. *Голас Радзімы*, 24 жніўня 1978.
- [4] Гермянчук, І. “Працай рук сваіх”. *Голас Радзімы*, 23 снежня 1979.
- [5] Навуменка, І. “Дзённікі Я. Драздовіча”. *Маладосць*, № 5–12 (1991)..
- [6] Дранчук, В. “Ад воблікаў зямных”. *Звязда*, 16 чэрвеня 1979.
- [7] Карпіцкая, К. “Непрызнаная мастачка Алена Кіш, райскія дываны якой праз дзясяткі год пасля яе смерці ратавалі з-пад кароў у хлявах”. *Наша Ніва*, 14 чэрвеня 2018. <https://nn.by/?c=lr&i=210920&fbclid=IwAR0Bwe5FB36> (дата доступу: 15.10.2025)..
- [8] Лабачэўская, В. А. “Дыскурсы міфатворчасці Алены Кіш”. *Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў* 4 (41) (2021): 55–65.
- [9] Ліс, А. *Вечны вандроўнік: нарыс*. Мінск: Юнацтва, 1984..
- [10] Мара, А. “Дзеля развіцця ў народзе эстэтычнага пачуцця”. *Голас Радзімы*, 14 чэрвеня 1979.
- [11] Марачкін, А. “Дзядзька Язэп”. *Кліч Радзімы (Шаркаўшчына)*, 26 кастрычніка 1978.
- [12] Марачкін, А. “Зямныя кроні”. *Маладосць*, № 1 (1979).
- [13] Мара, А. (Марачкін, А. А.) *Калодзеж у жыцце*. Мінск: І. П. Логвінаў, 2013.
- [14] Нора, П. “Между памятью и историей”. У *Франция-память: сборник*. Санкт-Петербург: СПбГУ, 1999, 17–148.
- [15] Раманюк, М. “Краски родной земли”. *Сельская газета*, 13 августа 1978..
- [16] Раманюк, М. “Фарбы роднай зямлі”. *Літаратура і мастацтва*, 11 жніўня 1978..
- [17] Шматаў, В. “Мастацкі сусвет Язэпа Драздовіча”. *Літаратура і мастацтва*, 8 чэрвеня 1979..
- [18] *World Encyclopedia of Naive Art*. Edited by Oto Bihalji-Merin and Nebojša-Bato Tomašević. Scranton: Scala/Philip Wilson, 1985.

Выкарыстаныя крыніцы

- [1] Беларускі дзяржаўны музей літаратуры і мастацтва (БДМЛІМ). Ф. 518, воп. 1, спр. 279, 280, 282, 283, 295, 459, 460.

Who Owns Heritage? Ethical and Political Challenges of Safeguarding Intangible Cultural Heritage in Belarus

Ala Staškevič

Ala Staškevič is an international expert, historian, and specialist in the fields of culture and museology. She is responsible for the design of the national system for the implementation of the 2003 UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, also served as a former Chair of ICOM-Belarus, and for many years was responsible for the management of the cultural heritage sector at the Institute of Culture of Belarus.

The article examines the ethical and political tensions shaping the safeguarding of intangible cultural heritage (ICH) in contemporary Belarus. It situates Belarusian practice within the framework of the 2003 UNESCO Convention, highlighting the shift from viewing folklore as a fixed tradition to understanding ICH as a dynamic, community-driven domain tied to identity, rights, and cultural continuity.

The study traces the formation of the national ICH system after Belarus's early ratification of the Convention, showing how grassroots, community-based inventoring initially aligned with international ethical standards. This participatory approach enabled the emergence of local "brokers," strengthened regional identities, and expanded civic engagement. Yet the author demonstrates that these gains have been increasingly undermined by authoritarian centralization, ideological control, and the dismantling of civil society since 2020, resulting in decontextualization, commodification, and violations of community rights.

Ultimately, the article argues that genuine safeguarding of ICH in Belarus requires restoring community agency, rebuilding professional expertise, and embedding ethical principles – consent, respect, and shared authority – into heritage governance. The Belarusian case illustrates how ICH becomes a contested arena in which struggles over identity, cultural policy, and political power intersect.

У апошнія дзесяцігоддзі канцэпцыя культурнай спадчыны зведала трансфармацыю: яна выйшла за межы матэрыяльных аб'ектаў (помнікаў і артэфактаў) і сёння ахоплівае ансамблі, фартэцыі, урбанізаваныя тэрыторыі, культурныя ландшафты, а таксама нематэрыяльныя праявы творчасці — жывыя традыцыі, якія захоўваюцца, адаптуюцца, перадаюцца з пакалення ў пакаленне іх носьбітамі (супольнасцямі, групамі ды асобнымі людзьмі) і з'яўляюцца маркерамі ідэнтычнасці.

Каму належыць спадчына? Этычныя і палітычныя выклікі аховы нематэрыяльнай культурнай спадчыны ў Беларусі

Ала Сташкевіч

Што робіць нематэрыяльную спадчыну «спадчынай»? Пераадкрыццё, дакументаванне, інстытуцыяналізацыя

Канвенцыя ЮНЕСКА аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны (далей — НКС), прынятая ў 2003 годзе (далей — Канвенцыя), пашырыла наша разуменне спадчыны: яна перастала разглядацца як нешта нязменнае і аўтэнтычнае, што падлягае кансервацыі. Наадварот, нематэрыяльная культурная спадчына трактуецца як жывая і дынамічная сіла, што спрыяе сацыяльнай згуртаванасці і падтрымлівае культурную разнастайнасць у эпоху паскоранай глабалізацыі.

Для абазначэння аб'ектаў захавання ў Канвенцыі замацаванае паняцце «элемент» — гэта розныя праявы нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якія датычныя да яе супольнасці прызнаюць часткай сваёй спадчыны. Тэрмін «элемент» таксама выкарыстоўваецца для абазначэння часткі НКС, незалежна ад яе прыроды, практыкі прымянення або памеру.

Новае паняцце ўключыла і часткова выцесніла з навуковага дыскурсу тэрміны «фальклор», «народная культура», «традыцыйныя веды і практыкі» і ў пэўным сэнсе — паняцце «масавая культура». Згодна з Канвенцыяй, нематэрыяльная культурная спадчына ахоплівае сацыяльныя практыкі, звычаі, уяўленні, культурныя экспрэсіі, формы выказвання, веды і навыкі, а таксама звязаныя з імі інструменты, аб'екты, артэфакты і культурныя прасторы, якія датычныя да іх супольнасці ідэнтыфікуюць як неад'емную частку сваёй культурнай спадчыны (артыкул 2) (Convention for the Safeguarding of the Intangible

Ала Сташкевіч — міжнародная экспертка, гісторык і спецыялістка ў галіне культуры і музеязнаўства, стваральніца нацыянальнай сістэмы рэалізацыі Канвенцыі ЮНЕСКА 2003 года аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны, былая старшыня ICOM-Беларусь, шмат гадоў адказвала за кіраванне сферай культурнай спадчыны ў Інстытуце культуры Беларусі.

Cultural Heritage 2003; Basic Texts 2004). Менавіта супольнасці і асобныя людзі – носьбіты і практыкі нематэрыяльнай культурнай спадчыны – перадусім адказныя за яе існаванне, перадачу і рэвіталізацыю. Пэўныя абавязкі па захаванні таксама нясе і дзяржава – удзельніца Канвенцыі на ўзроўні заканадаўства, сваіх інстытутаў і экспертных цэнтраў.

Пры гэтым самі дзеянні, скіраваныя на захаванне НКС – яе дакументаванне, інвентарызацыя і рэвіталізацыя (адаптацыя да сучасных умоў і культурнага кантэксту), а таксама інстытуцыяналізацыя працэсаў аховы – выклікаюць складаныя этычныя і палітычныя пытанні.

Хто мае паўнамоцтвы вызначаць, што з’яўляецца «спадчынай»? Як узгадняюцца рашэнні аб захаванні НКС, яе рэпрэзентацыі і доступе да яе паміж дзяржаўнымі інстытутамі, экспертнымі супольнасцямі і мясцовымі носьбітамі?

У Беларусі назіраецца выразнае напружанне паміж дзяржавай, якая імкнецца рэгуляваць працэсы захавання спадчыны зверху ўніз, і супольнасцямі, што застаюцца асноўнымі носьбітамі і захавальнікамі спадчыны. Абавязкі дзяржавы па стварэнні нацыянальнай сістэмы інвентарызацыі, захавання і папулярнага НКС, прапісаныя ў Канвенцыі і яе Аперацыйным кіраўніцтве, часта прыводзяць да канкрэтных выклікаў: рызыкі «муміфікацыі» і камерцыялізацыі, патэнцыйнага скажэння або дэкантэкстуалізацыі НКС, а таксама ўзнікнення спрэчных пытанняў аўтарства і кантролю. Калі межы паміж захаваннем і прысваеннем спадчыны сціраюцца, на першы план выходзяць праблемы інтэлектуальных правоў, павагі да носьбітаў і этычнага кіравання, якія патрабуюць уважлівага асэнсавання як з боку палітыкаў і навукоўцаў, так і саміх практыкаў (Basic Texts 2004).

Фарміраванне нацыянальнай мадэлі аховы нематэрыяльнай культурнай спадчыны

Рэспубліка Беларусь ратыфікавала Канвенцыю 29 снежня 2004 года (Указ прэзідэнта Рэспублікі Беларусь 2004) (верыфікавана ЮНЕСКА 3 лютага 2005 года) і стала адной з першых дзесяці краін свету, што падпісалі гэты дакумент. Звычайна працэс ратыфікацыі міжнародных канвенцый займае шмат часу. Аднак у дадзеным выпадку ўраду спатрэбілася ўсяго некалькі месяцаў, каб прайсці ўсе ўнутраныя бюракратычныя працэдуры і накіраваць ратыфікацыйныя граматы ў штаб-кватэру ЮНЕСКА.

З чым была звязана такая аператыўнасць? Найперш з пазіцыяй Нацыянальнай камісіі Рэспублікі Беларусь па справах ЮНЕСКА, якую ў той час узначальваў Уладзімір Рыгоравіч Шчасны — дасведчаны дыпламат, адукаваны і нацыянальна-свядомы чалавек. Важную ролю таксама адыграла пазітыўнае стаўленне тагачаснага Міністэрства культуры, якое яшчэ захоўвала адносную самастойнасць у сферы культурнай палітыкі.

Нягледзячы на тое, што Беларусь на той момант яшчэ не была цалкам аўтарытарнай дзяржавай, мадэль прыняцця рашэнняў заставалася ў многім савецкай. Калі ратыфікацыя Канвенцыі і абмяркоўва-

лася з асобнымі экспертамі, то грамадскага дыялогу не адбылося, як не было і глыбокага аналізу сутнасці дакумента і абавязкаў, якія краіна на сябе бярэ.

Трэба адзначыць, што мэты і ключавыя паняцці Канвенцыі былі сугучныя з беларускім законам аб ахове гісторыка-культурнай спадчыны, які абапіраўся на шырокае разуменне спадчыны, уключаючы духоўны кампанент. Пасля ратыфікацыі, у 2006 годзе была праведзена рэдакцыя гэтага закона: паняцце «духоўная спадчына» было заменена на «нематэрыяльная спадчына», удакладнены палажэнні, звязаныя з катэгорыямі, крытэрыямі і мерамі аховы. Аднак гэтая рэдакцыя не цалкам адпавядала прынцыпам Канвенцыі, што пазней прывяло да супярэчнасцей паміж нормаў заканадаўства і практыкай іх прымянення.

Да пэўнага часу такі разрыў не замінаў фарміраванню сістэмы аховы НКС. Гэта тлумачылася тым, што Канстытуцыя Беларусі (раздзел I, артыкул 8) замацоўвае прыярытэт міжнароднага права над нацыянальным. Такая сітуацыя, у сваю чаргу, адкрыла магчымасці для развіцця грамадскіх ініцыятыў у сферы аховы НКС, узмацнення ўплыву мясцовых супольнасцей і фарміравання лакальнай і рэгіянальнай ідэнтычнасці. Пазней, пасля выхаду ў 2016 годзе Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб культуры, асноўныя палажэнні папярэдняга закона перайшлі ў яго.

Як адна з першых краін, што далучыліся да Канвенцыі, Беларусь у 2006 годзе ўвайшла і ў склад Міжурадавага камітэта ЮНЕСКА па ахове НКС (далей — Камітэт). Разам з Генеральнай асамблеяй гэты Камітэт з'яўляецца органам кіравання выкананнем Канвенцыі. Ён складаецца з прадстаўнікоў 24-х дзяржаў-удзельніц Канвенцыі, што абіраюцца Генеральнай асамблеяй на чатыры гады. Камітэту даручана сачыць за імплементацыяй гэтага міжнароднага акта, у тым ліку за ўключэннем НКС у Спісы Канвенцыі. Апрача гэтага, камітэт рыхтуе і пастаянна аднаўляе Аператыўнае кіраўніцтва, якое зацвярджаецца Генеральнай асамблеяй і кіруе Фондам НКС (артыкул 7). Камітэт збіраецца на чарговыя сесіі адзін раз на год і рапартаў аб сваёй дзейнасці Генеральнай асамблеі.

Згодна з артыкуламі 16 і 17 Канвенцыі, існуе два асноўныя ахоўныя спісы: 1) Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны, якой патрабуецца тэрміновая ахова і 2) Рэпрэзентатыўны спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва.

Першы – накіраваны на ахову тых элементаў НКС, жыццяздольнасць якіх знаходзіцца пад пагрозай. Рэпрэзентатыўны спіс прызначаны для дэманстрацыі разнастайнасці НКС чалавецтва ва ўсіх яго праявах.

Беларусь працавала ў Камітэце да 2009 года, калі на пасяджэнні ў Найробі (Кенія) у Спіс НКС, якой патрабуецца тэрміновая ахова, быў уключаны першы беларускі элемент – абрад «Калядныя цары» з вёскі Семежава Капыльскага раёна Мінскай вобласці.

На сённяшні дзень у спісы НКС ЮНЕСКА ўключаныя шэсць элементаў ад Беларусі, у тым ліку адзін мультынацыянальны – Культура бортніцтва, які прадстаўлены сумесна з Польшчай.

Абрад «Калядныя цары»
в. Семежева Капыльскага раёна
Гомельскай вобласці
© Жывая спадчына Беларусі, 2022

Ахова нематэрыяльнай культурнай спадчыны з'яўляецца асноўнай мэтай Канвенцыі. Усе дзяржавы-ўдзельніцы абавязаны прымаць неабходныя меры для забеспячэння яе захавання на сваёй тэрыторыі (артыкул 11). Сярод найбольш эфектыўных інструментаў аховы называюцца яе ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя (артыкулы 11 (б), 12), распаўсюджванне ведаў пра НКС у грамадстве ўсімі даступнымі сродкамі (артыкул 14), а таксама — дзеянні, накіраваныя на пашырэнне ролі і значэння датычных да НКС супольнасцей, носьбітаў і практыкаў, забеспячэнне іх права на спадчыну і садзейнічанне яе міжпакаленнай перадачы (артыкулы 11 (б), 15).

Гарантаванне правоў супольнасцей і прызнанне іх вядучай ролі ў прыняцці рашэнняў на ўсіх этапах арганізацыі і рэалізацыі ахоўных захадаў – бадай, самы галоўны прынцып, які адрознівае НКС ад іншых катэгорый спадчыны. Менавіта гэта і выклікае найбольшыя цяжкасці ва ўмовах цэнтралізаванай, экспертна-арыентаванай мадэлі кіравання спадчынай, якая сфармавалася ў Беларусі з сярэдзіны 1990-х гадоў і толькі ўзмацнілася ў перыяд пасля 2020 года пад уплывам палітычнага крызісу, у тым ліку праз увядзенне дадатковых функцый ідэалагічнага кантролю.

Тым не менш, яшчэ ў першапачатковы перыяд актывізацыі інвентарызацыі НКС – асабліва пасля таго, як у 2010 годзе Беларусь атрымала фінансавую падтрымку ад ЮНЕСКА – працэс выяўлення і ідэнтыфікацыі элементаў НКС адбываўся даволі дэмакратычна і адпавядаў духу Канвенцыі: быў пабудаваны па схеме «знізу ўверх» (ад носьбітаў). Гэтай дынаміцы спрыяла адносна лаяльная пазіцыя тагачаснага Упраўлення па ахове гісторыка-культурнай спадчыны Міністэрства культуры, а таксама перыяд палітычнай «адлігі» пасля 2014 года, адзначаны збліжэннем з еўрапейскімі партнёрамі.

Інвентарызацыя НКС у Беларусі суправаджалася перадусім фарміраваннем сеткі так званых «брокераў» — пасярэднікаў, якія ажыццяўлялі сувязь з носьбітамі і супольнасцямі НКС. Да нэтворкінгу былі падключаны як асобныя эксперты, так і экспертныя цэнтры (накшталт Акадэміі навук), рэгіянальныя і лакальныя цэнтры народнай творчасці і фальклору, дамы рамёстваў, асобныя музеі, а таксама няўрадавыя арганізацыі, найперш — Студэнцкае этнаграфічнае таварыства і іншыя. Вяліся экспедыцыйная дзейнасць, а таксама навучанне і трэнінгавая праца, звязаная як з распаўсюджваннем тэарэтычных ведаў пра Канвенцыю, гэтак і з практычнымі задачамі — як збіраць і фіксаваць інфармацыю пра НКС, як працаваць з інвентарнай формай і як далучыць да гэтай працы непасрэдных носьбітаў і практыкаў НКС (Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны 2013; Сташкевіч 2022).

У выніку чатырох гадоў інтэнсіўнай працы розных стэйкхолдараў і актывізацыі сетак быў створаны нацыянальны Інвентар нематэрыяльнай культурнай спадчыны Беларусі «Жывая спадчына» (дасяжны на старонцы <https://living-heritage.by>). Элементы, уключаныя ў Інвентар, набывалі адпаведна статус гісторыка-культурнай каштоўнасці і былі занесены ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь. Паводле афіцыйных звестак, на канец 2024 года гэты спіс уключаў 185 нематэрыяльных каштоўнасцей, да якіх, згодна з беларускім заканадаўствам, адносяцца не толькі элементы НКС, што ўпісаны ў Інвентар, але і 49 геральдычных аб'ектаў, у асноўным гістарычныя выявы гарадской геральдыкі (Агульная колькасць нематэрыяльных культурных каштоўнасцей).

Працэс інвентарызацыі істотна падвысіў узровень грамадскага ўдзелу ў працэсе захавання спадчыны, спрыяў фарміраванню лакальнай і рэгіянальнай ідэнтычнасці і актуалізацыі культурнай памяці. Форму інвентару запаўнялі прадстаўнікі мясцовых супольнасцей (не эксперты!), гэта развівала пачуццё калектыўнай адказнасці і далучанасці да спадчыны. Беларускі інвентар будаваўся на прынцыпах адкрытасці, роўнасці (адсутнасці іерархіі паміж элементамі НКС) і шырокім удзеле розных актараў (Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны 2013; Сташкевіч 2022).

Да 2020 года гэтыя падыходы атрымлівалася захоўваць, тым больш што вакол НКС дынамічна развівалася грамадскі сектар, што спрыяла ўдзелу прадстаўнікоў супольнасцяў у фарміраванні культурнай палітыкі. Узніклі і развіваліся інтэгрэтыўныя формы захавання і папулярызацыі НКС: моладзевыя фальклорныя і этнаграфічныя летнікі, фестывалі, адукацыйныя мерапрыемствы і студэнцкія практыкі з удзелам носьбітаў (Stashkevich 2023).

Працэс захавання і рэвіталізацыі НКС, аднак, суправаджаўся пэўнымі выклікамі і праблемамі, якія непазбежна ўзнікаюць на розных этапах інтэнсіфікацыі ці замаруджвання актыўнасці. Галоўным чынам гаворка ідзе пра парушэнне этычных норм у дачыненні да носьбітаў як асноўных бенефіцыяраў НКС, а таксама вынікалі са складанага ўзаемадзеяння паміж дзяржаўнай палітыкай, грамадскім сектарам і больш шырокай сацыяльна-культурнай дынамікай.

Этыка і пагрозы ў захаванні НКС

Паспрабуем цяпер разабрацца ў тым, наколькі сістэма аховы НКС на нацыянальным узроўні адпавядае духу Канвенцыі і яе этычным прынцыпам.

Улічваючы ўразлівы і дынамічны характар нематэрыяльнай культурнай спадчыны, неабходнасць захавання яе жыццяздольнасці і перадачы ад пакалення да пакалення, якая цалкам залежаць ад матывацыі носьбітаў НКС і іх калектыўнай адказнасці, пытанні этыкі ва ўзаемаадносінах з імі, а таксама абарона іх правоў на спадчыну ў кантэксце ахоўных мер з’яўляюцца прыярытэтнымі.

Абапіраючыся на існуючыя міжнародныя нарматыўныя акты ў сферы правоў чалавека і правоў карэнных народаў, ЮНЕСКА распрацавала сістэму этычных прынцыпаў, скіраваную на мінімізацыю пагроз для НКС і абарону інтэрэсаў яе носьбітаў (супольнасцяў і асоб) (Ethics and Intangible Cultural Heritage). У аснове гэтых прынцыпаў ляжаць базавыя чалавечыя каштоўнасці павагі, прызнання і абароны правоў і годнасці, а таксама — неабходнасць захавання дынамічнага і жывога характару спадчыны. Такія катэгорыі, як згода, доступ і супрацоўніцтва, разглядаюцца як абавязковыя складнікі эфектыўнага кіравання ў сферы НКС. Важным элементам яе жыццяздольнасці з’яўляецца таксама забеспячэнне ўстойлівага характару выкарыстання НКС, недапушчэнне яе эксплуатацыі і ажыццяўленне права носьбітаў на атрыманне выгады ад уласнай спадчыны (Stashkevich 2019).

Аднак у сучаснай беларускай практыцы гэтыя прынцыпы часта парушаюцца з-за шэрагу прычын, сярод якіх:

- 1) некампетэнтнасць асоб, адказных за захаванне НКС: пасля падзей 2020 года многія дасведчаныя спецыялісты былі звольнены або вымушаныя эміграваць, што прывяло да рэзкага зніжэння прафесійнага ўзроўню ў сістэме аховы. Так, поўнасцю дэзарганізавана служба Нацыянальнага інвентару НКС, ліквідавана Кафедра фальклору Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтва, відавочны недахоп у прыцягненні экспертаў з міжнародным досведам у сферы аховы спадчыны і г. д.;
- 2) адміністраўнае дамінаванне і ідэалагічны кантроль, уключаючы наўмысную селекцыю культурных элементаў, падзел спадчыны на «правільную» і «няправільную». Па сутнасці, разбурана сістэма камунікацыі з носьбітамі НКС, якая ўсталёўвалася з 2014 года. Пастаянна парушаюцца правы супольнасцей, у тым ліку іх калектыўнае права на спадчыну, замацаванае Канвенцыяй; усе рашэнні сёння прымаюцца выключна чыноўнікамі, у тым ліку адносна інтэрпрэтацыі і рэпрэзентацыі НКС;
- 3) русіфікацыя і маргіналізацыя нацыянальнай культуры: свядомае зніжэнне ўвагі да беларускай мовы, традыцый і каштоўнасцей, пра што сведчыць, да прыкладу, дамінаванне рускай мовы на сайце і ў сацыяльных сетках Міністэрства культуры Рэспублікі Беларусь ды інтэрнэт-рэсурсах рэгіянальных цэнтраў народнай творчасці, музеяў і іншых устаноў культуры. Беларуская мова адсутнічае ў дакументацыі культурных арганізацый. Яна не гучыць нават пры

Старажытная калядная маска
з в. Рог Салігорскага раёна
Мінскай вобласці
© Жывая спадчына Беларусі, 2019

правядзенні культурных імпрэзаў, у тым ліку – фальклорных святаў, фестываляў, выстаў;

- 4) зачыстка грамадскага сектара: масавая ліквідацыя НДА, у тым ліку звязаных з НКС (напрыклад, Братэрства босых бортнікаў і Бортнага братэрства «Дзебры», якія ўдзельнічалі ў падрыхтоўцы намінацыі «Культура бортніцтва» ў Рэпрэзентатыўны спіс НКС чалавецтва, а таксама большасці рэгіянальных і лакальных арганізацый, такіх як Гомельская суполка «Талака» і інш. Усё гэта, несумненна, пазбавіла грамадства інструментаў удзелу ў прыняцці рашэнняў у сферы спадчыны.

Сярод асноўных пагроз для НКС у сучаснай Беларусі эксперты вылучаюць наступныя:

- дэкантэкстуалізацыя і скажэнне: элементы НКС губляюць сувязь з першапачатковым сацыяльным і культурным кантэкстам. Напрыклад, калі носьбітаў прымушаюць удзельнічаць у афіцыйных мерапрыемствах («Дажынкi», «Купалле ў Александрыі» і інш.), змяняючы прыроду іх спадчыны, або калі культурныя практыкі пераўтвараюцца ў перформансы для турыстаў, губляючы духоўную і сэнсавую глыбiню. Ігнараванне рытуальных і каляндарных рамак і сям'ятычнага значэння вядзе да павярхоўнага ўспрымання і страты сапраўднасці НКС;
- камадыфікацыя і камерцыялізацыя: пераўтварэнне НКС у тавар дзеля эканамічнай выгады (напрыклад, праз турызм ці культурныя індустрыі) можа пазбавіць элементы спадчыны іх глыбокай камунікатыўнай або духоўнай каштоўнасці. Да прыкладу, выкарыстанне таных матэрыялаў замест традыцыйных у рамесніцтве або гандаль царкоўнай атрыбутыкай у месцах пакланення, часта не звязаных з сучаснымі формамі рэлігіі. У выніку парушаюцца межы культурнай ідэнтычнасці супольнасцей (Stashkevich 2023; Leshkevich 2024);

- вынаходніцтва традыцый і суперніцтва рэгіёнаў, што часам выяўляецца ў працэсе інвентарызацыі нематэрыяльнай спадчыны, калі мясцовыя ўлады займаюцца «брэндзіраваннем» спадчыны і яе штучным прасоўваннем дзеля прэстыжу. Такія працэсы парушаюць арганічнае развіццё НКС і шкодзяць культурнай разнастайнасці (Stashkevich 2023; Мармыш 2020);
- пытанні аўтарства і кантролю: асноўная этычная праблема тут – хто мае права вызначаць, прадстаўляць і кантраляваць НКС? Паміж дзяржаўнымі органамі, экспертамі і мясцовымі супольнасцямі частыя канфлікты на конт таго, што лічыць спадчынай і як з ёй абыходзіцца (Мармыш 2020);
- уплыў медыя: спосабы прадстаўлення НКС у СМІ могуць ствараць дадатковыя рызыкі — распаўсюд стэрэатыпаў, трывіялізацыя практык або зрух увагі з культурнага зместу на забаўляльны эффект (Leshkevich 2024).

Усе згаданыя выклікі падкрэсліваюць важнасць інклюзіўных, арыентаваных на супольнасці, падыходаў, што захоўваюць жывы, зменлівы характар НКС і гарантуюць, што голас носьбітаў будзе пачуты і прызнаны. Этычна-арыентаваная палітыка аховы павінна ўраўнаважваць нацыянальныя і мясцовыя інтарэсы, забяспечваючы актуальнасць і значнасць спадчыны для тых, хто яе нясе і перадае.

Высновы

Аналіз беларускай сістэмы аховы НКС дазваляе зрабіць шэраг ключавых высноў.

Па-першае, ратыфікацыя Канвенцыі ЮНЕСКА 2003 года і далучэнне Беларусі да міжнародных механізмаў аховы НКС стала важным крокам для трансфармацыі разумення спадчыны — ад «фальклорнай» і «традыцыйнай» да жывой, дынамічнай з'явы, цесна звязанай з лакальнай ідэнтычнасцю і правамі супольнасцяў.

Па-другое, інвентарызацыя НКС, ініцыяваная «знізу», прадэманстравала патэнцыял для інклюзіўнага і арыентаванага на супольнасці падыходу, які адпавядае этычным прынцыпам Канвенцыі. Актыўны ўдзел мясцовых носьбітаў, развіццё сетак пасярэднікаў («брокераў») і падтрымка з боку міжнародных партнёраў спрыялі дэцэнтралізацыі культурнай палітыкі і пашырэнню грамадзянскага ўдзелу.

Аднак гэтыя пазітыўныя зрухі сутыкнуліся з шэрагам сістэмных выклікаў. Эскалацыя аўтарытарнай палітыкі пасля 2020 года, страта кадравага патэнцыялу, ідэалагізацыя сферы культуры і маргіналізацыя грамадзянскай супольнасці стварылі пагрозы камерцыялізацыі, дэкантэкстуалізацыі і інструменталізацыі нематэрыяльнай спадчыны.

Ключавым этычным выклікам застаецца пытанне права на спадчыну — хто мае легітымнасць вызначаць яе змест, кантэкст і спосабы прадстаўлення. У сучаснай сістэме недахоп супольнага ўдзелу, замена экспертнага падыходу адміністрацыйнымі рашэннямі і прыярытэт дзяржаўных інтарэсаў над інтарэсамі носьбітаў ставяць пад сумнеў жыццяздольнасць многіх элементаў НКС.

На наш погляд, для пераадолення гэтых праблем неабходна:

- аднаўленне грамадзянскіх механізмаў удзелу ў ахове спадчыны;
- уключэнне носьбітаў у прыняцце рашэнняў;
- этычная рэфлексія на ўсіх этапах – ад дакументавання да публічнай рэпрэзентацыі;
- прызнанне прыярытэтнасці правоў супольнасцяў, груп і асобных носьбітаў перад інстытуцыянальнымі або камерцыйнымі інтарэсамі.

Нематэрыяльная культурная спадчына ў Беларусі – гэта не проста сукупнасць традыцый, але і поле змагання за ідэнтычнасць, правы і будучыню. Яе сапраўднае захаванне магчыма толькі праз вяртанне рэальных паўнамоцтваў і правоў супольнасцям і носьбітам, праз давер да іх ведаў, матывацыі і самавызначэння.

Выкарыстаныя крыніцы

- [1] Указ Президента Рэспублікі Беларусь ад 29 снежня 2004 г. № 627 “Аб зацвярджэнні Канвенцыі аб ахове нематэрыяльнай культурнай спадчыны.” <https://etalonline.by/document/?regnum=P30400627> (дата доступу: 15.07.2025).
- [2] Агульная колькасць нематэрыяльных культурных каштоўнасцей, уключаных у Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь (04.05.1995 – 27.12.2024). <https://living-heritage.by/upload/pdf/Statystyka%20NGKK%202024%20Inventar%20NKS.pdf> (дата доступу: 15.07.2025).
- [3] *Basic Texts of the 2003 Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO, 2024. 180 p. https://ich.unesco.org/doc/src/2003_Convention_Basic_Texts_2024_version_EN.pdf (дата доступу: 15.07.2025).
- [4] *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/convention> (дата доступу: 15.07.2025).
- [5] *Ethics and Intangible Cultural Heritage*. <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866> (дата доступу: 15.07.2025).

Выкарыстаная літаратура

- [1] Blake, J. *Developing a New Standard-Setting Instrument for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage: Elements for Consideration*. Paris: UNESCO, 2001.
- [2] Stashkevich, A. “The Role of Education in Safeguarding of Intangible Cultural Heritage”. In *National Cultures in Intercultural Communication*. Minsk: BSU, 2023, 253–260.
- [3] Stashkevich, A. “Code of Ethics as an Instrument to Protect Traditional Knowledge and Practices Bearers' Rights”. *Science and Innovation* 8(198) (2019): 22–24.
- [4] Сташкевіч, А. Б. “Ахова нематэрыяльнай культурнай спадчыны: канвенцыянальныя і практычныя аспекты”. *Человек в социокультурном измерении* 2 (2022): 55–62.
- [5] *Ідэнтыфікацыя і інвентарызацыя нематэрыяльнай культурнай спадчыны: Практычнае кіраўніцтва* / А. Сташкевіч [і інш.]. Мінск: Інстытут культуры Беларусі, 2013.
- [6] Leshkevich, A. “Intangible Cultural Heritage of Poland and Belarus in Media Messages (Identification of Threats)”. *Łódzkie Studia Etnograficzne* 63 (2024): 91–106.
- [7] Мармыш, Т. “Угрозы институционализации народного творчества в государственном списке историко-культурных ценностей Беларуси”. *У Миссия выполняется – 2. Перспективы изучения фольклора: взгляд из Беларуси и Эстонии*, 309–325. Минск: Белорусская наука, 2020.

Treasures Underfoot: Family Archives as Part of the National Cultural Heritage

Andrej Skurko

Andrej Skurko is a researcher, writer, and journalist. He was born in the town of Kryvichy, Myadel District, in 1978. He served as editor of the newspaper “Nasha Niva” (2003–2021) and as the author of the magazine “Our History”. He was a political prisoner from 2021 to 2023. Also he is the author of children’s poetry books and historical articles, and a laureate of the Lev Sapieha Prize (2025).

The article offers an intimate ethnographic account of a Belarusian family archive, showing how private correspondence becomes a lens for understanding everyday life, cultural memory, and social transformation in Soviet and post-Soviet Belarus. Drawing on more than one hundred letters preserved across decades, the author reconstructs the emotional worlds, survival strategies, and moral dilemmas of several generations marked by collectivization, war, repression, and late-Soviet stagnation.

The letters reveal practices of self-censorship, shifting linguistic identities, gendered labor burdens, and the material hardships of rural life. At the same time, they document aspirations for education, mobility, and dignity, demonstrating how personal writing served as a space of reflection and subtle resistance within an authoritarian system. Through detailed microhistorical reading, the archive becomes a testimony to both vulnerability and resilience.

Ultimately, the article argues that family archives constitute a crucial yet undervalued component of national cultural heritage. They preserve forms of vernacular thought and experience often absent from official narratives, enabling descendants to understand inherited traumas, values, and identities. As the author suggests, these fragile documents reveal not only private histories but also the collective patterns of Belarusian society.

Чытанне архіўных дакументаў дае адчуванне бессмяротнасці. Дзеля гэтага аднаго варта займацца гісторыяй. Гэта не бессмяротнасць кшталту “я ніколі не памру”, формула іншая – “я быў заўжды”. Адгортваючы старонку метрыкі, ты прысутнічаеш пры нараджэнні людзей, імёны якіх стануць потым найменнямі дынастый, урастуць у зямлю назвамі ўрочышчаў, лясоў, камянёў. Усё побач і ўсё бясконца далёка. Прычым не абавязкова вывучаць дакументы шаснацатага стагоддзя. Чытаючы старыя сямейныя лісты, таксама бачыш іншыя часы, маладосць сваіх дзядоў і бацькоў, іх надзеі – часта марныя. Але яны, адтуль, з адгорнутых старонак, яшчэ гэтага не ведаюць. Няведанне будучыні, пэўна, галоўнае чалавечае шчасце.

Скарбы пад нагамі: сямейныя архівы як частка нацыянальнай спадчыны

Андрэй Скурко

Прыватны архіў, пра які я раскажу, ёсць не толькі гістарычным сведчаннем, ён і сам мае гісторыю. Блізу сарака гадоў гэтыя лісты ў канвертах ляжалі, прыцярушаныя пылам і пілавіннем, на гарышчы вясковай хаты. Яны зацікавілі мяне яшчэ ў дзяцінстве. Але забраць іх я наважыўся ўжо дарослым, у апошнія гады жыцця першай захавальніцы і ўпарадкавальніцы архіва, маёй бабулі Валянціны. Бо старыя людзі, адчуваючы набліжэнне сыходу, часам “прыбіраюць пасля сябе”: знішчаюць усё, на іх думку, непатрэбнае нашчадкам – асабліва лісты і фатаздымкі. Я закруціў стос лістоў у непразрыстую чорную торбу і таемна ад бабулі, каб пазбегнуць непрадказальнай рэакцыі, вынес з гарышча.

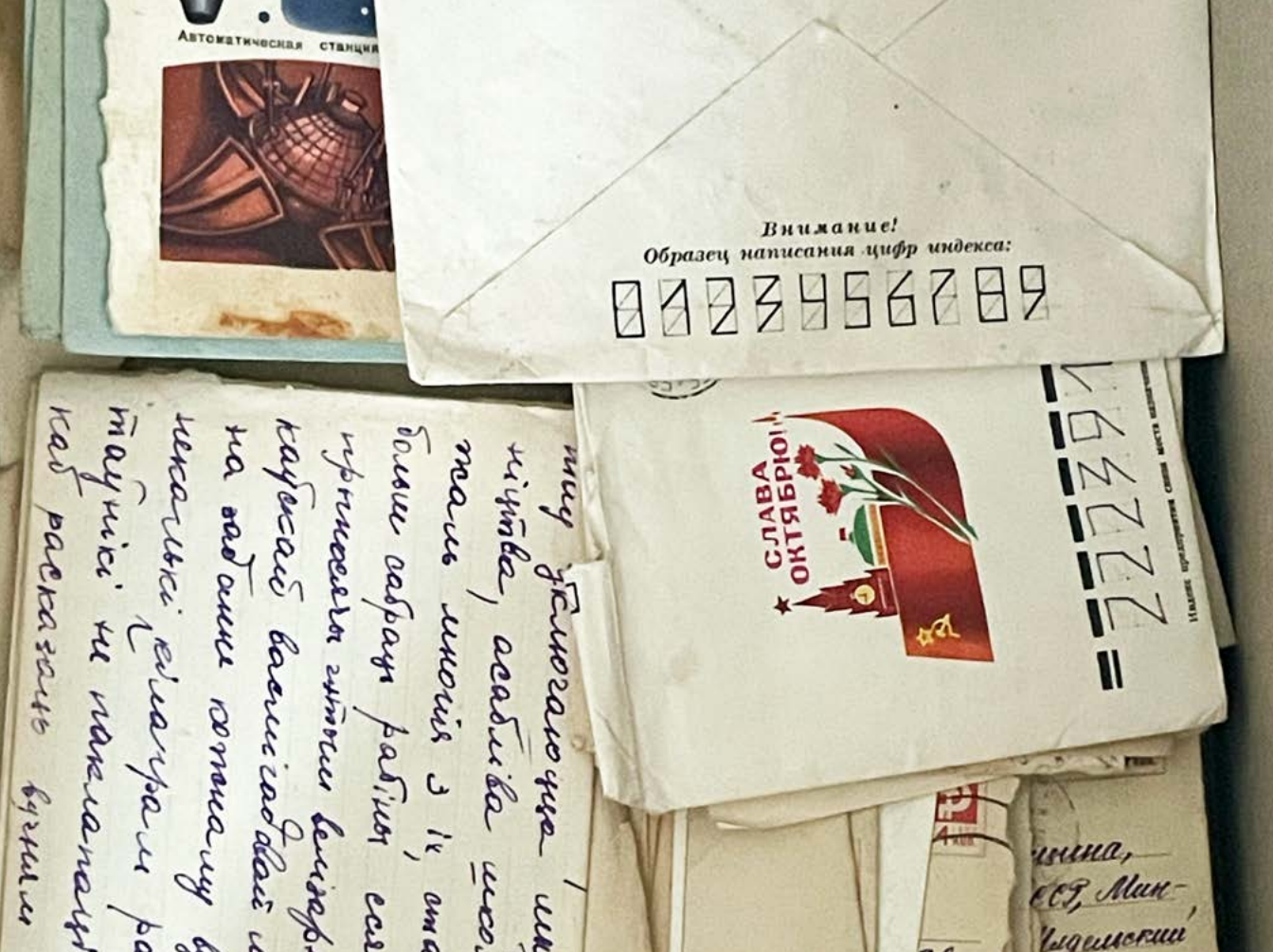
Скрынка з архівам некалькі год стаяла на кніжнай паліцы. Разабраць яго, заняты працоўнымі і сямейнымі справамі, я не меў часу. Бурлівы 2020-ы і наступныя гады дапамаглі пераасэнсаваць катэгорыю “няма часу”: ёсць рэчы, якія можа рабіць хто заўгодна і ёсць тое, што, апроч цябе самога, не зробіць ніхто.

У часе майго турэмнага зняволення архіў, у ліку іншых каштоўных матэрыялаў, перахоўвалі сваякі. Пасля, з дапамогай добрых людзей ён, не выклікаўшы пытанняў на мяжы, трапіў следам за намі ў Вільню.

Воляй бабулі захавалася болей як сто лістоў з рознага часу і ад розных людзей. Яны не былі кінутыя ў печ, але і не ляжалі ў хаце, пад рукой. Магчыма, успаміны, якія жылі ў лістах, былі занадта дарагія, каб даць ім загінуць, але і занадта балючыя, каб да іх звяртацца, бо нагадвалі пра незваротны бег часу і страты, якія ён нясе.

Большасць захаваных лістоў напісаныя паміж 1965 і 1980 гадамі. Найбольш сярод іх лістоў сына – спачатку з заводскага інтэрната, пасля з войска, урэшце з універсітэта. Удача, што засталіся і ўласныя бабуліны лісты да сына ў Мінск – ён іх збырог.

Андрэй Скурко – даследчык, пісьменнік, журналіст. Нарадзіўся ў мястэчку Крывічы Мядзельскага раёна ў 1978. Рэдактар газеты “Наша Ніва” (2003–2021), аўтар часопіса “Наша гісторыя”. Палітвязень (2021–2023). Аўтар кніг паэзіі для дзяцей і гістарычных артыкулаў. Лаўрэат Прэміі імя Льва Сапегі (2025).

Фігуры змаўчання

Як пустата на мастацкай карціне можа адлюстроўваць памеры і форму прыхаванай фігуры, так па пропусках цэлых галін карэспандэнцыі можна меркаваць пра ход думак захавальніцы архіва, пра баланс любові і болю ў яе дзеяннях, пра візію ўласнага жыцця.

На жаль, не захавалася карэспандэнцыя канца 1940–50-х, часоў сталінскіх рэпрэсій, у прыватнасці, лісты бабулінага бацькі з турмы – а ён прабыў там пяць гадоў. Увогуле, гэты перыяд яго жыцця застаецца загадкай – між тым чалавек жыў, камунікаваў, будаваў адносіны ў новым сацыяльным асяроддзі. Захваўся толькі адзін ліст з пазнейшай казахскай высылкі, датаваны 1954-м. Ліст той пісаны па-расейску (прадзед вучыўся грамаце ў царскім войску), але ў ім ёсць момант самаідэнтыфікацыі: разважаючы пра перспектывы вяртання дадому, прадзед піша: “*Слухи есть, что сперва будут отправлять в Польшу¹, а потом и белорусов*”.

Таксама ў архіве пазаставаліся пустыя канверты ад перапіскі з дзяржаўнымі органамі – пасля вяртання з высылкі прабабе не хацелі плаціць пенсію, матывуючы гэта адсутнасцю працоўнага стажу.

Яшчэ адно водгулле сталіншчыны – цыдулкі з калгаса: забарона сям’і раскулачанага пад пагрозай суда пасвіць карову на калгасным выгане і будаваць хату. Да “ворагаў народа” на месцах ставіліся з падазрэннем і пасля XX з’езда КПСС.

Іншая карэспандэнцыя ад 1930-х і аж да канца 1960-х не захавалася. Дый не было надта каму пісаць: сям’я і блізкія жылі ў адным арэале, у суседніх вёсках. Патрэба з’явілася, калі выраслі дзеці і з паця-

¹ Такая форма – дыялектная асаблівасць. Тут і далей захаваны арыгінальны правапіс лістоў.

пленнем палітычнага клімату ў краіне калгаснікі займелі магчымасць атрымліваць пашпарты. Праўда, гэта не было проста. Паводле сямейных пераказаў, тату, выпускніку мядзельскай дзесяцігодкі, дапамог з дакументамі далёкі сваяк, завуч тае самае школы. У Мінску ўчорашні школьнік знайшоў працу на мотавелазаводзе і пачаў рыхтавацца да паступлення ва ўніверсітэт.

“З нашай камнаты перасяліўся той п’яніца”

Адчуваецца, з якой цікавасцю малады чалавек асвойваў новую для сябе культуру пісання і афармлення лістоў, карыстаючыся хатняй беларускай мовай, з дыялектнымі адметнасцямі: *“Ты, мама, пытайшся, што за буквы ў маім пісьме P. S. Такія буквы ставяцца заўсёды калі што-небудзь дапісваеш”* (1968).

Кароткімі штрыхамі пазначаецца абстаноўка рабочага інтэрната на мінскай вуліцы Нахімава: *“З нашай камнаты перасяліўся той п’яніца і яшчэ адзін будзіць перасяляцца. Хоць пад канец ды спакойней станиць”* (1968).

З іншага боку, у тагачасным алкагалізаваным грамадстве ўмераная выпіўка асацыявалася з даросласцю, самастойнасцю. Акцэнты *“паставіў бутэльку”, “павячэралі з выпіўкай”, “не было чым частаваць”* часта трапляюцца ў лістах: *“Учора вечарам прыязджаў Кіржанскі Коля. Я паставіў бутэльку, пасядзелі, ён раскажаў пра сваю службу”*.

Калі меркаваць па лістах дадому, гарадское жыццё маладога вяскоўца складалася з работы ў маторным цэху, паходаў у бібліятэку і часам у кіно, набыцця неабходных рэчаў, найперш адзежы, недаступных у вёсцы. Амаль адразу праяўляецца тэма дэфіцыту: *“У апошнія дні перад з’ездам далі многа дэфіцытных тавараў, толькі людзей усюды процьма, а цэлую гадзіну стаяць у чарзе не вельмі ахвота”* (30.03.1968).

Гэта Мінск, а ў меншых гарадах нават напярэдадні гучнага святкавання 50-годдзя БССР назіраліся перабоі з прадуктамі харчавання – вось што пішуць у той самы час барысаўскія сваякі: *“Дрэнна з свінінай стала, цэлы месяц не прадаюць, ды і да новага года, казалі, так будзе. Нас пакуль што выручала ваша сала, яшчэ раз вялікі дзякуй за яго”* (13.12.1968).

У лісце адчытваецца лёгкі намёк, каб вясковая радня выслала яшчэ сала.

Праз дзесяцігоддзе тэма таварнага голаду будзе займаць у перапісцы намнога больш месца. І з прычыны вышэйшых спажывецкіх запытаў новага пакалення, і праз паглыбленне эканамічнага крызісу ў СССР.

“Даставанню”, “здабыванню” рэчаў і прадуктаў абавязкова прысвечаны абзац-другі ў лістах канца 1970-х:

“Шторы – буду стараться, но ведь понимаешь, что это так быстро не делается. ...Насчет колбасы – не знаю. Лимонов и апельсинов постараемся привезти, когда будем ехать” (1978). *“...Сумочки пока нет. Галя мне тоже все мозги одурила. Пришлось свою отдать. Но к весне, надеюсь, будет. Шторная ткань была, но я забыла, сколько надо. Насчет сапог не обещаю, но попробую”*.

Цытата належыць маёй цётцы, для якой эпоха дэфіцыту была часам найлепшай самарэалізацыі. Уменне “даставаць”, атачаць сябе карыснымі знаёмствамі – таксама талент. Прычым цётка не была сквапнай. Яна атрымлівала задавальненне ад пераразмеркавання атрыманых даброт, ад усведамлення ўплывоваасці. Кім бы яна стала ў іншых жыццёвых абставінах? Палітыкам? Кіраўніком дабрачыннай арганізацыі? Верховодам мафіі?

“Пока ничего страшного здесь нет”

Абсурднасцю катэгорый дэфіцыту савецкі свет 1970-х нагадвае планету Кін-дза-дза з вядомай стужкі, дзе найбольшай каштоўнасцю былі запалкі. Па рыбін тлушч трэба было ехаць у Мінск, таксама як і па дрожджы ды перац. Па жаночыя боты, якія сышліся б на лытцы – у Вільню. Часам бывалі экзатычныя просьбы, напрыклад, “дастаць” прыгожыя ласіныя рогі – у якасці падарунка “патрэбнаму чалавеку”. Вернемся да лістоў 18-гадовага рабочага Генадзя. Лейтматывам праз іх праходзіць тэма прызыву ў войска. Адчуваецца і трывога, і чаканне рамантычных прыгод:

“Заўтра 11 мая праводзім Паршутавага Валодзю ў армію, павінны быць танцы, Толя Лаўрын ужо пайшоў, Тадзік з Магдуліна 1 іюня” (1968). “У маім лічным дзеле напісана, што служыць мяне возьмуць у марфлот” (1968).

Таму моцным было расчараванне:

“Назначылі ў артылерыю. Хлопцаў, што былі са мной, навезлі на Калінінград і далей на Балтыку. Асабіста я не радуюся свайму новаму назначэнню, хоць служыць і два гады”.

Прага трапіць у марфлот было выклікана, пэўна, маладым жаданнем самасцвердзіцца, зраўняцца з уласным бацькам. Нацысты вывезлі майго дзеда Івана, спаліўшы вёску і расстраляўшы родных, на работу ў Германію. Ён плаваў качагарам на вялікіх караблях па Паўночным моры – пад англійскімі і савецкімі бомбамі. Ёсць версія, што гэта ён, ведаючы сапраўдны цяжар марской службы, праз сваяка – супрацоўніка ЦК камсамола – дабіўся для сына перапрызначэння ў артылерыю.

“Мы з бацькам размінуліся на гэтым свеце”, – сказаў неяк тата. У іх не было блізкага душэўнага кантакту, гэта адчуваецца ў рэдкіх дзедавых лістах. Яны малазмястоўныя, “нет аб чым пісаць” – нібыта разводзіць рукамі дзед – “наразе, драгі сын, аставайся жыў і здароў”. Дзедава прыдзірлівасць і крытычнасць да сына расла ці то з сапсаваных вайной нерваў, ці то з нацягнутых адносін з жонкай. А мо гэта была генетыка, спадчынны выбуховы характар. Аднавяскоўцаў, якія называлі яго “кулацкім зяцем”, дзед проста біў у лоб і змусіў папрыкусваць языкі, суседу-даносчыку высадзіў шыбы. Калі я зразумеў, што прыдзіркі майго таты да мяне-падлетка былі пераносам перажытага, перастаў злаваць на яго.

Калі да войска ліставанне з роднымі ішло па-беларуску, дык у салдатах тата пісаў выключна па-расейску. Магчыма, гэта было абу-моўлена цэнзурнымі патрабаваннямі сакрэтнай ракетнай часткі, у якую ён трапіў: *“Я здесь пробыл всего один день, и не знаю как будет дальше но пока ничего страшного здесь нет”* (1968).

Паездка праз паўсвету – з Беларусі ў Азербайджан – была першым незвычайным падарожжам за 18 гадоў жыцця. Таму ўсё фіксава-лася як мага падрабязней, каб падкрэсліць важнасць новага статусу – ты дарослы, ты вандруеш, ты ўжо маеш што расказаць:

“Из Минска мы вылетели 19 числа в 8 часов вечера на самолете ИЛ-18, 90 человек пассажиров. Я сидел около окна и мог бы всё видеть, если бы летели днём, но ночь была темная и ничего кроме огней больших городов не было видно. В воздухе находились 5 часов, делали посадку только в Харькове.

Летели со скоростью 700 км в час на высоте 8 км, за бортом самолета было 42 С мороза. Во 2ом часу ночи приземлились на Бакинском аэродро-ме. На машинах нас перевезли в другое место, так что города я почти не видел, нас везли окраинами. Потом ночью на поезде в Мингечаур. Он нахо-дится примерно в 300 км от Баку” (24.11.1968).

Норавы і спосаб жыцця, пабачаны ў Баку, маглі падарваць накі-нутыя ідэалогіяй уяўленні пра існаванне адзінага “савецкага народа”:

“Меня поразило здесь одно видовище, когда мы приехали на вокзал. Люди, увидев, что мы новобранцы начали покупать нашу одежду. Некоторые ре-бята были одеты в палито, хорошие туфли и шапки. ...пока мы не распро-дали всю верхнюю одежду, от нас не отцепились. Палито здесь продали за 5 рубл., пидж за 5, я свою телогрейку продал за 3 рубл. Мы спрашивали в азербайдж ребят зачем люди так покупают это барахло, они говорят, что всё равно они ещё перепродадут это дороже. Баку такой город, где всё можно купить и достать. Здесь почти каждый имеет свою машину. Самая лучшая специальность среди населения здесь торговля”.

Адчуваюцца і ноткі побытавай ксенафобіі, якія зазвычай праяўляліся ў інтэрнацыянальных калектывах. Напрыклад, малады салдат перай-мае слэнгавую назву мясцовых жыхароў: *“Мамеды начинают уже обра-батывать сады”* (08.03.1969).

Хоць да адкрытых канфліктаў у ракетнай частцы справа не да-ходзіла. У той самы час аднакласнік у страйбаце забіў саслужбоўца. Тата абмяркоўваў трагедыю з бацькамі ў лістах: *“Тадзік ужо недзе на ўранавых рудніках, калі яшчэ жывы”*. Тым часам Тадзік, уратаваны ад расстрэлу земляком – старшынём Вярхоўнага Савета БССР, пятнац-цаць гадоў адбыў у зонах і на пасяленнях ды вярнуўся ў родную вёску ў дзень дзедавай смерці. Ён і цяпер жыве, тады як нікога з удзельнікаў гэтай перапіскі ўжо няма сярод жывых.

Агулам татавы лісты з войска падаюцца жывейшымі за паз-нейшыя, часоў вучобы ў Белдзяржуніверсітэце. Пэўна, нудота і адна-стайнасць салдацкага жыцця натхнялі на квяцістыя этнаграфічныя замалёўкі:

“Старшины у нас почти целое лето не было, так что жили мы неплохо. Утром дежурный кричит подъем, а в казарме тишина никто даже не шевелится, только майский призыв поднимается, а остальные кто через пятнадцать минут, кто через полчаса, а те, кто служит последние месяцы встают только к завтраку” (25.11.1969).

Войска адкрывала тагачаснай вясковай моладзі шлях з бяспраўнага калгаснага жыцця. Падчас службы можна было здаць іспыты ў вайсковае вучылішча і стаць афіцэрам або проста атрымаць грамадзянскую спецыяльнасць. Так, пакаленне за пакаленнем, з вёскі вымываліся тая, хто мог хоць куды “паступіць”. Генадзь, схільны да гуманітарных навук, узяўся здабываць вайскова-літаратурную спецыяльнасць:

“Решил я съездить во Львовское военно-политическое училище на факультет журналистики. Ученье это неплохое. Учатся там 4 года, диплом дают о высшем образовании и специальности военный журналист. ... Если не сдам, то всё это мне пригодится и дома, всё равно поступать куда-то надо. Вообще съезжу, посмотрю как там живут люди во Львове” (1969).

Мінскі мотавелазавод, дзе давялося працаваць перад арміяй, ён не разглядаў як вяршыню сваіх амбіцый: *“Я там ничего хорошего не видел и меня туда не тянет”.*

Апроч таго, паездка ў іншы канец СССР была спосабам развязаць гарнізонную нудоту: *“За полтора года на одном месте, где кроме камыша ничего не видишь, уже порядочно надоело” (29.01.1970).*

У Львове салдаты-абітурыенты таксама неслі службу – патрулявалі горад, штосьці будавалі. Тата расказваў, як іх папярэджвалі наконт “украінскага нацыяналізму” і раілі нідзе па адным не хадзіць. На шчасце, стаць агітатарам-палітруком не судзілася, конкурс быў тры чалавекі на месца і яму не хапіла балаў. Хоць па першым часе няўдача выклікала скруху: *“Я допустил одну ошибку ещё в части. Надо было вступить кандидатом КПСС и тогда бы я остался в училище, но всего не предусадаеш” (1970).*

“Если все такія будзім то камунізма не настроім”

Пра ўступленне ў камуністычную партыю ён разважаў і ў ранейшых лістах:

“Наш замполит агитирует меня вступить в партию. Я пока с этим не буду торопиться, а в дальнейшем посмотрим по обстоятельствам. В армии гораздо легче вступить в партию, чем на гражданке” (1969).

Для чалавека з моцным антысавецкім бэкграўндам гэта была маральная праблема. Тата згадваў, як прыйшоў са школы з чырвоным гальштукам. Сям’я абедала, і бацька пачаў троліць наваспечанага піянера: *“Гэта будзе камуніст, бальшавік... Зараз нас – на вывазку!”* Пасля

таго тата хаваў гальштук у кішэнь, выходзячы са школы. А адным з найяскравейшых маміных успамінаў пра першае знаёмства з татавай сям’ёй было пытанне старой бабулі: “А ці наравіцца табе, Анечка, савецкая ўласць?”

Мама, не зазнаўшы сямейнай траўмы, да “ўласці” ставілася спакойнай. Яна нават купіла мне ў 1986-м на дзень нараджэння прыгожую кніжку пра Леніна. Скора тая кніжка дзесьці дзелася.

“Камуністам быць сорамна, але выгадна”, – фармулёваў пісьменнік Сяргей Даўлатаў. Беларускія вясковыя цёткі выказваліся сугучна:

“Аліна мусіць стала донарам, здаець кроў, то на яе і падругі крычаць, і маці кажыць: ты сама слабая, табе і галава баліць, і ногі, і рукі, а ты здаеш кроў. То яна атвечаіць – еслі все такія будзім, то камунізма не пастроім. То бабы кажаць во як яна там усякамі пуцямі дабіваецца славы” (14.01.1972).

Савецкія рытуалы і павіннасці былі фонам жыцця насельнікаў СССР, і ўдзел у іх успрымаўся без піетэту, як непазбежная абавязалюка: *“Пісьмо тваё палучылі 9 на дзень пабеды, у нас ішоў цэлы дзень дождж, но мы дома не былі. Бацьку вызывалі ў Мядзела на парад із матацыклам, а я хадзіла на магілнік, у нас была радавініца, паміналі сваіх пакойнікаў”, – пісала бабуля.*

“На парад із матацыклам” – забытая сёння традыцыя савецкага байкерскага шоу: збіралі 15 матацыклаў з каляскамі, ставілі на іх сцягі саюзных рэспублік, і яны мусілі павольна цугам ехаць папераду святочнай калоны.

“Сёння субота, па графіку павінен быць выхадны, але, як вы ведаеце, сёння праходзіць Усесаюзны суботнік, прыйдзеца рабіць у другую змену. Хоць і не хочацца, але трэба, інакш палічаць “ворагам народа”, і калі што спатрэбіцца таксама адкажуць”, – трохі раздражнёна пісаў тата ў красавіку 1971-га. Пасля войска ён, паступіўшы завочна на філфак БДУ, нейкі час яшчэ працаваў на заводзе.

Савецкія святы згадваюцца ў лістах як часавыя маркеры (*“хацеў прыехаць перад святам Савецкай Арміі”, “калі ты не прыедзіш на канстытуцыю, тады бацька прыедзіць да цябе”, “дамоў прыеду, відаць, на акцябрскую”*), або як нагода выказаць цёплыя пачуцці з дапамогай паштоўкі да дня *“вялікага акцябра”*.

“Трэба дзэкаваць б...”

У сяброўскіх размовах, між сваімі, у брэжнеўскія часы людзі дазвалялі сабе вольна пакпіць з камуністычных каштоўнасцяў: *“Вы даже не прадставяеце себе, где я сейчас нахожусь, – пісала ў 1978 сябрам маладая настаўніца Рэгіна. – А я на сесіі двухгодичной школы (заочной) лекторов-атеистов. Все это проходит в Минске, в здании ЦКЛКСМБ и Политпросвещения. Направило меня сюда об-во “Знание” РК партии. Я считаю, что далеко пойду, если меня не остановит. ...Как я не хотела сюда ехать, но упекли все-таки ...Заниматься вопросами атеизма я буду вплоть до пасхи. ...Самое приятное, что обедать нас водят в “Журавинку””.*

Аднак праявы рэлігійнасці, якія ішлі ўсутыч камуністычнай ідэалогіі, лічыліся небяспечнымі. Неяк дзед пасля доўгай гутаркі на тэалагічныя тэмы папярэдзіў мяне, шасцігадовага: глядзі, нікому не раскажвай, пра што мы гаварылі. У памяці яшчэ было хрушчоўскае закрыццё цэркваў і жорсткая забарона на рэлігійныя святы. Згадваць Бога ў перапісцы асцерагаліся нават людзі, выхаваныя ў хатняй рэлігійнай традыцыі. Прынамсі, я знайшоў у лістах толькі адзін выпадак: *“Трэба дзякаваць б..., што і так паступіў, а ў далейшым паглядзім, што рабіць”*, – пісаў тата. Менавіта так быў згаданы Бог – “б...”.

Але там жа ў стосе лістоў знайшлося “святое пісьмо” з папярэджаннем пра скоры Божы суд жывых і мёртвых. Яго рэкамендавалася *“переписать 9 раз и через 36 дней получите большую радость. Переписывайте и шлите, куда знаете”*.

Пашыралі такія “пісьмы” пратэстанты. Але ва ўмовах татальнай забароны канфесійных асаблівасці адыходзілі на другі план: праваслаўныя слухалі заходнія пратэстанцкія радыёпраграмы і маліліся на Радаўніцу на могільках па каталіцкіх кантычках, перапісаных ад рукі кірылічнымі літарамі.

Трапляюцца ў лістах і іншыя праявы самацэнзуры. Чалавек піша і мае на ўвазе, што ліст можа быць перлюстраваны – цікаўнай паштаркай ці яшчэ кім: *“Распісаць нічога не буду, у нас народ цікаўны. Калі прыеду, тады аб усім і паговорым”*.

Ад “паштарак” імкнуліся шыфраваць важныя асабістыя і сямейныя навіны, ад іншых перлюстратарараў – згадкі пра хатнія парушэнні, напрыклад, дзяржаўнай манаполіі на выраб алкаголю. Цікава, што для гэтага магла быць выкарыстаная польская мова: *“Наш падарунак аказаўся Pschuralonut. Зразумелі?”* – пісаў сын бацькам, адвезшы гарадскім сваякам самагонкі. Пры гэтым ён выкарыстаў польскае слова, але, не ведаючы арфаграфіі, напісаў яго на нямецкі кшталт.

“Нет пашчады”

А побач без ніякіх прыхоўванняў апісваюцца нялюдскія бакі савецкага жыцця. Для людзей яны былі нормай, якую ніхто не задумваўся хаваць.

“Сягоння ў нас нядзеля, гэту прошлую ноч мне загадалі ехаць у Княгініна разгружаць вагон удабрэння, то за мяне ездзіў бацька. Прыехаў паўчацвёртага раніцай”

Гэта ліст бабулі: немаладых жанчын-калгасніц у суботу ўвечары маглі запраторыць кідаць цяжкія мяхі з угнаеннем.

“...Справку далі с райбольніцы, освобождена на год от тяжелых работ. А буракі все равно нужно обрабатывать, нет пощады”.

“...Проста німа часу адпісаць. Калхозная работа, была адна даярка, кінула, то па 5 дзён даілі, і я даіла. Цяпер далі дзялкі буракоў і моркавы – усяго 50 сотак і дома агарод зарастаіць” (1977).

Брыгада жанчын-паляводак, якую маглі выправіць на разгрузку вагонаў з угнаеннем. Нялюдскія бакі калгаснага ладу апісваліся ў лістах без прыхоўванняў

“...У нас учора была палучка за дзекабар, мы із бацькам нескалькі дней былі ўдваіх, а то на змену хадзілі, то зарабілі 37 руб. Вышчыталі за хлеб і электрыку, то палучылі 32 рублі“ (1968).

Сярэдні заробак у СССР складаў тады 112 руб.

“...Сягоння ў нас свята Благавешчына, но мяне ўсё роўна пагоняць у калхоз, а бацька будзіць святкаваць“ (1978).

Або вось спіс прац, якія ў маі 1968 года выконвала жанчына-палявод калгаса “Зара” Мядзельскага раёна:

<i>... 17 – звазіла камні</i>	<i>26 – сеіла кукурузу</i>
<i>20 – убірала камні</i>	<i>27 – сеіла ўдабрэнне</i>
<i>21 – грузіла гной</i>	<i>28 – сеіла ўдабрэнне</i>
<i>22 – грузіла гной і растрасала</i>	<i>29 – вазіла салому</i>
<i>23 – убірала камні</i>	<i>30 – пасцілі коні</i>
<i>25 – грузіла бульбу</i>	<i>31 – уборка камней...”</i>

Першыя два дні чэрвеня жаночая брыгада займалася нарыхтоўкай дроў... Вялікія канторскія кнігі, запоўненыя запісамі працадзён, часта знойдзеш у вясковых хатах.

Будучай інтэлігенцыі таксама не давалі адрывацца ад зямлі. Забыты бонус да савецкай вышэйшай адукацыі – штогадовыя восеньскія паездкі ў калгасы: *“Пішу вам з Чэрвеньскага раёна, дзе мы ўжо 13-ы дзень капаем бульбу. Возім жыта на пасеў, салому на бурты, буртуем бульбу” (1973).*

Чым “запарожац” лепшы за “жигулі”

Падзабыўся факт, што яшчэ ў машэраўскія часы ў Беларусі амаль не было добрых дарог. Часта госці ды адведзіны адкладаліся “да вясны, калі падсохне”.

“От Шараёв до Минска сплошь на выбоинах. Настолько сильно трясёт, что сложно представить всё это. Снег утрамбовали на дороге неровно, поэтому такая тряска”, – так у 1979-м выглядаў прысталічны ўчастак трасы Гродзенскай трасы.

“Как купите машину, чтобы ее обкатать можете завитать до нас. Вот только что с дорогой у нас, хоть вертолетом добірайся”.

Пытанню набыцця аўтамабіля надаецца нямала ўвагі ў лістах. Машын у СССР на ўсіх не хапала, у архіве захавалася заява ў Мядзельскі райвыканкам ад маладога настаўніка Нагаўскай школы з просьбай паставіць яго ў чаргу на аўтамабіль. І адказ – што ў сувязі з вялікай колькасцю ахвотных запіс у чаргу на гэты і наступны год спынены.

Захаваліся і разважанні, якую машыну лепей купляць:

“Я решил не покупать ‘жигулей’, ‘запорожец’ – мама против, не знаю, как тата. Соображений на этот счёт много, и все против ‘жигулей’. В последнее время они стали дорогими и не только при покупке, но и вообще: обслуживание, запчасти, бензин, и много есть нареканий на последние модели. Плюс ко всему этому моя малоопытность. ...купить за 8 т. и угробить мало радости. Вот я и решил – лучше запорожца. И бензин любой, и меньше капризов, и посадка выше... Конечно, комфорт, внешний вид, но лучше ездить на запорожце, чем смотреть на жигули” (1978).

А бабуля была супраць “запарожца” з меркаванняў прэстыжу:
“Будуць казаць, што малую машыну купілі”.

“Кажуць, што жывы ўзарвалі”

“Учора не было часу адпісаць, стаўлялі тэлевізар. Нічога, было ўсё добра відаць, толькі мы яшчэ не ўмеім із ім абрашчатца”, – пісала маці сыну ў Мінск у 1967-м. У скорым часе давядзецца шукаць па мінскіх магазінах штэкер для таго тэлевізара: у вёсцы купіць яго не было дзе.

Дый інфармацыі з тэлевізара відавочна не ставала. Чаму б іначай знайшлася між лістоў паперка з пазнакай часу і хваляў праграм заходніх радыёстанцый. З іх, ды яшчэ з людскіх пераказаў, прыходзілі звесткі, напрыклад, пра тэхнагенныя катастрофы, якія замоўчваў афіцыйна: *“На радыёзаводзе таксама шмат людзей загінула. Афіцыйных звестак не даюць у газетах, але людзі кажуць, што забіта каля трохсот чалавек і многа пакалечана. Прычыны аварыі таксама не паведамляюцца, а між людзей чуваць, што спецыяльна зроблена дыверсія. Вядзецца расследаванне, кажуць, што жывы ўзарвалі, толькі ўсё гэта байкі, ніхто толкам нічога не знаіць і знаць не будзіць”* (29.03.1972), – пісаў дамоў з Мінска студэнт Генадзь. Інфармацыйны вакуум даваў глебу для фантазій.

“Приедет 26, не волнуйтесь, как-нибудь доберемся. Хиба может война не пустить. У нас сталі много про этого Китая говорить. Очень не хорошие разговоры. Но может как-нибудь они дотолкуются, замирятся”, – пісаў сватам у 1978-м жыхар Валожынскага раёна.

“Такая радня, што німожна адказацца”

У 1970-я беларусы ператвараліся ў гарадскую нацыю. То ў адным, то ў другім лісце моладзь радуецца: *“Мы уже внесли деньги. Скоро будем в своей квартире”*. Але слова “дамоў” у іх лістах па-ранейшаму значыць “у вёску да бацькоў”:

“В это воскресенье были дома. Запаслись продуктами: картошкой, луком, чесноком, свеклой, яблоками мочеными, яблоками свежими, мясом. Еле до-везли машиной. На праздники поедem домой. Надо убить кабана помочь”.

Рэшткі патрыярхальнага ладу бачацца ў талоках на копку бульбы, у розных патрэбах, нахштальт вяселляў траюрадных пляменнікаў, у якіх мусова трэба быць: *“Нам не хочыцца ездзіць па гэтых вяселлях, толькі змучыся, але ж такая радня, што німожна адказацца”* (1972).

Людзі “радніліся” (г. зн. падтрымлівалі блізкія стасункі) з на-блзкімі сваякамі не праз сентыментальнасць і звычаі продкаў: на вёсцы трэба была “сіла” для палявых работ, у горадзе – знаёмствы. А вяселлі на трыста чалавек і шматдзённыя гасціны з застоллямі і спевамі былі часткай гэтай стратэгіі выжывання. З гэтае ж серыі – лісты і паштоўкі ад стрыечных і траюрадных, у якіх няма ніякай інфармацыі, толькі сігнал, што далёкі пляменнік помніць дзядзьку і цётку.

Заўважаецца, нават у моладзі, і характэрнае для ўдзельнікаў лакальнай супольнасці ўменне бачыць у чалавеку рысы яго продкаў. Так малады салдат апісвае аднавяскоўца, сустрэтага падчас службы аж на Каўказе:

“Он ...стал ещё здоровее, чем был, по его словам поправился на 10 кило-грамм. ...Работу он тоже нашел по себе, как говорят, не бей лежачего, на складе подчищает, красит бочки. Если бы меня заставляли пойти туда, я бы не соглашался, а он вроде доволен своей судьбой” (1969).

Тут трэба ведаць, што бацька і дзядзькі таго лайдакаватага дзецюка ў 1930-я былі актывістамі КПЗБ і славіліся здароўем ды гуль-тайствам: паводле вясковага анекдота, яны ляніліся пілаваць дровы, усаджвалі цэлае бярвяно ў печ і падпіхвалі, калі падгарала. А самі ля-жалі на той печы.

“Проехай дамоў выпіўшы і не ў настраенні”

Старэйшае пакаленне, народжанае ў 1920-я, натуральна піша па-бела-руску або сімпатычнай трасянкай, а іх дзеці, выпускнікі беларускіх

школ і часам беларускага філфаку, засвоіўшы савецкія каланіяльныя рэфлексы, перапісваюцца ў 1970-я ў асноўным па-руску:

“Работать будут в п. Порозово, бывший райцентр. ...Предварительно им обещали русский язык (все школы русские, даже районная газета выходит на русском, о чём горюет Шушко, ибо віршы не будет где печатать)” (1979?).

Поразава, дарэчы, гэта Свіслацкі раён, радзіма выдаўца першай газеты па-беларуску Кастуся Каліноўскага.

Беларускія ж рэплікі ў расейскамоўных лістах даюцца дзеля каларыту, як у п’есах Дуніна-Марцінкевіча: *“Как я питаюсь? После твоего отъезда посуда в употреблении не была и стоит чистая. Мой бацька, як быў тут, сказаў: “Да-а! Жывеш ты як сабака!””*.

Лісты розных пакаленняў адрозніваюцца нават будовай сказа. У старэйшых няма штампай. Сказ раўняецца закончанаму сюжэту і будуюцца так, як думка ідзе. Гэта не сведчанне малапісьменнасці, а, бадай, старажытны лад мыслення, які не робіць адрознення вуснай мовы ад пісьмовай. Так пісаўся Баркулабаўскі летапіс:

“Аліна была нескількі дней на практыцы ў вёсцы Міхайлоўка нейдзе за Мінскам, і там, дзе яна была на кватэры, даў пярун у тую хату, то ёй нічога не паўрадзіла, а хадзяіна і яшчэ адна дзяўчына была із ёй, то аглушыў” (1972).

Маладзейшае ж пакаленне ўвабрала ў сябе схемы школьнай рускай літаратуры:

“Жизнь моя идёт обычным путём. Только, знаешь, что-то не хочется учиться. Делаю уроки лишь бы отбыть. Понимаю сам, что делаю плохо, но ничего не могу с собой поделать. Что-то творится со мною, а что, не могу понять. Что делать. Если можешь, дай мне совет.

...Иру я перестал замечать, я очень обозлился на нее. По Марии я не грущу, но всё же не забываю. Всё-таки она была хорошая девчонка. Если хочешь знать, так Л...а даёт как серая, крутит с хлопцами вовсю. Одна печальная весть: умер Сельвук” (1967).

Гладкасць у допісах моладзі ёсць. Але няма той ёмістасці і цэльнасці выказвання, якімі вызначаюцца лісты старэйшых:

“Было сабранне, давалі падаркі і бацьку вызывалі, алі падарка не далі, толькі ганароваю граматау, прыхаў дамоў выпіўшы і не ў настраенні” (1975).

“У мяне ж беда...”

Асобную частку архіва складае карэспандэнцыя бабулінай нявесткі, маёй мамы, якая першы год пасля нараджэння дзіцяці жыла ў татавай сям’і. Там лісты і яе бацькоў, і ўніверсітэцкіх сяброў. Увогуле, усе матэрыялы, датычныя нараджэння ўнука, бабуля захавала асабліва старанна. Засталіся нават цыдулкі, пісанья ў бальнічную палату – пасля

цяжкіх родаў нявестка некалькі месяцаў ляжала ў шпіталі. Яны прасякнутыя пшчотай і клопатам:

“Анечка, не разстраявайся, усё будзіць харашо... што табе хочацца і што можна напішы не сцісняйся усё дастанім і прыставім ... набірайся сілы, не падавайся хваробе”.

Такое ўражанне, што свякроў іх захавала, каб рэабілітавацца ці то перад нявесткай, ці то перад сабой. Іх нацягнутыя стасункі трывалі дзесяцігоддзямі, разладжваючыся ўсё мацней, але ніколі не выліліся ў адкрыты канфлікт. Мама цярпела бабулю не з боязі – гэта быў дар яе любові да таты.

Бабуля ж так і не змагла адпусціць дзяцей, змусіўшы пасля смерці мужа да старасці жыць яе інтарэсамі. Бацькі ні разу не з’ездзілі ў адпачынак ці хоць бы на якую экскурсію. Бо лета сыходзіла на нарыхтоўку сена і дроў, дзялкі буракоў і бульбы, выпас кароў. Наяўнасць свайго малака і мяса падтрымлівала ў 1990-я. З іншага боку, не прыгадваецца, каб у той час здараліся выпадкі галоднай смерці. Бабуля трымала карову і свіней не столькі дзеля помачы дзецям, колькі для сябе, бо прывыкла так, бо не мысліла свайго існавання іначай і для яе гэта значыла быць жывой. Што перашкаджала сыну зламаць яе сцэнар: архаічнае мысленне ці ўсё ж любоў? Бо найвышэйшая праява любові да чалавека – не перайначваць яго, даць яму быць такім, які ён ёсць.

Дэменцыя зрабіла бабуліны маніпулятыўныя тэхнікі непрыхаванымі. Галашэнне з найменшай нагоды, навязлівая падазронасць, капрызы – такое ўражанне, што ў апошнія гады яна жывілася распаччусям’і. “У мяне ж бяда!” – так зазвычай сустракала яна дзяцей. Негатыўны погляд на жыццё і вечнае чаканне “бяды” былі спосабамі бараніцца: яе базавы давер да свету на самым узлёце маладосці быў скурочаны несправядлівасцю калектывізацыі, руйнаваннем сям’і, нечаканым азвярэннем суседзяў. “Бяда” была яе матыватарам і энергетыкам.

І я б намнога горай разумеў яе, не чытаўшы яе лістоў. Гэтыя старыя канверты, прыцярушаныя пылам і пілавіннем – мо самая істотная сямейная спадчына, бо дазваляюць асэнсаваць што менавіта дасталося табе ад папярэднікаў, чым былі выкліканыя іх учынкі і як гэта адбілася на табе. І можна зрабіць асэнсаваны выбар: што перадаваць дзецям, а што проста пакінуць у памяці.

І ў гэтым культурнае значэнне сямейных лістоў, якія ляжаць стосамі па гарышчах, шафах, скрынках. Яны дапамагаюць зразумець лад мыслення продкаў. Гэта такая ж каштоўнасць, як народная песня ці набіваны дыван, а можа нават большая. Бо і вобразы песні, і малюнак на дыване абумоўленыя ладам мыслення стваральніка.

Уздыхаючыся ж над фамільнымі таямніцамі, у лістах з гарышча можна знайсці вобразы прамінулых эпох і адбіткі жыцця ўсяго грамадства – стратэгіі выжывання, матывацыі і спадзяванні папярэдніх пакаленняў беларусаў. Сямейныя архівы – зусім як Багдановічава “бутэлька, уся аблітая смалой”, адкаркаваўшы якую

*... людзі зведаюць аб прадзедах сваіх
Аб горах, радасцях, і аб прыгодах іх,
Каму маліліся, чаго яны шукалі...*

**“My Family’s Heritage: How to Understand and Preserve It.”
The First University Course
on Family Heritage**

Paulina Skurko

Paulina Skurko is a historian and holds a degree of Candidate of Science in History. She is also a graduate of the EHU MA programme in Cultural Heritage. Her doctoral dissertation focused on the history of the book and reading in Eastern Europe in the 16th–17th centuries. Alongside this research, she began studying the Minsk district of Staražoŭka, where her family lived until the 1980s. She has worked for the journal “Our History” and at the Library of the National Academy of Sciences of Belarus. She is the author of the educational course “My Family Heritage: How to Understand and Preserve It” (taught at EHU in 2025 and 2026).

This text presents creative outcomes of the first university-level course in Belarus devoted to family heritage as a distinct field of inquiry. Developed at the European Humanities University, the course was introducing participants to autoethnographic methods, oral history, and the analysis of family archives, demonstrating how everyday objects, memories, silences, and intergenerational traumas shape personal and collective identities. Through practical exercises – interviews, photo analysis, and reflective writing – students were learning to recognize “invisible heritage” embedded in intimate narratives and domestic environments.

The article highlights the diversity of student projects, ranging from autobiographical essays to reconstructions of family memory landscapes. These narratives reveal complex emotional histories, from migration and war experiences to childhood rituals and relationships with grandparents. The pedagogical framework emphasizes empathy, self-reflexivity, and the ethical dimensions of researching one’s own kin, showing how individual stories illuminate broader social and historical processes.

Ultimately, the study argues that family heritage constitutes a crucial yet undervalued component of cultural heritage. By empowering participants to document and interpret their own genealogies, the course was creating a space where personal memory becomes a source of historical knowledge, resilience, and cultural meaning.

Што такое спадчына? Замкі і храмы, святы і абрады... Але часам гэта і тое, пра што вы не маглі падумаць. Дзядулевы гальштукі, студэнцкія фота бацькоў, рэцэпт бабулінага супу, сямейныя жарты. А яшчэ – таямніцы, маўчанне, страхі, якія перадаюцца з пакалення ў пакаленне. Усё гэта складаецца ў музей сям’і. З такіх “музеяў” вырастае наша гісторыя.

Мы можам не ўсведамляць, як моцна карані ўплываюць на наша жыццё. Для гэтага трэба ўбачыць яго вачыма антраполага. Аўтаэтнаграфічны падыход дапамагае нам паглядзець на сябе і сваю супольнасць збоку і ўключыць уласны досвед у даследаванне мінулага сям’і, роду ці краіны. Гэты падыход заахвочвае мастацкі, вобразны стыль пісьма, заклікае ўжываць метафары і не баяцца суб’ектыўных назіранняў. Самадаследаванне, асабісты досвед у спалучэнні з палявымі дадзенымі і архіўнымі звесткамі, дапамагае зрабіць нечаканыя адкрыцці.

Спадчына маёй сям’і: як зразумець і захаваць”. Першы ўніверсітэцкі курс па сямейнай спадчыне

Паўліна Скурко

У 2025 годзе на базе Еўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэта быў створаны курс “Спадчына маёй сям’і: як зразумець і захаваць”. Гэта першы курс па сямейнай гісторыі ў беларускіх навучальных установах. Яго задача – паказаць, колькі невідавочнай спадчыны побач з намі і ў нас саміх.

Набор на курс быў адкрыты для студэнтаў, абітурыентаў і ўсіх ахвочых. На першую сустрэчу запісаліся 41 чалавек, на першы занятак прыйшлі 26, а колькасць выпускнікоў (дакладней, выпускніц) склала 16. На сустрэчах стала зразумела, што значная частка ўдзельнікаў запісалася, каб паглыбіць веды ў генеалогіі ды працы з архівамі. “Я ўжо ведаю пяцьсот продкаў, — падзялілася адна з удзельніц, — і з вашай дапамогай спадзяюся знайсці больш”. Аднак, хоць і закранае пытанні генеалогіі, курс усё ж быў закліканы стварыць умовы для вывучэння і ўпарадкавання бліжэйшай гісторыі.

Мы абмяркоўвалі, як праводзіць сямейныя інтэрв’ю, аналізаваць сямейныя фота, высвятляць сямейныя сакрэты і вызначаць трансгенерацыйныя траўмы, як пісаць аўтаэтнаграфічныя эсэ пра свае дзіцячыя ўспаміны і камунікацыю з сям’ёй. Падчас такой працы высвятляецца, што насамрэч турбуе большасць з нас. Гэта самаспазнанне, магчымасць самому ствараць спадчыну і станавіцца яе часткай. Дзве сустрэчы былі прысвечаныя эмацыйнаму жыццю продкаў і эмацыйнай сувязі з продкамі. Гэта пытанне, якое найцяжэй вывучыць і якое – як выявілася – найбольш хочацца асэнсоўваць.

Паўліна Скурко – гісторык, кандыдат гістарычных навук, выпускніца магістратуры ЕГУ па культурнай спадчыне. Дысертацыя прысвечаная гісторыі кнігі і чытання ў XVI–XVII стагоддзях на землях Усходняй Еўропы. Паралельна з гэтай працай пачала даследаваць мінскі раён Старажоўку, дзе жыла яе сям’я да 1980-х гадоў. Працавала ў часопісе «Наша гісторыя» і бібліятэцы Акадэміі навук Беларусі. Аўтарка навучальнага курсу “Спадчына маёй сям’і: як зразумець і захаваць”.

Выніковы занятак доўжыўся больш за тры гадзіны. Кожная ўдзельніца курсу прачытала выніковае эсэ і/або падзялілася рэфлексіямі. Тэма сямейнай гісторыі для ўсіх удзельніц стала шляхам да сябе, і гэта не рытарычная фігура.

Ніжэй – урыўкі твораў, якія на працягу навучання пісалі ўдзельніцы курса. Поўныя тэксты, спадзяёмся, таксама аднойчы будуць апублікаваныя.

Магістрантка-юрыстка Крысціна на першай сустрэчы была разгубленая. “У мяне так мала інфармацыі пра сям’ю, – дзялілася яна, – і цяпер ужо няма ў каго спытаць. Што расказаць маім будучым дзецям?” “Калі больш няма каму, задавайце пытанні сабе, – параіла я. – У памяці вельмі многа адказаў.”

У выніку напісаўся неймаверны тэкст – матэрыяльная, інтэр’ерная гісторыя сям’і, гісторыя навобмацак, чытаючы якую, пачынаеш адчуваць пахі.

Крысціна

Когда я говорю «моя семья», первым в голове всплывает образ: мы все в однокомнатной квартире моих бабушки и дедушки в Уручье. Серый дом с выцветшими жёлтыми вставками, крайний подъезд, четвёртый этаж, странный запах капустного супа в подъезде, бетонная лестница, выложенная крошкой, перила в виде прутьев, лифт, который всегда издавал странный натужный, всегда одинаковый звук при прибытии на этаж, тамбур по левую руку от лифта с деревянными шкафчиками соседей. Квартира 273. Простая входная дверь, я уверена, что её можно было бы высадить одним плечом, но тогда в конце 90-х из квартиры нечего взять, кроме резных разделочных досок и люстры с искусственным хрусталём.

Прихожая. Резная ложка для обуви с бомбочкой сверху, в которой застыл в каком-то прозрачном материале цветок. Зеркало и по левую руку советский встроенный шкаф от потолка до пола. Что там? Я хочу туда залезть, порыться и найти самые ценные в мире богатства 5-летнего ребёнка.

Ванная. Простая чугунная ванная без экранов и застилов. Внутри белая, снаружи – зеленая. Стоит себе величественно на чугунных лапках. Рыжий пол из мелкой квадратной плитки. Стены выкрашены в зеленый до уровня глаз, выше – побелка. Ты только не дотрагивайся пальцами, а то испачкаешься. Над раковиной один кран и для ванной, и для раковины, с длинным носиком, который можно крутить в разные стороны. А выше обрамленное в красный пластик зеркало, красные шкафчики, полочки. Картину смягчает бежевый пластиковый стакан с зубными щётками, белая с розовым и белая с ярко-зеленым, определено импортные (а значит купленные один раз и надолго), иначе как можно объяснить почему их щетинки уже сбились и спутались. За красными дверками слева стояли дедушкины туалетные принадлежности, которым мне казалось уже лет 100, кисточка для бритья, бритва со сменным лезвием, какие-то странные вещи, название которым я

не знаю, і одеколон с красной звездой на этикетке. Меня практически никогда не интересовала эта сторона. Все мои объекты вожделений были в шкафчике справа – в стороне бабушки. Духи без пшикалки, маленький пузырек с бежевой бомбочкой сверху и надписью «Чайная роза». Нет ничего лучше этого запаха по сей день. Маленькая коробочка с тонкими серебряными кольцами и сережками. Вскоре бабушка подарит мне эти кольца, потому что поймёт, что каждый раз, когда я застреваю в ванной, не могу оторваться от манящей коробочки.

Кухня. Коричневая плита с плоскими конфорками. Электрическая! Дома у нас тоже электрическая плита, но уже стеклянная. А эти конфорки с кружками, словно кольца жизни у деревьев. Когда конфорки холодные, я любила приложить руку и чувствовать их фактуру...

Через пару лет всё разбилось вдребезги. Папа пропал без вести, бабушка заболела и умерла, не стало тётки, дедушка завёл новую семью, с братом мы потеряли связь. Разбитая на миллион осколков ваза – вот вторая ассоциация, которая приходит мне в голову, когда я говорю «моя семья». Но это только послевкусие. Базовая нота этой фразы: запах тёплой шарлотки из духовки, чайная роза из флакона, древесина резанных разделочных досок и шум детских голосов из окна вечно весёлом и солнечном дворе.

Акраверлібрам пачала эсэ пра дзяцінства псіхалагія Вераніка.

Вёска, дзе я нарадзілася, называлася Астравы
 Едкі дым разыходзіўся з комінаў па яе ваколліцах
 Радзіна маёй прабабулі некалі пасялілася на тутэйшых тарфяніках
 Астравы страцілі сваю гісторыю і імя, калі спалілі ў печах апошні
 брыкет торфу са сваіх высушаных балотаў
 Ніхто там ужо здаецца і не памятае адкуль усё і што яно
 І наваколле забыла зямлісты пах тарфянога дыму з комінаў
 Каліта і Бельская гара сышлі ў нябыт услед за сваімі гаспадарамі
 Абязводжаны край, балотная зямля без вады – пыл і попел.

Вераніка

Я старанна збірала ўрыўкі “добрых успамінаў” з дзяцінства ў асобны файл у памяці. Гэта было падобна на бляшанку з-пад ледзяшоў, дзе ляжаць каштоўныя скарбы: прыгожыя каменьчыкі, марская ракавінка, рознакаляровыя шкельцы, абрываек бліскучага ланцужка, гузікі, абгортка замежнай цукеркі.

Часам адкрываеш і бачыш нібыта магічныя артэфакты, з дапамогай якіх можна знайсці выйсце з лабірынта ці пасткі, асвятціць шлях праз пустку.

А часам бачыш усё гэта як смецце, перасыпанае высушанымі і расцярушанымі ў пыл бляклымі пялёсткамі. І адчуваеш уяўны пах едкага дыму з палаючага мёртвага тарфянога балота. Тады навокал нічога не відаць і няма як дыхаць.

Ёсць у маёй уяўнай бляшанцы дзіцячых скарбаў калекцыя рознакаляровых брускоў.

У мае 8–9 гадоў мы пераехалі з Астравоў у інтэрнат у мястэчку, за два кіламетры ад нашага старога дому XIX стагоддзя, каб атрымаць кватэру “са всімі удобствамі” і пазбавіцца сварак паміж зяцем і цешчай. Мой тата жыў у прымах.

У старым доме пасля нашага сыходу засталася жыць толькі бабуля.

Кожны раз як прыходзіла ў Астравы, я заходзіла на кухню і адкрывала шуфлядку ў буфеце. Глядзела на засохлыя кавалкі змазак-смолаў для лыж. Кожная для сваіх умоў надвор’я і якасці снегу. Каб добра лыжы беглі.

Тата аднойчы прывёз аднекуль гэты рознакаляровы цуд: чырвоная, чорная, сіняя, зялёная... Мне было гадоў пяць. І прывёз ён дзве пары новых лыжаў — сабе і маёй старэйшай сястры. А мне дасталі з гарышча нейкія старыя аблезлыя, шырокія і кароткія, са скуранымі мацаваннямі для ног. Мо яшчэ маміны ці наогул даўнейшыя. Цудоўныя мае лыжы.

Зіма тады была такая снежная.

Мы ўтраіх: тата, я і старэйшая сястра, нашмараваўшы лыжы каларовай смалой, паехалі катацца з Бельскай гары за вёскай.

Я дагэтуль, здаецца, магу прыгадаць мільгатанне мысоў маіх валёнкаў пад час бегу на лыжах. Ніколі ў жыцці мне, здаецца, не было так весела, як ляцець кулём з той гары.

І Бельская гара тады была такой высокай... Ці ведаюць людзі, што пабудавалі дом на гэтым узгорку, што жывуць на Бельскай гары?

А сястра некалі ўжо дарослай сказала, што той дзень для яе быў жахлівы, бо ёй было халодна, яна не хацела ўдзельнічаць у лыжні і пайшла пад прымусам.

Мы ездзілі так разам з татам толькі аднойчы. Наколькі хапіла татавага захаплення і настрою. Пазней я ўжо разумела, што яго захапленне і ўзбуджанасць-радасць маглі перайсці ва ўзбуджанасць-незадаволенасць, узбуджанасць-агрэсіўнасць і інш. У больш сталым узросце я ўжо толькі і чакала насцярожана пераходу ў любы момант ад “зялёных радасцяў”, калі яны зрэдку і здараліся, да нечага супрацьлеглага.

Але кожны раз, прыйшоўшы ў Астравы, я ішла да той шуфлядкі, дзе ляжалі рознакаляровыя смолы для старога і новага снегу, для ма-разоў і адлігі ды перабірала гэтыя ўспаміны, пакуль нас з сястрой не выжылі з дому бабуліны браты-сёстры пасля яе смерці.

Калі мы з сястрой вярнуліся туды дарослымі і вярнулі правы на дом, ніякай шуфлядкі са скарбамі там ужо не было.

Але часам у мяне атрымліваецца знайсці іх у сваёй калекцыі магічных артэфактаў, сабраных ва ўяўнай бляшанцы з-пад ледзяшоў.

Удзельніцы курсу мелі заданне прааналізаваць сямейнае фота так, быццам бачаць яго ўпершыню. Паэтка і праграмістка Алена напісала верш:

Алена

яблыкi з дрэваў падаюць проста ў кошкi
й пераўтвараюцца ў бульбу
схадзi-прынясi-выпалi
выпiлi разам вады калодзежнай
у кошкi былі заручыны й
ён быў такі харошы

На фотаздымку ў цэнтры мая бабуля, хлопец – гэта ейны будучы муж, мой дзядуля, а другая дзяўчына – ягоная нявестка. Яны былі сяброўкамі з бабуляй, і неяк яна клікала маю бабулю капаць бульбу разам. І быў раз, калі сама сяброўка не прыйшла, а прыйшоў яе сваяк. Дзядуля загінуў у аўтакатастрофе, я яго не памятаю, усё што бабуля расказвае пра яго — які ён быў харошы. І добры. І ўважлівы. Цудоўны, і такі ўвесь, быў.

Вольга напісала эсэ — тонкую матэрыю ад магутнага ўражання — дзіцячай сустрэчы з дзядзькам. Дзівосна, кажуць псіхолагі, які ўплыў на нас робяць, здавалася б, непрыкметныя члены нашага роду.

Вольга

Нядзеля. А гэта значыць, ёсць верагоднасць, што бацькі некуды збяруцца паехаць. Сапраўды. Мы едзем да Гены. Гэта бацькаў брат. Высокі, сінявокі, чарнявы халасцяк з рудаватымі вусамі. Мой дзядзька Гена.

Мама збірае правіянт для Гены. Адчыняе лядоўню, з якой заўсёды вывальваюцца пластыкавыя дзверкі верхняй паліцы. Маму гэта страшна нервуе. Яна падводзіць бровы, прамалёўвае контур і фарбуе вусны. Здымае бігудзі з галавы і ўкладвае акуратна валасы. Апрагнае гарнітур. Мы садзімся ў машыну. Бацькі гучна і эмацыйна размаўляюць паміж сабой.

Прыязджаем у Слабаду. Ясная летняя раніца. Сіні плот-брама. Кветкі пад вокнамі і дзверы з клямкай. Гена сустракае нас заспаным. Густая, кучаравая, памятая фрызура і рэзкі пах выдаюць вясёлы вечар напярэдадні. У хаце ідэальны парадак — палавікі-дарожкі праз усю хату, насценныя дываны, рэчы, кожны на сваім месцы. Пахне куравам. Гена сустракае нас сарамлівай усмешкай. Яна не знікае з яго твару ўвесь час. На правах старэйшага брата, бацька вядзе размову. У нейкі момант, Гена дастае з лядоўні цукеркі. Частуе мяне імі. Цукеркі здаюцца мне несучаснымі, старасвецкімі — доўгія, закручаныя па спіралі, абгорнутыя плёнкай, з вузкім арнамантам уздоўж. Я бяру іх і кажу: “дзякуй”.

Гена раптоўна памірае. У тыя самыя 40 год, пра якія кажуць, пераломныя для мужчыны. Мы едзем з мамай і сястрой, каб падрыхтаваць усе для пахавання. Цэлая торба відэльцаў і лыжак. Талеркі. Ежа. Мама добры арганізатар. Пасярод хаты сярод палавікоў-дарожак стаіць труна з Генам. У яго заплюшчаныя вочы і такія ж густыя рудаватыя вусы. Здаецца, што ён крыху пасміхаецца. Я сяджу ў кухні. Да мяне падыходзіць бацька і кажа, каб я пайшла пасядзела пры дзядзьку, бо больш яго не пабачу.

...Гена трымае мяне на руках, гушкае, песціць. Я з непадменнай цікавасцю разглядаю яго вусы і кадык: такога ў бацькі няма.

Алена, студэнтка ЕГУ, па выніках курсу напісала вялікі цёплы тэкст пра лета (“лета на вёсцы пахне мелісай і горкім палынам”), але ніжэй цытата з іншага тэксту.

Алена

Самыя яркія воспоминания из детства связаны, конечно же, с морем. Когда я была совсем маленькой, недалеко от нашего дома поставили какое-то предприятие с большой трубой. Все дети стали чаще простужаться и кашлять, и к тому времени как мне исполнилось четыре, родители решили, что необходимо свозить меня на юг. К поездке, я уже полгода была в состоянии лёгкой простуженности. Через три дня на море кашель прошёл.

Само море я практычна не помню, в памяці засталіся саўсім другія, відавочна больш яркія, рэчы. Выброшаны на бераг мёртвы дэльфін, які невероятна заінтэрасавал мяня, но к якому родзіці не дазволілі падыходзіць блізка. Дзіцкая плошчадка ў выглядзе карабля. Ёжык у садзе. “Спокойнай ночы, малышы”, якія мы глядзелі праз акно ў чужым доме – папа ўзяў мяня на рукі, каб я была вышэй. У доміке, які мы сьнялі тады, тэлевізара не было. Тады была крэваць, на якой сніліся дрэгія сны – спачатку на ёй паклалі мяня, но пасля двух ночей, сны з якіх я помню да сёньня, на гэту крэваць лёг папа. Яму тады снілося дрэгіе, і ў выніку мы сьпялі ўсе разам, пакінуўшы тую крэваць у спакой.

Марыя, кіраўніца сядзібай, стварыла імпрэсіяністычнае падарожнае эсэ “Калядная раніца: успамін 5-гадовай дзяўчынкі”.

Зімовая раніца ў нашай магілёўскай кватэры. У калідоры пад белым пластыкавым абажурам цьмяна гарыць лямпачка-саракавушка. Я ляжу ў сваім ложку, праз прыдчыненыя дзверы бачу рух у калідоры. Чую, як мама мітусіцца, бегае па хаце. Шэпам сварыцца ці то на сябе, ці то на нас. Я ляжу “гніды прыціснуўшы”, ледзь дышаю. Раптам брат Коля пачынае гучна плакаць у суседнім пакоі. Мама крычыць на яго. Я не варушуся. Мама амаль плача і злосьна выгаворвае брату. Праз некалькі хвілін згадваю, што раніцай яны збіраліся ехаць у Дзядзічы. Цяпер ён капрызіць і сонным голасам бурчыць, што не хоча нікуды ехаць.

Я імгненна падскакваю і вылятаю ў вітальню.

— Мама, я паеду!!!

Глядзіць разгублена некалькі секунд.

— Збірайся!

Бягу на кухню і хуценька паглынаю грэцкую кашу з клубнічным варэннем. Нацягваю калготы, цесныя боты. Мама моцна трымае за руку. Цёмны пад’езд, ліфт, пусты прыпынак. “Аўтобус 8-ка”, як заўсёды бітком. Мне гарача ў шэрай шапцы са штучнага футра, завязкі пад багадай муляць, а вязаны старэйшай сястрой бэзавы шалік колецца.

На вакзале ўжо стаіць абшарпаны, чырвоны ікарус “Магілёў-Нарач”. У той час хадзіў прамы рэйс. Далей такой раскошы не было. Ездзілі з перасадкамі ў Мінску і Вілейцы.

— Памятаеш, што табе чатыры гады? — нагадвае мама.

— Ага, — ківаю я.

Насамрэч мне пяць. Але трэ казаць чатыры, тады праезд бясплатны. Заходзім у аўтобус. Людзей не шмат. Займаем месцы, я саджуся каля акна. Халодна. Вокны замерзлыя. Здымаю рукавіцу і выскрабаю ногцікам маленькую чорную сцэжку. Хукаю на яе, пляма расце. Гэта маё маленькае аконца ў вялікі свет. Толькі маё. І ні халодная раніца, ні знерваваная мама не могуць пазбавіць мяне шчаслівага прадчування падарожжа.

Я ўгрэлася і заснула...

На дварэ снежань 1991 года. Каляды.

Марыя

Таццяна на заключнай сустрэчы курсу прачытала эсэ “Мае карані” і працягвае даследаваць сямейную гісторыю ў форме магістарскага праекта. З падачы Таццяны мы абмеркавалі імёны продкаў, забытыя народныя формы. У ейным эсэ сустракаюцца Лёдзя, Анця, Адаць (Адольф), Броня і Франц...

Таццяна

Асобнае вымярэнне тэма сямейнай спадчыны набывае праз тое, як нашы продкі называлі сваіх найбліжэйшых: “Бабуля працавала брыгадзірам да пенсіі. Спачатку яна дабіралася да працы роварам, потым у яе быў службовы асабісты конь Кароль. Вядома, конь быў значна зручнейшым транспартам. Бывае, стаміўшыся за доўгі працоўны дзень, бабуля засынала на возе, а Кароль сам прывозіў яе дадому. Я любіла падысці да каня, паглядзіць цёплую вільготную пысу і даць з рукі яму лусту хлеба”.

Мастачка і куратарка анлайн-фотаархіва Леся пачала дыскусію пра імёны і прозвішчы, якія мы атрымліваем у спадчыну па мужчынскай лініі, і імя па бацьку. Што калі пераймаць прозвішчы па жаночай лініі і імёны па маці? Што калі змяняць прозвішчы на працягу жыцця?.. А ў эсэ “Гульня ў пахаванкі” Леся ўспамінае рытуалы мядзельскага дзяцінства.

Леся

...Я лавіла матылёў, гуляла па доўгім драўляным мосце над балотам, які вёў ад мястэчка да замчышча на гары. На гэты мост часам выпаўзалі змеі: мядзянкі, вужы. Хлопцы лавілі іх і забівалі — казалі, што Бог адпусціць ім за гэта дванаццаць грахоў.

Хоць мае дзяды не былі рэлігійнымі, само месца было прасякнута верай, усялякай. На Купалле я бачыла вялізныя вогнішчы: п’яныя натоўпы і дзяўчаты ў вянках, што голыя бегалі па лесе і плюхаліся ў ваду. У той жа момант бабулькі і дзядулькі збіралі пустыя бутэлькі, каб раніцай здаць.

Мая бабуля кожнай раніцай ішла ў лес са спецыяльнай машынкай збіраць чарніцы, а дзядуля – па лісічкі. Мы з сястрой прачыналіся гадзін у 9–10, і пасля сняданку сядалі перабіраць чарніцы ад лісця, каб бабуля здавала іх па вышэйшым курсе. Дзяды везлі сабраныя дары лесу на здачу. А мы з сястрой атрымлівалі нешта салодкае за працу, і былі вольныя. Толькі рукі ад чарніцы ніяк не адмываліся.

У хаце была печка, каля якой сушылася пальцам піханая каўбаса ды цыбуля ў старой панчосе. У хаце пахла геранню, на вуліцы – парэчкай і півонямі. Не было ніякіх спецыяльных месцаў для дзяцей – ані арэляў, ані пляцовак. Мы прыдумлялі гульні самі. Адна з іх – пахаванкі. Кошка Каця, у знак сваёй любові, прыносіла на парог птушак. Мы з Ксюшай забіралі іх і рабілі пахавальную цырымонію. На дошцы для гробіка замацоўвалі колкі, рабілі кветкавых людзей: галава – дзьмухавец, валасы – яго сцебелец, які скручваецца ў вадзе, вопратка – іншая кветка. Чым прыгажэй, тым цікавей. Часам нават лазілі за плот школы па суседству нарваць лепшых кветак. З гэтых «людзей-кветак», мёртвай птушкі і нас са спевамі фармаваўся караван, што рухаўся да ўзгорка –

нашага асабістага цментажу. Да канца лета там збіралася 5–6 магілак – выглядала як сур’ёзнае месца памяці. Мы нічога не хавалі, але ніхто і не цікавіўся, што мы робім. Бабуля заўжды была занятая. Дзядуля амаль з намі не размаўляў. Так і праходзіла лета – кожны год без бацькоў, без кантролю, сярод лесу, возера і створаных намі могілак.

Аўтаэтнаграфічны тэкст пра размовы з бабуляй стварыла мастачка Кацярына. Яна расказвае, як аднойчы яе “схаладзіў страх, што бабуля памрэ, і што здарыцца гэта можа ў любы дзень, а я не памятаю і не магу пераказаць амаль ніводнай з яе знакамітых гісторыек, не магу з галавы перадаць яе маўленьне і манеру аповяду, і калі не займуся гэтым проста цяпер, усё гэта зьнікне, зьнікне па-сапраўднаму, з усёй рэчаіснасці, з жыцця ўсёй сям’і. Апошнія запісы я зрабіла ў жніўні 2022, за два месяцы да бабулінага сыходу.

Кацярына

Спярша я паспрабавала проста занатоўваць размову на паперы ці кампутары ў рэальным часе, але хутка зразумела, што пісаньне пад дыктоўку надта стамляе і не пакідае прасторы для ўважлівага слуханьня і ўчасных follow-up пытанняў. Тады вырашыла запісваць размовы на дыктафон, папярэдзіла бабулю, тая лёгка пагадзілася, хоць і трохі хвалявалася, маўляў, ці заслугоўваюць яе ўспаміны такога ашчаднага і сур’ёзнага стаўленьня. Размова пачалася добра, і ўсё ішло як трэба – ажно пакуль я не націснула кнопку запісу. Ураз бабуліну харызму, гумар, натуральную моўную і наратыўную плынь як вецер зьнёс. Яна трымалася як на допыце, адказвала сухімі кароткімі фразамі, нават голас змяніў колер.

Пасля таго правалу я вырашыла не рызыкаваць – а я мела магчымасць рабіць запісы не часцей за 2–3 разы на год – і проста стала трымаць тэлефон на сталае, каб цішком уключаць на ім дыктафон у патрэбны момант, не прыцягваючы ўвагу. І я зусім не шкадую пра гэтую неэтычную патаемнасць: па-першае, я хацела ведаць усю праўду – тое, што чужым ня кажуць, а ўласнай “унуцэ” апавядаецца шэптам; па-другое, мне карцела захаваць самі размоўныя сітуацыі, іх атмасферу. Пакрысе звычка цішком уключаць дыктафон распаўсюдзілася не толькі на інтэрв’ю, але і на сітуацыі, калі бабуля апавядала гісторыкі ў, так бы мовіць, натуральным асяроддзі: за святочным сталом з усёй сям’ёй, гучна і весела, пад каньчочку ці на кухні, у вузкім жаночым коле, шэптам пад гарбатку...

У апошні год размовы пакрысе згубілі сваю актуальнасць і глыбіню, а бабуліна прысутнасць на сямейных застольях стала больш крохкай і адстароненай, яе маналогі спарадычна ўспыхвалі і гэтак жа нечакана сцішваліся, ёй рабілася цяжка ўгнацца за плыньню размовы за сталом. Мы збольшага проста праводзілі час разам.

Але самыя апошнія гісторыі, якія я пачула ад бабулі Сашы, былі апавядзеныя ёй упершыню – і ўсяго аднойчы. Цяпер менавіта яны займаюць мае думкі і менавіта імі я мяркую альбо пачаць, або скончыць кнігу пра яе. Якую форму кніга прыме – зборніка вершаў, аўтаэтнаграфічных нататак ці нават комікса – бліжэйшыя гады пакажуць.

Кацярына перасэнсавала гісторыю продкаў у апавяданні “Анёлы бабулі Рэні”. “Вобраз галоўнай гераіні зборны. Я сабрала ў ім розныя падзеі з жыцця трох маіх родных бабуляў і бабулі Рэні. Гэта былі сапраўдныя анёльскія бабулі. Адна вырастала мяне ў Заслаўі, і ўсе дзеці на вуліцы зайздросцілі, бо мая бабуля самая добрая! Дзве другія — мае стрыечныя бабулі — сястрычкі 93-х і 95-ці гадоў з Глуску. А бабуля Рэня дагэтуль жыве ў памежнай вёсцы ля Лынтупаў. Мне хацелася ўявіць, зразумець як пры такім цяжкім жыцці чалавек-жанчына захоўвае дабрыню, незлаблівасць, некае боскае прыняцце і ўнутранае святло”.

Ніжэй — пачатак апавядання:

Худзенькая бабулечка, нібы сатканая з празрыстага святла, «квятаў» і куранятаў, цёплага малака ды беленькіх фіранак.

Непразрыстымі былі толькі рукі, цёмныя ад працы, зямлі, чыгуноў. Шурпатыя і цёплыя.

А яшчэ была вакол Рэні незразумелая розуму, як воблака спакойная, невыказная словамі любоў. Сама бабуля была гэтай любоўю. Яна нікому не казалася, што кагосьці любіць, мо яна і не ведала, як можна чалавеку такое казаць. Яе любоў была шчырым непамерным шкадаваннем. Яна шкадавала сваіх маленькіх кураняткаў, дзетаў, што прыезджалі на лета, і кароўку, і кусты парэчак, і бусла на слупе, і ўсіх людзей, і пана Езуса, распятага на кожным вясковым скрыжаванні. Калі знаёмыя жанчыны выходзілі замуж, Рэня наказвала жаніху: “Ты шкадуі Танечку, добрая яна. Шкадуі!”

Бабуля ніколі не скардзілася. Пра хваробы ніякія і ціск не казалася, працавала і амаль бесперапынна рухалася... “Дачнікі”, што кожны год прыезджалі ў бабуліну вёску, усё спрабавалі разгадаць сакрэт такога доўгага і дзіўнага жыцця. І сакрэт па шчырасці быў. Але Рэня нікому пра яго не казалася. Нават ксяндзу ў касцёле.

Сакрэтам былі анёлы.

Адзін шэры, напайпразрысты звычайна сядзеў на плоце каля вялізнага бэзавага кусту. Другі дужа любіў калодзежны журавель, стары, рыпучы. Былі яшчэ агародныя анёлы. Быў яшчэ адзін, любіў прытуліцца на даху з дранкі ля коміна. У хаце жыў начны анёл... Анёлы былі не пафасныя, у трубы не трубілі, не спявалі, спакойныя. Але ўсе яны чакалі на бабулю, як вясковыя каты на малако...

Наталля хацела запісаць гісторыю сям’і, у першую чаргу, для сваіх дзяцей, але скардзілася, што не можа пераадолець “боязь чыстага аркуша”. У выніковым эсе “Дзве бабулі” ёй усё ўдалося.

Дзядуляў у мяне не было.

Безумоўна, чыста біялагічна яны былі, але абодва загінулі ў вайну. У часы майго дзяцінства ў нашай сям’і не было прынята неяк падрабязна ўспамінаць пра былое, то й асобы дзядоў у маім жыцці ніяк не праяўляліся. Толькі зайздросціла трохкі аднакласнікам, у каго дзядулі былі жывыя.

Затое ў мяне былі бабулі. Баба Дуся і баба Аня.

Не, не так. Бабушка і бабушка Аня.

Кацярына

Наталля

Бабушка, а не бабуля – таму што я, як і сям’я, былі выключна рускамоўныя. Зварот “бабуля” з’явіўся ўжо ў юнацкім узросьце разам з цікавосьцю да роднай мовы. Застаецца растлумачыць, чаму адну называла з імём, а другую – без.

Баба Дуся – бабуля “па мячы” – фактычна мяне вырасьціла. Калі я нарадзілася, яна ўжо жыла з маімі бацькамі. Дэкрэтны водпуск тады быў кароткі, і выгульвала мяне, немаўляці, спачатку ў вазочку, а потым і без, бабуля. То зразумела, што бабуля была такой жа неад’емнай часткай маёй сям’і, як і мама, тата, старэйшы брат. Таму і зьвярталася я да яе проста “бабушка” і на “ты”.

А баба Аня – бабуля “па кудзелі” – успрымалася не такой блізкай. Жыла я зь ёй разам толькі тры летнія месяцы (а часам і меней), калі мяне адпраўлялі ў вёску. Ды й па характары баба Аня была больш строгай і не гаваркой. Таму і было гэтае афіцыйнае “бабушка Аня” і на “вы”. Толькі ў старэйшых класах я патроху пачала зьвяртацца да яе проста “бабушка”...

Выпускніца школы, а цяпер студэнтка Ульяна паўтара месяца праводзіла глыбіннае інтэрв’ю са сваёй мамай, распытваючы пра дзяцінства ў Грозным. Атрымаўся лірычны тэкст пад назвай “Свобода, сонце, фрукты”. “Это три слова, которыми моя мама описала ее летние каникулы у бабушки в Грозном”. Апошні раз Ульяніна мама наведвала Чачню ў 1992 годзе. А Ульяніна сястра Аглая склала карту геаграфіі сям’і. У пасляслоўі Ульяна зазначае:

Ульяна

Я с детства знала, что моя бабушка и прабабушка родом из Грозного. Прабабушка умерла, когда мне было 8 лет, в 93 года. Я была маленькой, а она – очень пожилой, и я никогда не спрашивала про ее родной город. Да и она сама не рассказывала. Я запомнила ее как очень доброго человека. В детстве бабушка заставила меня есть «щавелевый суп», а я его ненавидела. Мне нельзя было выйти из-за стола пока не доем, и я водила ложкой в тарелке и плакала. И потом, когда бабушка вышла в магазин, я слышу, как прабабушка зовет меня из своей комнаты, ходит она уже не могла. Я пришла к ней, она спросила: «Что случилось?». Я ей рассказала, после чего она разрешила мне вылить суп и угостила конфетой. Я любила заходить в ее комнату, спрашивать «Как дела?» и угощаться конфетами.

Когда мы переехали в Грузию, для меня было все необычно. Отличался климат, еда и традиции. А мама постоянно говорила: «Это как в Грозном». И тогда мне стало интересно побольше узнать про родной город моей бабушки и прабабушки. Мы болтали про него пока гуляли с собакой и за вечерним чаем.

Когда я слушала мамины рассказы, у меня замирало дыхание. Я любила закрыть глаза и представлять знойный день, горную речку, банку черной икры, выпечку прабабушки и жизнь без интернета. Сейчас я часто ловлю себя на мысли, что живу в климате моей бабушки и прабабушки. Интересно получилось, что моя прабабушка с юга эмигрировала на север, а я с севера на юг...

Мамин рассказ про последнее лето отозвался в моей душе больше всего. Город ее летних каникул до неузнаваемости изменился всего за несколько месяцев ее отсутствия. Как и мой родной Петербург после начала войны на моих глазах стал окрашиваться в черный цвет. Прощание с Грозным напомнило мое прощание с Петербургом. Тихое, без слез, но с невыносимым ощущением утраты. Санкт-Петербург в моей голове застыл. Сейчас лето, а для меня он все так же покрыт осенней листвой, как при последней встрече. Так и Грозный для мамы остановился на месте, в ее памяти он такой, как в этих рассказах.

Не одному поколению нашей семьи пришлось начать строить новую жизнь на новом месте, потерять все и попробовать сохранить родной город в воспоминаниях.

Студэнтка Марыя напісала паэтычны ліст ніколі не бачаным продкам:

Марыя

Здравствуй, прабабушка Лиза. Я – Маша, правнучка твоя. Я знаю, ты жила в Пятигорске и когда-то была медсестрой. Ты пекла пироги и ковриги. Я пирогов сейчас не пеку. Я делаю драники по рецепту из книги. Потом расскажу, не в этом письме.

Здравствуй, прабабушка Лиля. Я – Маша, правнучка, я – студентка. Немного я знаю о том, кем ты была. Но видела много открыток. Я же открытки уже не пришлю (у нас сейчас всё по-другому), хотя у меня их почти килограмм...

Здравствуйте и неизвестный мне человек. Не знаю имени, почти ничего (мне папа о вас говорил пару раз). Но вы знайте точно, что я есть. Меня в честь вас папа звал сибирячкой. Я Маша, я ваша внучка. Живу я в столице Литвы, в городе Вильнюс (или Вильня, если писать по-другому). Учусь на истории, рисую немного. Уважаю работу в архиве и «в поле». Но пока тружусь в ресторане. Читаю книжки, фильмы смотрю. И музыку слушаю тоже. Вяжу иногда, особенно шарфы. Вот, браслеты две недели назад научилась плести. Недавно была в Белостоке, а также ещё двух других городах. Брала интервью, изучала ландшафт. И много есть планов ещё у меня. Но о них уже как-то потом.

Яўгенія на фінальнай сустрэчы прапанавала ідэю мабільнага дадатку з інфой пра дакладныя каардынаты сямейных магіл. Акрамя таго, яна пачала вывучаць складаную памяць пра дзядулю.

Яўгенія

У дзеда Колі былі мы, тры ўнучкі. Жэнька, Насця і Сашуля. Жэнька – гэта я. У мяне дзедава прозвішча.

Усё дзядзінства я чула ад маці: “Ну што ж ты такая неакуратная? Вось дзед заўсёды быў акуратыст, усе рэчы на месца клаў, парадак у кватэры любіў. А як на двор выходзіў – дык абавязкова сам стрэлкі на бруках наўцюжыць, боты да бляску начысціць. А ты, як наша мама, усё кінеш-рынеш! Свіння!” Бацька на маму ўсё жыццё з-за гэтага злаваў.

Я сама дзеда амаль не памятаю. Памятаю толькі, што Насці і Сашы ён дазваляў скакаць на рыпучай канапе ў залі на Калініна, а мне – не. Бо я вялікая.

Дзед прайшоў вайну. Якую – усім ясна. Дайшоў да Берліна. Піў. Усё сваё пасляваеннае жыццё ў Мінску піў. Гуляў з мужыкамі ў даміно ў двары. Меў мянушку Чорны палкоўнік. Насамрэч, падчас вайны быў кіроўцам у салдацкім званні старшыні. Але ж які вобраз у вачах дваравой абшчэственнасці!

Дзед, хто ты? Герой вайны? Алкаголік? Авантурыст? Падманшчык? Той, хто ішоў за пакліканнем сэрца?

Вольга, арганізатарка гарадскіх квэстаў, выбрала цэнтрам сямейнага аповеду мінскі Парк Горкага. Вось адзін з сюжэтаў яе эсэ:

Тры пакаленні жанчын маёй сям’і сфатаграфаваліся ў Парку побач са скульптурай аленя: мама, бабуля і прабабуля. Мама ў маленстве заўсёды прыгожа апранутая, бо прабабуля Марыя і прадзядуля Васіль былі найлепшымі ў Яраслаўлі краўцамі. І маёй бабулі Ангеліне яны аддалі ў Мінск швейную машынку Зінгер, на засоўнай пласціне якой даты 1897 і 1899. Бабуля казалася, што гэта гарантыя на машынку, якая скончылася яшчэ ў XIX стагоддзі. А машынка шые да гэтай пары.

Аднойчы прабабуля перадала бабулі ў Мінск грошай, каб тая купіла дачцэ на 10 гадоў залаты гадзіннічак. Але сям’я пераязджала ў новую кватэру, і бабуля сказала маме: “Рэгіна, нам трэба купіць шафу, давай купім на гэтыя грошы шафу, і яна будзе тваёй”. Ох і сварылася прабабуля, прыехаўшы ў Мінск і пабачыўшы шафу замест гадзіннічка! Прабабуля перажыла вайну і ведала, што залаты гадзіннічак можна ўзяць з сабой, уцякаючы з дому, і прадаць у цяжкую хвіліну, а з шафай далёка не пабяжыш. А бабуля мела маладую смеласць наладжваць свой камфорт.

Маладая бабуля мела смеласць пайсці замуж за беларуса і назаўсёды пераехаць з Яраслаўля ў Беларусь. Канешне ж, яна думала, што людзі аднолькава жывуць і там, і там. Але паездка на знаёмства з бацькамі разбіла гэтае ўяўленне. Бабуля расказвала, што вось свёкры яе добра прынялі, накрылі стол, паелі-папілі, а яна ўсё сядзіць пры сталае. Што такое? А бабуля чакае гарбаты, бо ў яе на радзіме сапраўдны культ гарбаты, яна нават уявіць не магла, што абед не скончыцца гарбатай (бабуля мяне нават навучыла піць гарбату са сподачка). А трохі пазней на тых агледзінах бабуля адчувае, што губляе прытомнасць, і вось жанчыны яе завялі за дом і кажуць, што ўсе на яе глядзелі і мо хто сурочыў, то трэба працерці твар нізам сарочкі, тым бокам, што да цела прылягае. І падзейнічала! Для бабулі гэта было ўражанне на ўсё жыццё.

Калі я рыхтавала экскурсію па Парку Горкага, то запыталася ў мамы, дзе стаяў той алень, каля якога яны сфатаграфаваліся? Мама сказала, што прыкладна за сучасным крытым катком. І, вось дзіва, я знайшла за крытым катком бетонны, трывалы, амаль не папсаваны часам пастамент, на якім, хутчэй за ўсё, той алень і стаяў...

І вось яшчэ якая выснова з гэтых гісторый. Усё ж трэба мець смеласць купляць шафу замест залатых гадзіннічкаў.

Вольга

**Перазагрузка
спадчыны**

Heritage Reboot

Maryna Rybakova: “University is about Understanding the Dimensions of the World”

Maryna Rybakova is a 2018 graduate of the European Humanities University, where she completed a BA in Cultural Heritage. Her undergraduate thesis focused on the re-actualization of Marc Chagall’s heritage in her hometown of Vitebsk after 1991. After EHU, Marina pursued an MA in Art Management and Economics in Milan and subsequently became the founder of her own contemporary art initiative – the annual art fair for emerging artists, “ReA! Art Fair”. In spring 2025, Marina was included in the “Forbes 30 Under 30” list in the category “Art and Culture”.

The interview explores the professional trajectory of Maryna Rybakova, an EHU alumna whose work focuses on contemporary art management. Reflecting on her experience in heritage studies at EHU and later in Milan’s art-economy sector, Rybakova discusses the interplay between markets, institutions, and narrative frameworks in the construction of artistic legacy. She argues that cultural value is shaped less by intrinsic qualities than by demand, institutional endorsement, and broader symbolic contexts.

The conversation highlights her creation of the ReA! Art Fair in Milan, a platform supporting young artists through large-scale exhibitions and curated selection processes. Rybakova underscores the role of non-commercial organizations, universities, and prize systems in conferring legitimacy and enabling career trajectories, while also detailing the practical, managerial, and entrepreneurial dimensions of contemporary art production.

Finally, the interview touches on global art markets, regional identities, and the impact of new technologies. Rybakova emphasizes flexibility, networking, and critical thinking as key competencies derived from her humanities education, and identifies emerging trends in art consumption, education, and AI-mediated creativity.

Марина Рыбакова – выпускница ЕГУ 2018 года, закончившая бакалавриат по культурному наследию. Ее выпускное исследование было посвящено актуализации наследия Марка Шагала в родном Витебске после 1991 года. После ЕГУ Марина поступила в магистратуру по направлению арт-менеджмент и экономика в Милане, чтобы впоследствии стать основательницей собственного проекта в области современного искусства – ежегодной художественной ярмарки для молодых художников ReA! Art Fair. Весной 2025 года Марина попала в список Forbes 30 Under 30 в категории «Искусство и культура».

Теперь мы поговорили с ней о природе наследия, роли университетского образования и продажах современного искусства.

Марина Рыбакова: «Университет – это про осознание граней мира»

Марина, давайте начнем сразу с главного, с темы нашего номера. Как, на ваш взгляд, рождается художественное наследие?

Как создается культурная ценность – это хороший вопрос. Думаю, финансовая составляющая в этом явно не на последнем месте. Если вы спрашиваете почему что-то, сделанное в условном 1985 году, к настоящему времени уже внесено в какие-то альманахи и считается ценным, то я бы дала довольно циничный ответ: на самом деле решает рынок. Это происходит потому что, по-видимому, на такое искусство есть спрос или даже этот спрос можно создать искусственно. И, таким образом, ценным считается то, за что было заплачено много денег, просто по факту стоимости. Во всяком случае, современный рынок работает по таким принципам.

Вот пример Шагала. Пусть за него в свое время в Витебске никто ничего особо не платил, за него платили в Париже и Нью-Йорке. Если бы Шагалу не повезло стать в свое время дорогим на рынке, попасть в какие-то правильные круги и стать одним из самых высокооплачиваемых художников, а после смерти превратиться в икону аукционов, возможно, мы бы не так ценили его наследие.

Шагалу повезло, он стал дорогим при жизни, но ведь огромное количество художников, которых мы сегодня видим в галереях, – их судьба совсем иная, они очень часто были забыты потомками, но стали дорогими впоследствии. Так может цена – не первопричина?

Да, Ван Гог, наверно, самый яркий тут пример. Но, насколько я поняла за годы учебы, и моя интуиция это подтверждает, наследие есть у каждого человека: семейные фотоальбомы, реликвии, какие-то истории – в каждой семье, у каждого человека, и его можно найти во всем. О любых предметах старше определенного числа лет можно рассказать историю. Будет ли она интересна широкому кругу – это вопрос. Но чем шире этот круг, чем больше людей могут как-то заинтересоваться этой историей, понять и присвоить, тем большую ценность имеет это наследие.

Я не работаю с художниками как куратор, не погружаюсь в их нарративы и истории. Я работаю на позиции «директор» – это тот, кто всем управляет, но не соприкасается с прекрасным напрямую, зато сидит и бюджет заполняет, подает заявки на финансирование и прочее, поэтому у меня довольно циничный подход ко всему этому.

А в чем цинизм?

В том, что я вижу какие-то линейные механизмы: если художнику везет, на него поднимается спрос, только тогда публика начинает вчитываться в тексты, в которые до этого не вчитывалась. Людям было по большому счету все равно, какие там нарративы, о чем это искусство. Но с приходом материальной ценности сразу всем становится как бы интереснее.

Один из наших профессоров Джеффри Тейлор недавно в разговоре на эту тему сказал, что в возбуждении интереса очень важную роль играет личная история и то, что человек своим творчеством репрезентирует, какой-то более широкий региональный и исторический контекст...

Да, конечно, нужен сложный, многогранный нарратив, нельзя просто что-то нарисовать и ждать признания. И еще, помимо денежной ценности, немалую роль играет институциональное подтверждение. Если в биографии художника присутствуют какие-то авторитетные имена или организации, скажем, вот там он учился, с теми сотрудничал, кто-то его заметил на определенном этапе, то значит не я одна, как зритель, вижу в его творчестве важный смысл. Значит не меня одну оно задевает – еще и каких-то важных людей! В конце концов, кто-то из начинающих художников может, к примеру выиграть конкурс, который организует лондонская галерея Saatchi (они делают большой ежегодный конкурс для молодых художников, и кто попадает туда, получает большой «зеленый флаг»), а у кого-то множество меньших достижений, но это все накапливается и так, через цепочку институ-

циональных признаний, формируется потенциал известности, который художник может зрителям презентовать.

А еще в мире искусства очень важно появление некоммерческих организаций. Несмотря на то, что многое выражается в денежном эквиваленте и продается, все равно, если мы посмотрим на то, кто определяет, что именно важно сейчас в искусстве, и кто выстраивает иерархии среди художников – это в большинстве либо некоммерческие организации, либо академические институты, те же университеты.

Как вы пришли к тому, чем стали заниматься в Милане? Помогло ли в этом первое образование в ЕГУ?

Университет, твоя специализация – это не совсем про то, что может быть выучено и потом использовано в жизни каждый день. Нет, это скорее про осознание различных граней мира: от истории до социологии; того, что делает тебя более разносторонним человеком, понимающим в каком мире он живет и улавливающим контекст. Университет также обогащает социальными связями, дает друзей и поддержку, и чем более ты активен, тем интенсивнее это все накапливается.

В ЕГУ это была как раз моя история. И потому в магистратуру в Италии [после ЕГУ Марина поступила в магистратуру по направлению «экономика и менеджмент искусства» в Католическом университете Святого Сердца в Милане] я шла с определенной идеей, что может быть у меня будет стажировка в каком-нибудь аукционном доме, и я буду напрямую работать с искусством и погружусь в этот рынок, что выучу что-то, что мне откроет глаза. Но на самом деле нам давали книжку прочитать, и потом на экзамене надо было ответить по ней.

Я всегда подозревал, что мы – лучшие.

Я вам это подтверждаю! И для меня в Италии был новый, но болезненный опыт, потому что я ведь уже привыкла высказывать свое мнение, а там этого нет. Поэтому в магистратуре я училась плохо. Но все равно было это умение выстраивать связи, общаться с коллегами, и поэтому первыми моими единомышленниками на пути к данному проекту [ReA! Art Fair] стали мои однокурсники из магистратуры, которым тоже было очень интересно попробовать себя в чем-то новом.

Еще одной причиной, почему я пошла в направлении создания собственного проекта, а не попыталась дальше искать стажировки и работу на какую-то кампанию, было то, что меня просто не взяли туда, куда я по-настоящему хотела. И я подумала: раз не взяли, значит надо делать что-то самостоятельно. Поэтому на самом деле важна еще и гибкость, умение импровизировать. Ну и понимать, что неудача – не приговор.

Понимаете, когда получаешь хорошее гуманитарное образование, и оно дает тебе навык построения нелинейных связей и коммуникации, то потом можно стать всем кем угодно, если, конечно, есть внутренние силы.

Ваш проект ReA! Art Fair ориентирован на работу именно с молодыми художниками, на их продвижение в коммерческом смысле. Вроде бы идея на поверхности, но даже в Италии таких проектов мало...

Да все на самом деле банально, и в мире уже примерно все придумано, просто еще не во всех местах про это знают. Подобные проекты были уже и в Лондоне, и конечно же в Нью-Йорке. Были и в Милане, где-то в начале 2010-х это называлось «Биеннале молодого искусства». Но для любого проекта, как и для художника, важно правильное место, время, удача, правильная команда, и вот у тех предыдущих проектов что-то не срослось, и о них забыли. Мы смотрели на эти примеры, и к тому же мы не местные, экспаты, и вот мы стали это делать заново.

Каждый год, осенью или немного раньше, мы принимаем заявки от художников. Обычно их около 600–700. Из них команда кураторов – шесть человек – отбирает примерно 100. Дальше начинаются обсуждения, какие из них будут представлены, как именно будет устроена экспозиция.

Мы арендуем большие пространства, постиндустриальные выставочные площадки – от тысячи до полутора тысяч квадратных метров. Мне всегда хотелось делать масштабный проект, потому что это привлекает больше зрителей. Когда ты обещаешь им яркий, насыщенный опыт, они приходят.

Для многих участников ярмарка становится трамплином: кто-то после этого начинает работать с известными брендами вроде Gucci или Schiaparelli, кто-то делает собственные крупные проекты. Приятно видеть, как карьеры действительно взлетают¹.

Хорошо, поговорим про то как продавать искусство. Остается ли в современном арт-мире региональное деление, скажем «художник из Восточной Европы», или это уже пережиток?

Вероятно, в более «глобальных» городах, как Лондон или Нью-Йорк, уже все смешано, но в целом действительно – людям проще ассоциировать кого-то с регионами. Скажем, особенно в Китае есть развитый локальный рынок, ориентированный на собственное азиатское искусство. В Индии тоже свой рынок. Так и в Восточной Европе есть свой «пузырь».

Часто это определяется внешними по отношению к художникам обстоятельствами: тем, кто коллекционирует, кто финансирует и дает гранты. В основном роль играют местные институции для местных художников.

¹ Подробнее про Марину и ее проект: Гиль А. Эта белоруска попала в список Forbes – рассказываем, кто она и как она это сделала // <https://citydog.io/post/forbes-30-under-30/> (27.05.2025).

Команда ярмарки ReA! Art Fair, слева направо: Паола Шиаптани, Лаура Пиери, Пелин Зейтинчи, Марина Рыбакова, Мария Мясникова. 2020 год

ReA! Art Fair. 2023 год

И что сейчас покупают?

Все покупают! Просто сейчас, как в любые времена неопределенности, покупают меньше. Но обычным людям всегда нужно обустраивать дом и офис, то есть покупают чаще всего что-то практичное, не какие-нибудь инсталляции, занимающие целую комнату, а просто картину на стену.

Если говорить о коллекционерах, то такие, для кого собирание живописи представляет серьезное хобби и которых даже иногда можно назвать профессионалами, они обычно сами о себе гордо заявляют, везде можно прочесть их интервью, и не составляет труда найти их контактные данные или соцсети. В Италии таких, навскидку, человек сорок.

Мы используем разные тактики их привлечения, но обычно не «в лоб», надо действовать очень осторожно, ведь все остальные тоже думают, как бы так им написать и предложить «купите наше!» Мы подходим аккуратно, пытаемся зайти через их публичный образ, мол, хотим сделать с вами интервью, и так невзначай получается, что мы уже и знакомы.

Над чем сейчас работаете?

Мы сейчас развиваем направление, связанное с неформальным образованием: семинары, воркшопы, курсы для тех, кто хочет лучше разбираться в искусстве или хочет работать с ним на практике, скажем есть курс для молодых кураторов: что значит быть куратором в современном мире, какие для этого нужны практические навыки и так далее.

Вопрос на злобу дня. Как думаете, каким будет влияние искусственного интеллекта на вашу сферу? Он ведь не только тексты способен производить, но и графику.

Пока существует институт социального подтверждения, то есть подтверждения статуса художника через премии, призы, гранты и престижные программы, во всем этом сохраняется человеческий фактор. Куратор X сказал, что художник Y очень хороший – то есть это все еще люди определяют!

Конечно, есть художники, которые задействуют искусственный интеллект в своих творческих студиях, интегрируют его в свое дело. Но послушайте, если мы говорим о больших художниках современности, у многих есть мастерские, где работают десятки и сотни сотрудников, и в результате художник может даже практически не прикаснуться к своему произведению, вместо него это делают «подмастерья». Такое было и во времена Ренессанса. Те же картины Рембрандта – сколько там самого Рембрандта? Я думаю, что с тех пор, как искусство ушло от высочайшего ремесленного умения сделать что-то тонкое, и особенно после изобретения фотографии, когда мы окончательно отошли от того, что что-то считается уникальным только потому что этого произведения коснулась кисть или рука великого, в принципе кто-то может уже считать Марселя Дюшана «Чатом GPT» своего времени. Но все равно ведь именно его писсуар – он на пьедестале, а те остальные, которые по-прежнему в магазине продаются – они-то нет, потому что имеется социальное доказательство, что Дюшан гений искусства, об этом говорят и институции, и эксперты, чье мнение учитывается!

Недавно Вы переехали в Сан-Франциско. Чем сейчас занимаетесь, какие планы и перспективы, если, конечно, это не секрет?

Сейчас я в Сан-Франциско и продолжаю рулить ReA! Art Fair. Наша структура позволяет спокойно вести все процессы откуда угодно – это же современный арт-мир, тут все кураторы и арт-директора постоянно на чемоданах, работают в разных часовых поясах. Переезд в новую точку не снижает вовлечённость, а, наоборот, даже открывает новые горизонты.

Параллельно я тут просто изучаю местный контекст. Здесь особая тусовка: искусство, технологии и социальный дизайн постоянно пересекаются. Хочу понять, что именно востребовано, а не просто притащить «своё готовое решение». Есть мысль запустить какой-то маленький локальный эксперимент, но я пока специально даю себе время просто наблюдать и погружаться.

Плюс, это идеальное место для всего технологического в моей работе — исследования, стартапы, инструменты для художников и институций. Пока я на этапе сбора данных, разбираюсь в рынке и завожу нужные контакты. Уверена, Сан-Франциско станет одной из крутых точек роста для моих следующих проектов.

Ну и напоследок. Назовите 3–5 молодых художников, работающих с темой памяти / идентичности / наследия.

Здесь я наверное все-таки предложу подборку именно белорусских художников. У нас действительно много тех, кто работает с наследием и исторической памятью через различные призмы и личный опыт — может быть потому, что процесс национального осознания еще очень остро стоит, и одновременно с этим это нечто эфемерное и ускользающее — как фольклор, культура вышиванок и мова. В этом смысле белорусские художники чаще смотрят «вглубь» идентичности, а не на горизонт того же будущего с футуристическим визуалом, искусственным интеллектом и роботами, что более распространено на Западе или в Китае. Итак:

Таня Тур (@tanya_tur_)

Текстиль, объекты, тканые образы. Таня круто работает с памятью, как материальной, так и нематериальной, через текстиль как физическое воплощение культурного кода. В ее работах можно найти то, что откликнется большинству белорусов: мотивы детства, традиционное рукоделие, бытовая эстетика.

Хутка Смачна (@hutkasmachnaa)

Объекты, микро-интервенции в городскую среду. Этот дизайнерский проект работает с визуальной памятью городов с особым фокусом на архитектуру Минска. Это очень чёткий, наблюдательный взгляд на культурный ландшафт, который постоянно в движении. Их объекты — это такие маленькие метки коллективной памяти, которые одновременно трогают и заставляют улыбнуться.

Таша Кацуба (@tashakatsuba)

Перформативные костюмы, инсталляции, тканевые конструкции. Таша исследует телесность, травму и идентичность через сложные многослойные костюмы и пространственные штуки. Её визуальный язык построен на отсылках к ритуалам, обрядам, защите и уязвимости. Через текстиль и форму она собирает свой собственный архив переживаний, превращая его в современную мифологию.

Посетители ярмарки. 2023 год

Андрэй Лянкевіч (@liankevich) — проект «Інтэр’еры беларускіх хат»
Документальная фотография. Лянкевич создает визуальный атлас белорусской памяти. Интерьеры и их обитатели – наши бабушки и дедушки – это культура, которая стремительно уходит. Каждый дом представлен как личная история, отраженная в предметах, орнаментах, самодельных коврах, фотографиях на стенах.

Руфина Базлова (@rufinabazlova)

Текстиль, вышивка, документированные перформативные жесты. Руфина объединяет традиционные белорусские техники вышивки с актуальными политическими и культурными темами. Её практика представляет собой уникальный микс визуального архива и современного комментария. Через «вышиты летапіс» она фиксирует память о событиях последних лет, работая сразу с историческим и современным слоями нашей идентичности.

Genin. The Beginning of an Artistic Legacy

Alina Haiduk

Alina Haiduk is a third-year student in the “European Heritage and Creative Tourism” programme. Her academic interests include art history, cultural anthropology, and intangible cultural heritage.

The article reconstructs the early artistic formation and transnational career of Robert Genin (1884–1941), a Belarus-born painter associated with the Paris School. Through biographical sources, memoirs, and early writings, it traces Genin’s trajectory from his impoverished childhood in the Mahilioŭ region to his artistic education in Vilnius, Odesa, Munich, and Paris. The author highlights the cosmopolitan environments that shaped his aesthetics, emphasizing his participation in major European art circles and his engagement with avant-garde experimentation.

A central focus is Genin’s stylistic evolution, culminating in his celebrated Balinese series, which marked a philosophical and artistic turning point. The article shows how his mobility, intercultural encounters, and personal hardships – combined with periods of recognition and neglect – shaped both his creative identity and the later reception of his works. It also addresses the dramatic final years of his life, including his ill-fated relocation to the Soviet Union and his tragic suicide in 1941.

The author argues that Genin’s legacy is still underdeveloped, both in Belarus and internationally, despite emerging interest from collectors and institutions. The article situates Genin as a case study in how artistic heritage is constructed, showing that the transformation of an artist’s legacy into cultural heritage depends on sustained scholarly interpretation, market recognition, and institutional activism.

Цяжка ўявіць, што Віленская мастацкая школа, Адэская мастацкая школа, прыватная мастацкая школа Антона Ажбэ, Акадэмія Юліяна і Сарбона – усё гэта аб'яднаецца ў біяграфіі хлопчыка, народжанага ў беднай сям'і ў вёсцы Высокае на Магілёўшчыне. Такія жыццёвыя гісторыі фармулююць ідэю мастацтва, якое пачынае дзейнічаць за межамі чалавечых магчымасцей. 11 жніўня 1884 года нарадзіўся Роберт Генін. Майстар загадкавых знікненняў і пульсацыі колеру. Ці чакаў хто-небудзь, што хлопчык выкажа жаданне стаць мастаком? Значна больш чаканым для яго было б працягваць справу бацькі. Але Роберту здавалася, што гандаль саступае пошукам уласнай мовы і творчаму бунту дзеля вар'яцкай ідэі, народжанай унутраным геніем.

У 1911 годзе Роберт Генін вёў мемуары, знаходзячыся ў мюнхенскай бальніцы. Цяжка сказаць, з якой прычыны ён быў шпіталізаваны. Апісанні маніпуляцый, якія праводзілі лекары, сведчаць, што ў мастака былі праблемы са страўнікам. Менавіта ў гэтых мемуарах, апублікаваных у 1920 годзе ў Берліне, Роберт Генін адзначае пачатак сваёй творчай кар'еры.

Генін. Пачатак мастацкай спадчыны

Аліна Гайдук

Аліна Гайдук навучаецца на 3-м курсе праграмы “Еўрапейская спадчына і крэатыўны турызм”. Яе сферу навуковых інтарэсаў складаюць гісторыя мастацтваў, культурная антрапалогія і нематэрыяльная культурная спадчына.

У чатыры гады ён сутыкнуўся з першым моцным мастацкім уражаннем. Малады Роберт выпадкова спаліў бацькоўскі дом. У 27 гадоў Генін апісаў языкі полымя (верагодна, схаваныя ў кожнай яго працы). Усё дзяцінства Роберта Геніна стала ініцыяцыяй у мастацкую гільдыю. Па-першае, сям'я апынулася ў галечы. Па-другое, маладога мастака чакаў пераезд у Красавічы, дзе ён пачаў жыць з сям'ёй дзеда. Праз шэсць гадоў памерла маці. Разбуральнае жыццё дзеля творчага нараджэння.

Роберт Генін адкрыў свой талент у акадэміях, пра якія ўжо згадалася. З 1898 па 1900 год ён вучыўся ў Вільні. Школа Івана Трутнева дала аснову для многіх вядомых майстроў. З усіх мастакоў Парыжскай школы, якія паходзілі з Беларусі, першым пайшоў гэтым шляхам Роберт Генін. Праз дзевяць гадоў там вучыліся Хаім Суцін, Пінхус Крэмень і Мішэль Кікоін. Цяпер лёс першаадкрывальніка аддадзены забыццю на родных землях. Аднак на пачатку творчага шляху малады мастак не пакутаваў ад непрызнанасці.

Роберт Генін ведаў цану і сабе, і свайму таленту. Два гады жыцця ён прысвяціў Адэскай мастацкай школе. Жыў бедна, але быў пагружаны ў творчую ідэю:

І вось я, у саламяным капелюшы, які павінен быць такім жа вялікім, як усё маё цела, іду басанож і з голым торсам па галоўных вуліцах Адэсы. Так, людзі павінны бачыць, што я існую з ласкі Божай. Наш італьянскі настаўнік Гарыні [маецца на ўвазе італьянскі скульптар Луіджы Гарыні (1817–1911), які выкладаў у Адэскай мастацкай школе. – аўт.] быў шакаваны, калі я з'явіўся ў школе ў такім выглядзе (Genin 1920, 24).

Генін быў упэўнены ў сабе як у творцу, хаця мастацкая рэвалюцыя і вынаходніцтва ўласнага стылю адбыліся пазней.

Мастацкае выпяванне Роберта Геніна, як і ўсіх наватараў пачатку XX стагоддзя, адбылося падчас падарожжаў. У 1902 годзе мастак пераехаў яшчэ далей ад Зялёнай царквы ў Красавічах, пра якую згадаў алеем на палатне праз шэсць гадоў пасля першай сустрэчы з Мюнхенам. З пачатку XX стагоддзя Роберт Генін жыў у двух мастацкіх цэнтрах Еўропы – Парыжы і Мюнхене. І калі першы відавочны ў факталагічным характары авангарднай хімічнай рэакцыі, то другі горад амаль не ўпамінаецца сёння ў кантэксце творчых вынаходніцтваў таго часу. Не будзе перабольшаннем увесці тэрмін «Мюнхенская школа» для ўсяго, што паспела там адбыцца. За менш чым 33 гады развіцця мастацтва ў першай палове XX стагоддзя гэтаму гораду ёсць што сказаць. І адзін з галасоў мюнхенскага мастацкага хору безумоўна належыць Роберту Геніну. Усё, што потым адбывалася ў Мюнхене, стварала ўмовы для яскравага «насуперак». Што можа зрабіць мова мастацтва ў барацьбе з глабальным болем? Хіба што не маўчаць, пакуль магчыма.

Наладзіўшы сувязі і знаёмствы з мастакамі, Роберт Генін не быў прывязаны да месца ці інтэлектуальнага кола. Ён кіпеў прагай падарожжаў і ўражанняў. Гэты чалавек удыхаў эмоцыі і выдыхаў колер. Яго сястра жыла ў Егіпце, і даволі багатая. Але, прыехаўшы да яе, атрымаўшы ўласную студыю, Роберт зразумеў, што жыццё ў дабрабыце не для яго. Раней людзі стваралі мастацтва, каб выжыць: данесці неабходнае і не разгневаць боства. Значна пазней мастацтва стала пlynню, якая супрацьстаіць семантыцы выжывання. Мастацкі ерэтык Роберт Генін у сваіх дзённіках называе беднасць “салодкай”. У 1905 годзе ён першым з беларускіх габрэяў прыбыў у “La Ruche”. Унікальная камуна стала яго домам на два гады.

Верагодна, падчас знаходжання ў Парыжы Роберт Генін ужо ведаў сваю каханую. Яна была з Беластока. Марта Карпава падзяляла цікавасць Геніна да малявання. У красавіку 1907 года яны пабраліся шлюбам. Гэты саюз праіснаваў 13 гадоў, у пары нарадзілася двое дзяцей. Сямейнае жыццё Геніна не было гладкім, і ён прызнае сваю віну:

Але чаму такія няшчасныя людзі сыходзяцца ў шлюбе з мастакамі, якім самім няма чаго есці? Ці няма закона, які забараняе гэтай гільдыі ажаніцца раз і назаўжды? Мастацкай гільдыі ў цэлым, але, чорт вазьмі, жывапісу ў прыватнасці!» (Genin 1920, 10).

З 1907 па 1918 год Генін жыў пераважна ў Мюнхене. Мастак уваходзіў у склад вядомых творчых аб'яднанняў. Займаючыся выставачай, выдавецкай, мастацкай і пісьменніцкай дзейнасцю, аўтар не забываў пра неабходнасць пастаяннага руху для ўласнага развіцця. Яго паездкі ў Італію не задакументаваныя. Аднак замалёўкі сведчаць пра наяўнасць такіх вандровак, як адзначае даследчык яго творчасці і першы бібліяграф Аляксей Радзівонаў (Rodionov 2019, 29). Творы Роберта Геніна пацвярджаюць, што ён наведваў Сіену, Мантую, Сан-Джыміньяна і Манселічэ.

Роберт Генін. Зялёная царква ў Красавічах. Каля 1905 года

Лініі прыроды ніколі не пакідалі мастака абыякавым. Натуральна, яго цікавасць да пейзажаў не магла абысці Германію, па якой мастак рэгулярна падарожнічаў. Роберт Генін згадвае горы Шварцвальд:

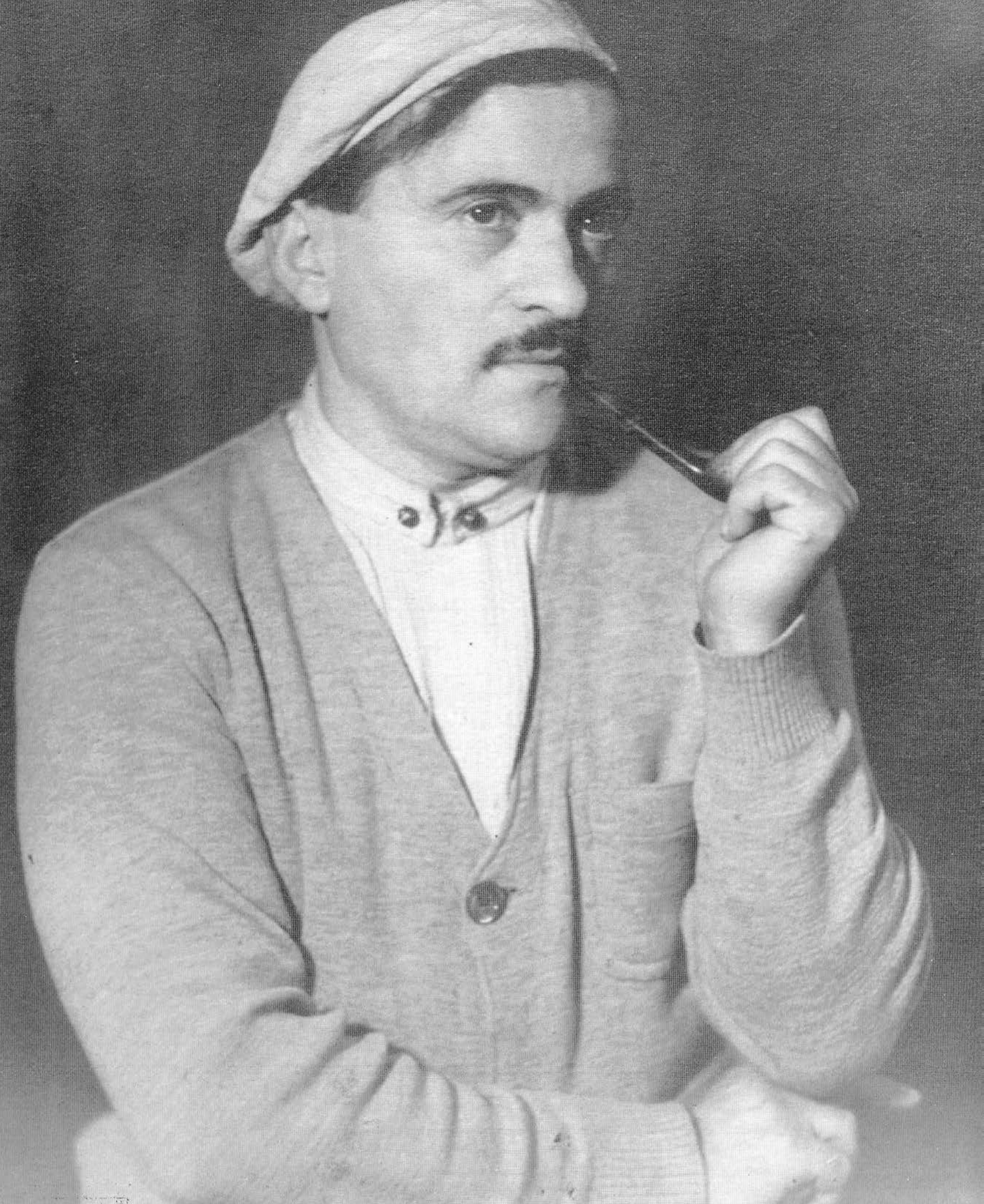
Паважаны спадар Кейзер, колькі разоў мы абмяркоўвалі мастацтва і жывапіс адзін з адным гэтым летам..?

Я вельмі часта прыязджаў у вашы прыгожыя горы Шварцвальд. Мы працавалі разам (Genin 1920, 57).

Звяртаючыся да спадара Кейзера ў гэтым запісе, мастак, хутчэй за ўсё, мае на ўвазе Эміля Кейзера. Біяграфіі абодвух маюць перакрываванні. Эміль Кейзер (1846–1923) быў жанравым мастаком. Стылістычна працы Эміля Кейзера і Роберта Геніна зусім розныя.

Роберт Генін не застаўся незаўважаным падчас творчых пошукаў у Мюнхене. Пра гэта сведчыць яго ўдзел у групавых выставах, а таксама наяўнасць персанальных. Да пачатку 1919 года мастак пераехаў у Берлін на наступныя дзесяць гадоў. Прыкладна праз год ён развёўся з Мартай Генін. Яго новай абранніцай стала Маргарыта Гурт, неўзабаве ў пары нарадзіўся сын.

З 1920 года пачынаецца афіцыйная гісторыя Роберта Геніна як пісьменніка. Першая кніга пад назвай “Замалёўкі і ўспаміны” выйшла ў выдавецтве Фрыца Гурліта. Акрамя ўласных літаратурных твораў, Роберт Генін ілюстраваў нямецкіх сучаснікаў. У 1921 годзе выйшла кніга Якаба Васермана “Гісторыя графа Эрдмана Промніца”, якую суправаджалі творы Геніна. Праз два гады выдавецтва Tillgner Verlag апублікавала кнігу Казіміра Эдшміда, Генін удзельнічаў у афармленні. Роберта Геніна можна знайсці таксама ў выданнях прац Ганса Бегтэ і Густава Малера.

У Мюнхене Геніна падтрымліваў Генрых Танхаўзер, у Берліне яго творчасцю заняўся Альфрэд Флехтхайм. Увага з боку Танхаўзера і Флехтхайма з'яўляецца відавочным сведчаннем таленту мастака. Напрыклад, першымі карцінамі ў зборы Флехтхайма былі працы Вінцэнта ван Гога і Поля Сезана. Флехтхайм валодаў здольнасцю бацьчы веліч да таго, як яна дасягала безумоўнага поспеху.

У 1926 годзе Роберт Генін адправіўся на Балі і правёў там каля паўгода (Genin 1928). Гэтую паездку можна назваць нарожным каменем у трансфармацыі філасофскага бачання мастака. Адтуль ён прывёз сваю балійскую серыю, па якой яго можна лёгка пазнаць. Гэтыя карціны блішчаць адметнымі рысамі: хоць яны і былі відавочнымі яшчэ на пачатку шляху, але патрабавалі рэвалюцыі. Мастак нарадзіўся пад Магілёвам, творца – у Вільні і Адэсе, майстар – у Мюнхене і Парыжы. На Балі майстар стаў геніем.

Аўтар расстаецца з Маргарытай у 1927 годзе і сыходзіцца з парыжскай знаёмай, пераязджае ў Парыж у 1929 годзе і жыве там з Геніяй Інэс да свайго апошняга пераезду – у Маскву. Пакінуўшы жонку і дзяцей, мастак накіраваўся ў прастору сваёй апошняй веры. У прадчуванні катастрофы ён не мог заставацца ў гарадах уласнага трыумфу і чакаў выратавання ў краіне Саветаў. Тады ён верыў, што апынецца ў месцы, дзе больш няма антысемітызму. Але як жа ён памыляўся. Савецкая Расія стала для яго катастрофай. Мастак, які мог пахваліцца апладысманамі Парыжа, Мюнхена, Берліна, Нью-Ёрка і фрэскай у Маскве, замазанай вапнай, скончыў жыццё самагубствам у 1941 годзе, атруціўшыся марфінам. Генін быў кантужаны бомбай падчас дзяжурства на даху, зламаны расчараваннем і страчанай надзеяй. Калі завяршаецца біяграфія аўтара, ён ці заканчваецца разам з ёй, ці нараджаецца як спадчына – пасмяротна, пасля прыжыццёва пройдзеных нараджэнняў у якасці мастака, творцы, майстра і генія. Адбываецца пабудова “міфа”, падобнага таму, што вывучае Наталі Энік пры аналізе канцэптуалізацыі творчасці Вінцэнта ван Гога (Heinich 1996).

Французскі сацыёлаг П'ер Бурдзье апісвае культурны капітал як нешта, што ўтрымлівае ў сабе ў тым ліку і эканамічны капітал. Паводле Бурдзье, аб'ектыўны стан культурнага капіталу – гэта пэўны актыў фізічных аб'ектаў, да якіх можна аднесці і карціны (Bourdieu 1986, 17). Аднак валоданню гэтымі аб'ектамі папярэднічаюць пэўныя веды пра іх, якія дазваляюць разумець і інтэрпрэтаваць творы.

Папулярызацыя жыцця і творчасці мастака найбольш адбываецца на дынаміцы цэн на яго мастацтва. Асабліва кантрасны рэльеф выяўляецца ў пераходзе творчага капіталу ад працяглай незапатрабаванасці да працэсу ўключэння яго ў сучасную пабудову сэнсаў.

У размове пра пачатак спадчыны паўстае пытанне: дзе знайсці пачатак у тым, што па вызначэнні сваёй ідэальнай мадэлі не павінна мець канец, ідучы за ключавым прынцыпам прыняцця-перадачы? У англійскай мове ёсць два словы для спадчыны. Першае з іх ‘legacy’, якое спасылкаецца на рэшткі мінулага ў любым выглядзе. Другое – ‘heritage’, успадкаваная ў працяглым культурным працэсе частка legacy, якая фарміруецца здольнай да маніфестацыі традыцыі і каштоўнасцей кантэксту на сваім прыкладзе. Тады, беручы карціны

ў якасці асновы, інтэрпрэтацыйная актыўнасць будзе вакол іх бачанне ідэнтычнасці, гістарычнасці і прыналежнасці.

Такім чынам, уяўляецца, мастацкая спадчына мае вытокі ў канцэптуалізацыі біяграфіі творцы. Праца з аўтарамі са “змяшанай” ідэнтычнасцю прадстаўляе найбольшую цікавасць, бо канструюванне падзеленай спадчыны з’яўляецца ці міжнародным супрацоўніцтвам, ці сукупнасцю контратак. Стварэнне творчага капіталу, спрыяльнага да шматбаковага ўспадкоўвання, наўпрост залежыць ад мастака, а вось сам працэс успадкоўвання – ад спрытнасці даследчыкаў. Тут варта ўзгадаць работу Матса Мальма “Constructing Cultural Heritage: The Stagings of an Artist – The Case of Ivar Arosenius”, якая паказвае, як творчае legacy чалавека становіцца heritage праз розныя «інсцэнізацыі» і як гэтыя інсцэнізацыі змяняюцца пад уздзеяннем пастаянных інтэрпрэтацый (Malm 2021). Пры тым першасная «інсцэнізацыя» мастака належыць яму самому.

Разглядаючы выпадак прадстаўніка Парыжскай школы Робера Геніна, у якім яшчэ шмат месца для інтэрпрэтацыі і, адпаведна, канструювання спадчыны, можна сцвярджаць, што пік дынамікі цэн, звязаны з канцэптуалізацыяй біяграфіі, чакае наперадзе. Нягледзячы на тое, што актуалізацыя творчага капіталу мастака ў некаторых краінах пачалася дваццаць гадоў таму, арт-дылеры не маюць сфармуляванага ўяўлення, колькі каштуе Генін.

Першыя маштабныя дакументальна пацверджаныя аўкцыёны работ Робера Геніна ў XXI стагоддзі адбыліся ў 2015–2018 гадах. Гэтыя продажы праводзіў аўкцыённы дом Kedem¹. Кампанія пачала сваю гісторыю ў 2008 годзе і спецыялізуецца на продажы прадметаў, якія распавядаюць пра гісторыю габрэйскага народа і культуры. Карціны габрэйскага мастака, які нарадзіўся на тэрыторыі Беларусі і сваім талентам заваяваў мастацкія цэнтры XX стагоддзя, цалкам упісаліся ў канцэпцыю. На аўкцыёнах былі прадстаўлены як графічныя творы і літаграфіі з аўкцыёнам мастака ацэнаным коштам 50 долараў, так і больш дарагія прапановы. Напрыклад, лот № 513 з 10 падпісаных літаграфій на аўкцыёне 16 сакавіка 2016 года быў ацэнены ў 1500 долараў і прададзены за 2375 долараў. Яшчэ адным значным продажам стала літаграфічная кніга Роберта Геніна (Мюнхен 1916, уласнае выданне мастака) за 1000 долараў (2015). Дарэчы, адзін з 30 асобнікаў гэтай кнігі зараз прадае кнігарня Eric Chaim Kline Bookseller за 4500 долараў². Немагчыма ацэньваць такі рост цаны як прыкмету росту цікавасці асабіста да Роберта Геніна. Напрыклад, экзэмпляры першага тыражу кнігі Die Ferne Insel, Aufzeichnungen von meiner Fahrt nach Bali in Wort und Bild. Berlin: Wegweiser-Verlag, 1928 прадаюцца ў антыкварыятах па кошце кубку кавы.

Нават гледзячы на адносна буйныя продажы, нельга казаць пра Роберта Геніна як пра канчаткова прызнанага мастака, але можна бачыць таго, хто сёння “нараджаецца” ў парадыгме спадчыны. Калекцыянер з Пецяўбургу А. Радзівонаў, пачаўшы барацьбу за аднаўленне памяці пра Геніна ў 2006 годзе, прывозіў яго працы і ў Беларусь для экспанавання, дарыў некаторыя сведчанні творчага шляху музею Марка Шагала, але імпэт, звязаны з беларускім кантэкстам, чамусь-

¹ Kedem Auction House website, lots related to Robert Genin, Available from Internet: <https://www.kedem-auctions.com/en/search?text=Robert+Genin>

² Eric Chaim Kline website, lots related to Robert Genin, Available from Internet: <https://www.klinebooks.com/pages/books/42353/robert-genin/lithographisches-skizzenbuch-1916-lithographic-sketch-book-1-30-copies>

ці скончыўся разам з часовымі выставамі 2011–2014 гадоў (Родионов 2016). Зараз на нашых землях з дасяжных для публікі матэрыяльных “аб’ектаў памяці” пра таленавітага мастака – толькі шылда на будынку Клімавіцкага раённага краязнаўчага музея, усталяваная ў гэты ж перыяд натхнення.

Прытым мяркуючы па арт-рынку, легенда Геніна толькі пачынае фарміравацца на міжнародным узроўні, бо працы пакуль што недарагія ў параўнанні з многімі калегамі і сябрамі творцы. А гэта азначае адно – не позна вярнуць Геніна ў Беларусь не толькі ў размовах, але і ў выглядзе твораў, прывезеных самімі беларусамі. Падобна кейсам тых мастакоў, пра якіх пісаў У. Шчасны (“Мастакі Парыжскай школы з Беларусі”). Але ўжо зараз зразумела, што сітуацыя з Геніным унікальная, бо ён апынуўся па-за дужкамі не толькі ў Беларусі, якая доўга не прымала ні Шагала, ні Суціна, ні іншых мастакоў Парыжскай школы, але яшчэ і на доўгі час па-за дужкамі ў міжнародным кантэксте канцэптуалізацыі гэтай плыні. І тут паўстае пытанне, ці можам мы зараз прызнаць сваёй спадчынай тое, што пакуль не мае рэкордных коштаў на арт-рынку і яшчэ патрабуе кантэксту для папулярызацыі. Для гэтага трэба паверыць, што спадчына мастака, які нарадзіўся на беларускіх землях, можа браць вытокі ў тым ліку і ў іх.

Выкарыстаная літаратура

- [1] Bourdieu, Pierre. 1986. “The Forms of Capital.” *In Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by J. Richardson, 17 pp. Westport, CT: Greenwood.
- [2] Genin, Robert. 1920. *Skizzen und Erinnerungen*. Berlin: Fritz Gurlitt Publisher.
- [3] Genin, Robert. 1928. *Die ferne Insel: Aufzeichnungen von meiner Fahrt nach Bali in Wort und Bild*. Berlin: Wegweiser-Verlag.
- [4] Heinich, Nathalie. 1996. *The Glory of Van Gogh: An Anthropology of Admiration*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 3–35 pp.
- [5] Malm, Mats. 2021. *Constructing Cultural Heritage: The Stagings of an Artist – The Case of Ivar Arosenius*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [6] Rodionov, A. 2019. “Lyrisches Element.” *In Robert Genin (1884–1941): Russischer Expressionist in München. Ausstellungskatalog*, edited by Schloßmuseum Murnau.
- [7] Родионов, А. 2016. “Роберт Генин (1884–1941). Последние годы жизни (по материалам московских архивов).” *Вестник истории, литературы, искусства*. Москва.
- [8] Шчасны, В. 2021. *Мастакі Парыжскай школы з Беларусі*. Мінск: Четыре четверти.

Belarus' Digital Heritage: The Case of Belarusian-Language Fanfiction

Sofiya Navasiolava

Sofiya Navasiolava is a third-year student in the “European Heritage and Creative Tourism” programme. Her first degree is in fashion design and garment construction. Her academic interests include intangible cultural heritage, textile crafts, literary studies, and folklore.

The article analyzes Belarusian-language fanfiction as an emerging form of digital cultural heritage shaped by online creativity, linguistic revitalization, and grassroots cultural agency. The author situates fanfiction within broader debates on intangible heritage, arguing that digital platforms such as “Archive of Our Own” provide safe, participatory spaces for minority-language expression and community building.

Using quantitative data, the study demonstrates that Belarusian fanfiction – though modest in scale – shows a high proportion of original works and strong engagement with LGBTQ+ narratives, distinguishing it from Russian- and English-language segments. These patterns reveal a young, linguistically conscious community using fanfiction to expand Belarusian digital presence and experiment with new cultural forms.

The article concludes that Belarusian fanfiction operates as a dynamic site of identity-making, linguistic resilience, and cultural innovation. It argues that such digital creativity constitutes a meaningful, community-driven contribution to Belarus's evolving cultural heritage in the 21st century.

Спадчына, дакладна спадчына...

У свеце, дзе лічбавыя тэхналогіі радыкальна змяняюць спосабы стварэння, захавання і перадачы культурнай спадчыны, мы назіраем нараджэнне новых форм культурнага самавыяўлення. Сёння фанфікшн выходзіць далёка за межы аматарскага захаплення, ператвараючыся ў важны элемент культурнай ідэнтычнасці. Для беларусаў, якія гістарычна змагаюцца за захаванне моўнай і культурнай унікальнасці, фанфікшн можа стаць не толькі новым інструментам самавыяўлення, але і асновай будучай літаратурнай і культурнай спадчыны.

Лічбавая спадчына Беларусі. Прыклад беларускамоўнага фанфікшна

Сафія Навасёлава

Фанфікшн даўно перастаў быць эскапісцкім хобі падлеткаў. Сучасныя даследаванні паказваюць, што фанацкія творы функцыянуюць як “спосаб выправіць культурную шкоду ў сістэме, дзе сучасныя міфы належаць карпарацыям, а не народу” (Reddit). Гэта адкрывае важную перспектыву: фанфікшн з’яўляецца формай культурнага супраціўлення, спосабам вяртання кантролю над наратывамі ў рукі грамадства.

Для носьбітаў малых моў і моў меншасцей фанфікшн набывае асаблівае значэнне. Напрыклад, даследаванні ўэльскамоўнага фанфікшна (Pressto AMU) паказваюць, што такія творы моцна звязаны з культурнай і моўнай ідэнтычнасцю аўтараў і чытачоў. Дзве з трох матывацый для стварэння фанфікаў на мовах меншасцей – гэта жаданне пашырыць выкарыстанне мовы ў інтэрнэце і жаданне вывучыць яе – непасрэдна звязаныя з моўнай рэвіталізацыяй. Такім чынам, фанфікшн становіцца бяспечнай прасторай для вучняў і носьбітаў мовы, каб творча выкарыстоўваць мову без страху перад крытыкай. Лічбавыя платформы, такія як Archive of Our Own, функцыянуюць як віртуальныя “дыхальныя зоны” для моў меншасцей.

Безумоўна, беларуская мова з’яўляецца важным кампанентам культурнай ідэнтычнасці беларусаў. У сучасных умовах, дзе моўная разнастайнасць знаходзіцца пад пагрозай, захаванне і развіццё беларускай мовы маюць вялікае значэнне. І інтэрнэт стаў адным з галоўных месцаў для падтрымкі і папулярнага мовы, дазваляючы ствараць і распаўсюджваць кантэнт па-беларуску.

У гэтым кантэксце фанфікшн мае вялізарную каштоўнасць як форма і сродак літаратурнай творчасці. А калі ён апублікаваны ў сеціве – гэта публічны творчы сродак, які мае здольнасць выклікаць

Сафія Навасёлава – студэнтка 3 курса праграмы “Еўрапейская спадчына і крэатыўны турызм”, па першай адукацыі мадэльер-канструктар. Сфера навуковых інтарэсаў: нематэрыяльная спадчына, тэкстыльная рамёствы, літаратурнага ўстава і фальклору.

эмоцыі, захапляць, натхняць ці правакаваць на думкі. Кожны фанфік, напісаны па-беларуску, з'яўляецца актам культурнага самасцвярджэння, заявай аб тым, што беларуская мова жывая, сучасная і здольная да творчасці ў любых жанрах і тэмах.

Сучасныя даследаванні культурнай спадчыны паказваюць, што яна “ўсё больш выступае як стрыжневы медыум для кіравання і адаптацыі да змен, а таксама як інтэгральны кампанент інавацыйных экасістэм” (Yildiz & Hetemoglu-Venedik, 2024). Спадчына – не статычныя рэлікты, яна функцыянуе як дынамічны агент інавацый, уплываючы на розныя вымярэнні сучаснага жыцця. Фанфікі могуць многае расказаць аб беларусах, паказаць цікавасці, каштоўнасці і культурныя адметнасці. Такім чынам, фанфікшн можа разглядацца як новая форма культурнай спадчыны, якая ўзнікае і развіваецца ў лічбавую эпоху.

Пагаворым пра лічбы

Аднойчы я вырашыла заняцца адной з любімых спраў – пачытаць фанфікі. Захацела зрабіць гэта па-беларуску, бо што можа быць больш натуральным, чым жаданне спажываць і рабіць цікавы і запатрабаваны кантэнт на роднай мове? Пры гэтым на партале АОЗ (Archive of Our Own) на чатырнаццаць з паловай мільёнаў прац набярэцца амаль тысяча беларускамоўных фанфікаў. Гэта мала ці шмат? Я склала тэблицу, якая паказвае колькасць носьбітаў пэўных моў сярод карыстальнікаў партала (Eberhard et al., 2025) і колькасць апублікаваных фанфікаў на гэтых мовах.

Мова	Колькасць носьбітаў (млн.)	Колькасць прац на АОЗ на сакавік 2025
Беларуская	2.5	950
Англійская	390	12 799 883
Руская	145	305 188
Польская	40	19 524
Украінская	40	23 722
Нямецкая	76	30 735
Літоўская	3	58
Эсперанта	1	244

Першае, што варта адзначыць у беларускамоўным сегменце фанфікшна – гэта падзяленне на арыджыналы (фанфікі, якія маюць за фандом цалкам створаны аўтарам сусвет, арыгінальных персанажаў і з'яўляюцца самастойнымі літаратурнымі творами) і фандомныя фанфікі.

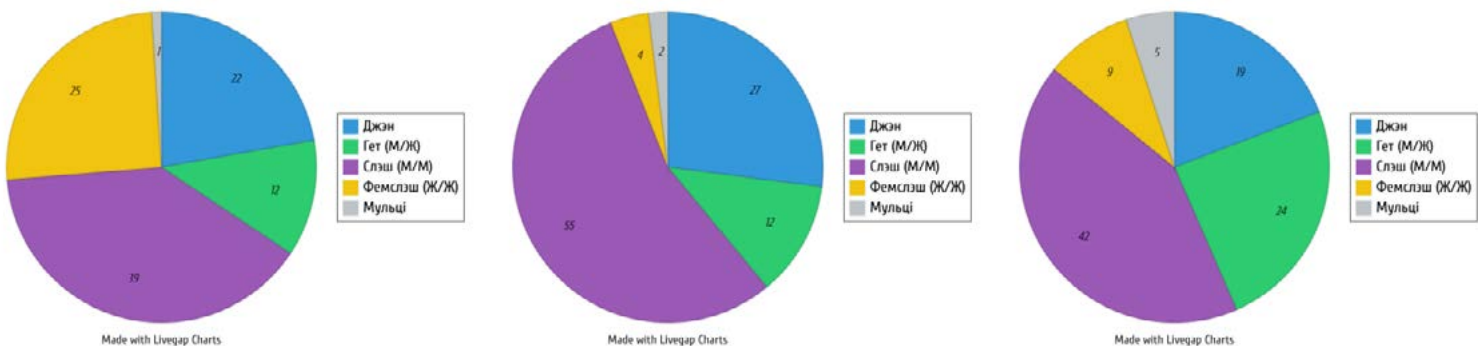
На 20.03.2025 колькасць арыджыналаў у беларускамоўным сегменце АОЗ складае 15,7%. Гэта даволі высокі паказчык (у англамоўным сегменце ён – 2,4%, у рускамоўным – 5,2%, а ў польскамоўным – 3,2%).

Што паказвае такі высокі адсотак арыгінальных гісторый? Ён адлюстроўвае той факт, што ёсць беларускамоўная моладзь, гатовая пісаць і публікаваць творы па-беларуску, але пакуль мае праблему з тым, дзе гэтыя творы выдаваць. Нізкія ў параўнанні адсоткі арыджыналаў у іншых моўных сегментах, на маю думку, звязаныя з тым, што дзеля публікацыі і выдання такога тыпу твораў на іншых мовах ужо зроблена нямала: ёсць спецыяльныя платформы і г. д. Як прыклад, дзеля безкаштоўнай выкладкі рускамоўных твораў існуюць такія платформы як “Литрес Самиздат”, “Литнет” і іншыя, і яны даволі папулярныя. Мне падаецца важным, каб у беларускамоўнага сегмента было штосьці блізкае па функцыянале і дастаткова распіранае сярод людзей, якія проста не ведаюць што рабіць са сваім творам.

Другая частка беларускамоўнага сегмента фанфікшна на АОЗ – гэта пераклады. Тут мы сутыкаемся з праблемай збору статыстыкі, бо на АОЗ няма спецыяльных фільтраў па пошуку перакладаў, і кожны перакладчык пры выкладцы працы сам вырашае ўшанаваць і пазначыць аўтара. З уласнага досведу магу сказаць што ў беларускамоўным сегменце перакладаў нямала, прыкладна шостая частка твораў. Ёсць і пераклады даволі знакамітых прац тыпу “All the young dudes”, знакавага твору пра таймлайн бацькоў Гары Потэра.

Беларускамоўны сегмент фанфікшна – гэта свет маленькіх твораў, 89% фанфікаў складаюцца з адной часткі і ўтрымліваюць менш за дзве тысячы слоў.

Цікава таксама разгледзець напрамак (тэрмін, запазычаны з рускамоўнай фанфік-культуры, які пазначае асноўны кірунак рамантычнай лініі ў фанфіку) параўноўваючы з англамоўным і рускамоўным сегментамі.

Джэн – тып фанфікаў, у якім рамантычным стасункам не прысвечана шмат увагі. Спачатку прыгоды, ніякіх “рамантычных сопель”.

Гет (М/Ж) – тып фанфікаў, які апісвае рамантычныя або сексуальныя адносіны паміж мужчынам і жанчынай.

Слэш (М/М) – тып фанфікаў, які ў асноўным апісвае рамантычныя або сексуальныя адносіны паміж мужчынамі.

Фемслэш (Ж/Ж) – тып фанфікаў, які ў асноўным апісвае рамантычныя або сексуальныя адносіны паміж жанчынамі.

Мульці – тып фанфікаў, які ў розных адсотках сумяшчае вышэйпералічанае ці, на думку аўтара, выходзіць за межы гендарнай ідэнтыфікацыі.

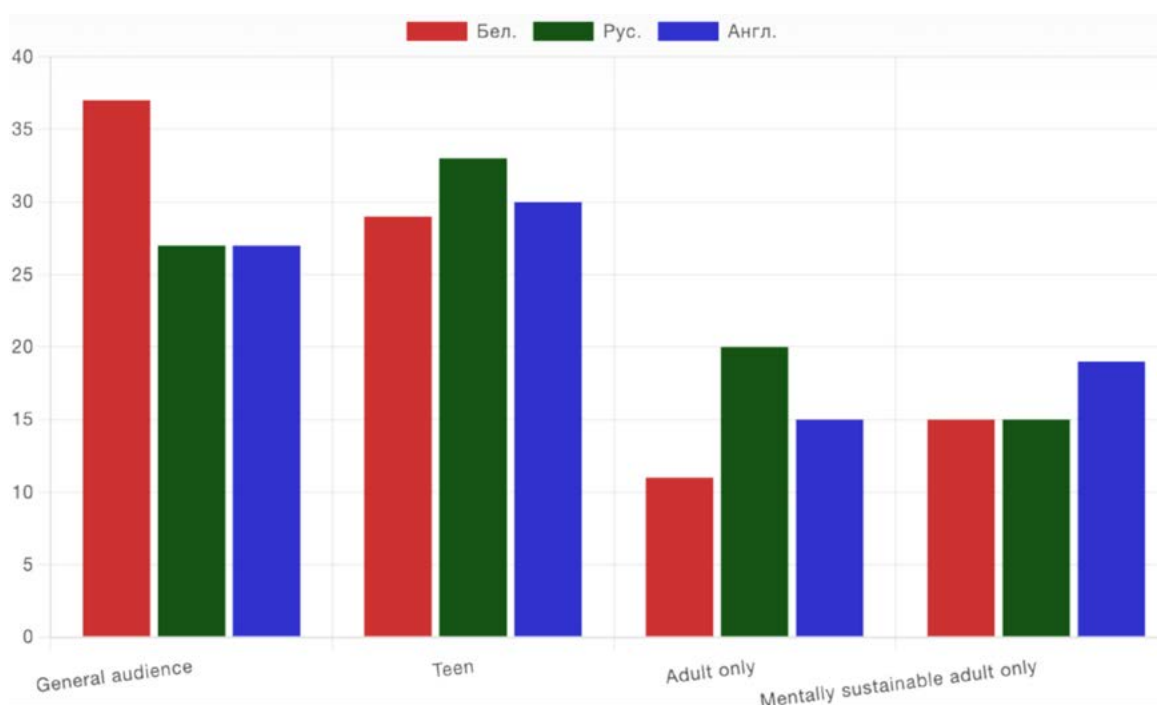
З гэтага можна зрабіць выснову, што ў беларускамоўным фанфікшне ў параўнанні з руска- і англамоўным адназначна пераважаюць рамантычныя або сексуальныя стасункі паміж героямі. У беларускім сегменце творы гэтага кірунку займаюць чвэрць, у параўнанні з усяго толькі 4% у рускамоўным і 9% у англамоўным сегментах.

Найбольш папулярныя фандомы беларускамоўнага сегменту – Гары Потэр, Good Omens, The Avengers, Supernatural. З уласнага досведу магу сказаць, што беларускі сегмент мае плюралізм фандомаў, але па кожным напісана не больш за пяць прац. Нішава, але разнастайна.

Цікава было знайсці папулярныя фандомы ў англа- і рускамоўных сегментах, але непапулярныя ў беларускім: Naruto, BTS, Star Wars.

Адзін са стэрэатыпаў: фанфікшн гэта падлеткавая літаратура, якую дрэнна пішуць падлеткі. Таму я вырашыла вывучыць, для якіх узроставак груп прызначаюць свае творы самі аўтары.

Як мы можам пабачыць, “рэйтывг”, альбо мінімальны ўзрост, рэкамендаваны для чытання, па трох моўных сегментах збольшага супадае. Варта адзначыць дзве асаблівасці: па-першае, амаль 40% беларускамоўнага сегменту разлічана на агульную аўдыторыю і не мае абмежаванняў па ўзросце. Па-другое, нягледзячы на тое, што пераважае агульны і падлеткавы рэйтывг, колькасць фанфікаў, якія не варта чытаць да паўналецця, усё ж такі вялікая – 15–20%. А калі мы складзем “adult only” і “mentally sustainable adult only”, то атрымаем лічбу болей за 30% ад усіх прац, што вызначаецца тысячамі і сотнямі тысяч твораў у некаторых моўных сегментах. Таму паддавацца стэрэатыпам і сцвярджаць, што фанфікшн – гэта выключна падлеткавая справа, мы не можам.

Высновы

Што мы можам зразумець з вышэйпералічанага? Па-першае, беларускамоўны фанфікшн існуе. І абвінаваціць яго мы можам толькі ў тым, што яго пакуль так мала. Гэта сапраўдны свет, дзе кожны радок, кожнае слова – гэта ўнёсак у захаванне мовы, у яе жыццё і развіццё. Гэта ніша, дзе сустракаюцца маладыя творцы, гатовыя пісаць арыгінальныя гісторыі, нягледзячы на адсутнасць шырокіх магчымасцяў для публікацыі. Таксама тут гучаць пераклады знакамітых у суполках фікрайтэраў твораў, набываючы новае жыццё ў беларускім гучанні.

Беларускамоўны фанфікшн – гэта амаль заўсёды маленькія гісторыі, кожная з якіх, як каштоўны камень, адлюстроўвае цікавасці, каштоўнасці і культурныя адметнасці беларусаў. Тут асаблівае месца займаюць арыгінальныя гісторыі, а таксама стасункі паміж жанчынамі, якія складаюць значную частку творчага фонду. Фандомы разнастайныя, нішавыя, але кожны з іх – адлюстраванне цікавасці і любові да розных сусветаў.

Разбураючы стэрэатыпы, мы бачым, што фанфікшн – гэта не толькі падлеткавая літаратура. Тут знаходзяцца творы для розных узроставых груп, якія закранаюць складаныя і важныя тэмы. Гэта сведчыць аб тым, што фанфікшн – гэта платформа для творчасці, дзе кожны можа знайсці сваё месца.

Фанфікшн на беларускай мове ўжо сёння творыць будучую спадчыну, якая будзе характарызавацца дэмакратычнасцю, адкрытасцю, разнастайнасцю і жывой сувяззю з глабальнымі культурнымі працэсамі. Гэта спадчына, якая нараджаецца не ў акадэмічных інстытуцыях ці дзяржаўных установах, а ў сэрцах і свядомасці звычайных людзей, якія жадаюць выказаць свае думкі і пачуцці на роднай мове.

У выніку, я гатовая сцвярджаць, беларускамоўны фанфікшн – гэта не проста хобі ці забаўка. Гэта важны элемент культурнай ідэнтычнасці, інструмент для захавання мовы і развіцця творчых здольнасцяў. Мару, што гэта будучыня, якая ўжо надыходзіць, і радаю, што яна гучыць і па-беларуску.

Выкарыстаная літаратура

- [1] Reddit. “Fanfiction is a way of the culture repairing the damage done...” https://www.reddit.com/r/FanFiction/comments/wroyux/fanfiction_is_a_way_of_the_culture_repairing_the/.
- [2] Pressto AMU. “Welsh Language Fanfiction in Light of Welsh Cultural and National Identity.” <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/scp/article/view/39359>
- [3] Yildiz G, Hetemoglu-Venedik A. Transforming Heritage into Innovation Spaces: Exploration of Heritage Helix Ecosystems. *Heritage*. 2024; 7(12):7142–7164. <https://doi.org/10.3390/heritage7120330>.
- [4] Statistics, in Eberhard, David M.; Simons, Gary F.; Fennig, Charles D., eds. (2025). *Ethnologue: Languages of the World* (28th ed.). Dallas, Texas: SIL International.

CTRL+S. Пачатак спадчыны. –
Вільня: Ciklonas, 2025. – 162 с.

Навуковае выданне

Навуковы рэдактар: С. Стурэйка
Рэдактура і карэктурка: П. Скурко
Дызайн і вёрстка: А. Аверкіна

Наклад: 90 асобнікаў

Надрукавана:
UAB «Ciklonas»
Žirmūnų g. 68,
LT-09124 Vilnius
Tel.: 231 6684, 276 0118
Faks. +370 5 276 0117
El. paštas info@ciklonas.lt